

UiT Norges arktiske universitet

Fakultet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning

Å stemme seg inn på omgivelsene – en studie av urbane hager

Maiken Skjørestad Granberg

Avhandling levert for graden philosophiae doctor – april 2024

**Å STEMME SEG INN PÅ OMGIVELSENE -
EN STUDIE AV URBANE HAGER**

Maiken Skjørestad Granberg

Forord

Ja, hva skriver man på slutten av en (litt for) lang prosess. Det har ikke bare vært kos, men det har vært lærerikt. Det var kanskje det som var meninga.

Det har etter hvert blitt mange som skal takkes for gode samtaler og diskusjoner underveis. Først og fremst vil jeg si tusen takk til alle dyrkerne jeg har møtt i arbeidet med denne avhandlinga. Jeg er takknemlig for at dere tok meg med inn i hagene deres, og viste meg det dere er opptatt av. Jeg har lært masse.

Takk til veileder Anniken Førde for gode samtaler, konstruktiv kritikk og et spark i ræva når det har vært behov for det. Mot slutten har du vært til uvurderlig hjelp – takk for at du aldri ga opp. Takk til biveileder Karen Lykke for diskusjoner, forslag til litteratur og støtte underveis.

Takk til alle medstipendiater og fagmiljøet på samfunnsplanlegging og sosiologi. Takk til den tidligere kollegagjengen min i Bodø – dere er ikke glemt. Spesielt stor takk til Inga og June for mange diskusjoner og mye latter. Det komplekse forblir komplekst.

Takk til Anne Liv og Steinar for hjerterom, og fine og lærerike samtaler.

Sist, men ikke minst takk til familien. Takk til Magne for støtte, praktisk arbeid og andre måter å stemme seg inn på. Takk til Annfrid og alle Rosøyene – dere er den beste ekstra familien jeg kunne fått. Spesielt takk til Ofie for sekretærarbeid og emosjonell støtte. Takk til far og mor for oppmuntrende ord og støtte. Og ikke minst takk til kjæresten, for at du er du, og at du har holdt ut med meg. Jeg er så glad i dere alle.

Sammendrag

Urbane hager har i økende grad blitt en del av by- og stedsutvikling. Under paraplyen urbant landbruk har flere norske kommuner begynt å støtte ulike former for hageprosjekter og urban matproduksjon. Denne avhandlinga undersøker ulike relasjoner mellom mennesker, planter og dyr i urbane hager ved å ta utgangspunkt i det hverdagslige arbeidet i tre ulike hager, i Bodø og Tromsø. Gjennom deltakende observasjon og intervjuer utforsker avhandlinga hvordan erfaringsbasert kunnskap og ulike forståelser av mat skapes, og hvordan dyrkerne lærer seg planter, jorda og andre arter i hagene å kjenne. Ved å inkludere dyrkernes relasjoner til de mer-enn-menneskelige aktørene i hagene forsøker avhandlinga å vise fram fortellinger om urbane hager, som går utover mer menneskesentrerte perspektiver. I tillegg viser avhandlinga hvordan dyrking er en meningsfull aktivitet for dyrkerne gjennom å vektlegge matpraksiser og hverdagslige opplevelser av glede og forundring. Arbeidet tar utgangspunkt i perspektiver på landskap, kunnskap og tilnærminger som tar inn mer-enn-mennesker og omsorg. Perspektivene i avhandlinga åpner for å undersøke mangfoldet av relasjoner som skaper- og skapes i hagene, samtidig som den løfter blikket mot byutvikling og urban matauke. Funnene i avhandlinga viser hvordan urbane hager kan være viktige hverdagsrom for mennesker, planter og andre skapninger. Videre viser den hvordan arbeidet i hagene kan forstås som etisk-politiske forpliktelser, samtidig som den viser omsorgsarbeidets situerte karakter og ambivalens.

Summary

Urban gardens have increasingly become a part of city and place development. Under the term urban agriculture, several Norwegian municipalities have started to support different types of garden projects and urban food production. This thesis examines the multiple relationships between people, plants, and animals in urban gardens, starting from the everyday life in three different gardens, located in Bodø and Tromsø.

Through participant observation and interviews, the thesis explores how experiential knowledge and different understandings of food are created, and how the gardeners learn to know plants, soil and other species in the gardens. By including the gardeners' relationships with the more-than-human actors in the gardens, the thesis attempts to present narratives about urban gardens that go beyond more human-centered perspectives. In addition, the thesis shows how urban gardening is a meaningful activity by emphasizing food practices and experiences of joy and wonder. The analysis is based on perspectives on landscape, knowledge, and approaches that include the more-than-human and care. The perspectives help examine the diversity of relationships that create and are created in the gardens, while also including urban development and urban food production. The thesis show how urban gardens can be important everyday spaces for people, plants, and other creatures. Furthermore, it shows how the work in the gardens can be understood as ethico-political obligations, while also showing the situated nature and ambivalence of care work.

Innholdsfortegnelse

<u>KAPITTEL 1. BYER, NATUR OG URBANE HAGER – EN INTRODUKSJON</u>	<u>1</u>
PROLOG	1
INNLEDNING.....	4
URBANISERINGSPROSESSER.....	5
HAGEREVOLUSJONEN	6
GRØNNERE BYER	8
MER-ENN-MENNESKE TILNÆRMINGER	11
URBANE HAGER	14
URBANE HAGER I NORGE.....	16
PROBLEMSTILLINGER	18
AVHANDLINGAS OPPBYGGING.....	19
<u>KAPITTEL 2. KONTEKST – NORDLIGE BYER OG JORDBRUKSEKSPANSJON</u>	<u>21</u>
NORDLIGE BYER	21
JORDBRUKSEKSPANSJON	22
URBANE HAGER I BODØ OG TROMSØ	24
BODØ ØKOLOGISKE BESØKSHAGE.....	25
DYRK TROMSØ OG HOLT PARSELLHAGE.....	30
<u>KAPITTEL 3. LANDSKAP, KUNNSKAP OG MER-ENN-MENNESKER – ANALYTISKE PERSPEKTIVER</u>	<u>37</u>
KRITIKK AV NATUR-KULTUR DUALISMER	37
PRAKTISERTE LANDSKAP	40
ERFARINGSBASERT KUNNSKAP	45
Å LÆRE SEG Å BLI PÅVIRKA	48
MOT EN RELASJONELL FORSTÅELSE AV ETIKK.....	52
DYRKING SOM STILLE AKTIVISME	58
OPPSUMMERING.....	60
<u>KAPITTEL 4. VITENSKAPSTEORETISKE OG METODOLOGISKE REFLEKSJONER</u>	<u>63</u>
SITUERT KUNNSKAP OG ANSVARLIG KUNNSKAPSPRODUKSJON	64

Å FINNE FELTET	66
FELTARBEIDET – Å VÆRE KROPPSLIG OG STEDLIG SITUERT	67
REFLEKSJONER RUNDT KUNNSKAPSPROSESSEN	72
ANALYSEARBEIDET	73
ETISKE OVERVEIELSER	75
OPPSUMMERING	79
<u>KAPITTEL 5. HAGEARBEID - KUNNSKAP, FERDIGHETER OG OMSORG</u>	81
SAMSPILL MELLOM KROPP OG OMGIVELSER	83
Å LÆRE SEG Å BLI PÅVIRKA AV PLANTER	86
Å FORHANDLE MED OMGIVELSENE	91
EN AMBIVALENT GRØNNSAK – SQUASH	97
Å LÆRE JORDA Å KJENNE	100
AVSLUTTENDE KOMMENTARER	107
<u>KAPITTEL 6. Å ARBEIDE SAMMEN – SAMMENVEVING AV MENNESKER OG OMGIVELSENE</u>	109
MELLOM KLOKKETID OG OPPGAVEORIENTERING	112
Å DELE STED OG VÆRE I HVERANDRES RYTME	116
SANSER, RO OG FORTRYLLELSE	118
FORBINDELSER PÅ TVERS AV TID OG ROM	122
AVSLUTTENDE KOMMENTARER	130
<u>KAPITTEL 7. HAGENS MANGE ARBEIDERE – OM SAMARBEID OG DISTANSE</u>	133
UREGJERLIGE PLANTER – FRA FRUSTRASJON TIL UNDRING	135
MEITEMAKK, SAMARBEID OG FLERARTSSOLIDARITET	144
Å STEMME SEG INN PÅ BIFOLKETS VERDEN	148
BIER OG ET NYTT BLIKK PÅ OMGIVELSENE	152
SKADEDYR – OM MØTER OG DISTANSERING	158
AVSLUTTENDE KOMMENTARER	163
<u>KAPITTEL 8. HAGEN SOM ARTIKULASJON AV ALTERNATIVE VISJONER</u>	165

(RE)INTEGRERING AV MAT I HVERDAGEN	167
DEN NÆRE MATENS SANSELIGE KVALITETER.....	173
DYRKINGAS PLASS I BYEN.....	178
AVSLUTTENDE KOMMENTARER	188
<u>KAPITTEL 9. AVSLUTNING</u>	<u>189</u>
OPPSUMMERING AV AVHANDLINGAS BIDRAG	191
MOT EN MER ETISK SMÅSKALA MATPRODUKSJON I BYEN?	195
VEIEN VIDERE	197
<u>REFERANSER</u>	<u>201</u>

Kapittel 1. Byer, natur og urbane hager – en introduksjon

Prolog

DYRK Tromsø sommeren 2018

I juni 2016 står jeg i sludd med ulltøy på og hutrer i et lite skur på Dramsvegen i Tromsø. Det er sesongstart for DYRK Tromsø¹, en urban hage jeg nylig har meldt meg inn i. Vi bruker dagen på å flytte pallekarmer, de skal fra et grøntområde på den ene siden av veien, til en grasdekt skråning på den andre siden. Senere skjønner jeg at de faktisk kaller denne skråningen en park – jeg er litt usikker på akkurat det. Vi jobber, vi prater, vi drikker kaffe og spiser boller. Senere det året gjør jeg urbane hager som nyttehagen til fokus for mitt avhandlingsarbeid.

¹ Fra nå brukes DYRK eller nyttehagen som forkortelse

I mye av min innledende undring lå det til grunn at jeg opplevde at det å være med i DYRK ga meg noe. At det ga meg ny innsikt, ny kunnskap og nye bekjenskaper i form av folk å være på hils med. Tromsø ble en mer levende by i møte med nyttehagens mennesker, planter og dyr. Jeg fikk en plass å høre til for en liten stund. Senere brakte Bodø økologiske besøkshage² meg inn i nær fortid, til minner om min farfars dyrking i hagen, og tante og onkels jordbæråker og drivhus hvor jeg hadde sprunget rundt som barn. Jeg tenkte at nå forsto jeg bønders verden litt bedre, at vi på en måte kom litt nærmere hverandre og fikk et felles språk. Så ble jeg usikker. Var jeg i ferd med å miste det kritiske blikket? Jordbruk kan også være omstridt. Mine egne minner og koblinger til dyrkinga kunne kanskje anklages for å være av den romantiske sorten, og for å idyllisere det rurale som en form for motsetning til det urbane.

«Jeg liker å være her», sa en av dyrkerne til meg da jeg intervjuet henne. Meitemakken ville kanskje sagt det samme: «det er fint her». Planter, bier og andre dyr er også i hagene med oss, men hvordan kan vi forstå deres arbeid og deres deltakelse i fellesskapet? Blir vi i bedre stand til å leve godt sammen med planter og andre dyr gjennom å være sammen i hagen? Spørsmålene hopa seg opp mens jeg selv gravde i jorda, og prøvde å forstå hva mine døende bønneplanter ønska å fortelle meg. For mye vann, for lite vann? For kaldt, for varmt? I mellomtida fortsatte jeg å undre: Er hagene et uttrykk for gentrifisering eller grønnvasking, eller er de et uttrykk for at folk tar tilbake byen og eksperimenterer med hva byen kan være? Er de steder hvor folk utøver en form for ansvarlighet for å skape en mer bærekraftig by og hverdag? Minner de oss på at verden er mer kaotisk og bundet sammen av mange ulike arter enn det vi noen ganger tror?

Jeg begynte å lese meg opp på internasjonal litteratur på fagfeltet, og jeg fant ut at uansett hvilke spørsmål man stilte så kunne svaret være en hage. Lista over hva urbane hager kunne bidra med var nesten uuttømmelig; sosiale felleskap, integrering, bedre helse, bevaring av grønne lunger, og økt forståelse for naturens premisser, for å nevne noen. Samtidig fant jeg også litteratur som problematiserte og nyanserte

² Fra nå brukes besøkshagen eller Bøb som forkortelse

hageinitiativene, og som etterspurte hvordan hagen svarer til større samfunnsmessige utfordringer. Noen påpekte at hagene kan sees på som en del av statens tilbaketrekking, og dermed ble de knytta til den nyliberale byen. Andre igjen etterlyste empiri på hvordan hagene fungerte i praksis – hva gjør folk der og hvordan skapes hagene som steder? En stadig større gruppe begynte også å spørre om det bare var folk som skapte disse hagene, og retta blikket mot kritikken av natur og kultur som adskilte sfærer. I Norge var det dessuten lite forskning å finne på urbane hager. Jeg bestemte meg for å grave videre i disse hagene og spørsmålene, og begynte på feltarbeid i tre nordlige hager.

Innledning

Prologen peker på noe av det jeg vil diskutere i avhandlinga. Den viser hvordan urbane hager kan være omdreiningspunkt for mange forskjellige diskusjoner, og den illustrerer de mange ulike rollene, forbindelsene og ambivalensene som knyttes til hager. I denne avhandlinga vil jeg dvele ved hva det kan bety at urbane hager er fellesskapsdrevne, ved å utforske hagene som steder hvor dyrkere, planter og andre skapninger må forholde seg til hverandre. Gjennom å undersøke dyrkepraksiser i tre nordlige hager vil jeg drøfte hvordan disse praksisene skaper forbindelser mellom mennesker, vær, sesonger, planter og dyr. Jeg er opptatt av hvordan praktisk engasjement med våre omgivelser skaper, vedlikeholder og endrer relasjoner og kunnskaper. Arbeidet i hagene både opprettholder og overskrider kjente dikotomier mellom natur og kultur. Dette knytter jeg videre til ideer om omsorg og etisk-politiske forpliktelser i en naturkulturell verden.

Hagebruk i byen er ikke et nytt fenomen, verken i Norge eller internasjonalt. Det har vært ulike former for parsellhager i Norge siden begynnelsen av 1900-tallet (Nielsen, 2015). I Nord-Norge, hvor denne studien er situert, finnes ikke de tradisjonelle parsellhagene, men ulike former for hagebruk og selvbergingspraksiser har vært vanlig også i nord-norske byer (Hage, Haugdal og Hegstad, 2015). Med framveksten av moderne matsystem har selvbergingspraksiser blitt mindre synlige. Samtidig lever ulike former for matauke videre, blant annet gjennom dyrking av mat i byen. Det er flere grunner til å utforske hva som former- og kjennetegner dyrking slik det praktiseres i urbane hager. Hageprosjektene som nå vokser fram er i større grad felles drifta prosjekter, og de tillegges en rekke ulike funksjoner og verdier av forskjellige aktører i byen. I dag blir det også i økende grad lagt vekt på hvordan vi forholder oss til andre arter, også i byene.

Jeg ser på urbane hager som en inngang til å undersøke hvordan både omsorg og ambivalens oppstår når ulike arter deler sted. Utgangspunktet for analysene er feltarbeid i tre urbane hager, en i Bodø og to i Tromsø. Jeg utforsker det hverdagslige arbeidet med å skape hagene fra dag til dag, samtidig som jeg undersøker hvordan dyrking skriver seg

inn i større fortellinger om byutvikling, matauke og flerartsrelasjoner. Målet med avhandlinga er å bidra med forskning på urbane hager som går utover rent menneskelige og økonomisk-rasjonelle perspektiver. Ved å vektlegge en kroppslig og sanselig tilnærming ønsker jeg å utforske hvordan vi kan nærme oss hager som affektive og hybride steder. I dette kapittelet vil jeg starte med en historisk gjennomgang av urbaniseringsprosesser, for å vise hagebevegelsens historiske utvikling. Deretter vil jeg kort drøfte byutvikling, vise tidligere forskning på urbane hager og mer-enn-menneske tilnærminger før jeg presenterer avhandlingas problemstillinger.

Urbaniseringsprosesser

Industrialiseringa førte til store forflytninger av mennesker fra rurale strøk inn til de nye industribyene. Med framveksten av det vi kaller moderne samfunn fikk vi også nye forståelser av natur og tid. Franklin (2001) argumenterer for at natur ble utsatt for kommodifisering og estetisering i den velstående, fritidsorienterte og mobile massekulturen i det tjuende århundret. I begynnelsen av denne prosessen ble på mange måter den rurale verden igjen utenfor, på grunn av manglende transportmuligheter. Franklin (2001) kaller denne perioden for separasjonen fra naturen. Etter hvert skapte utbygging av jernbanen og framveksten av privatbilismen forbindelser mellom byene og omlandet. Dermed ble, ifølge Franklin (2001), den korte perioden med «separasjon fra naturen» brutt. For den moderne forbrukeren ble den naturlige verden både innenfor og utenfor byene et yndet produkt. Löfgren (1979/1994) beskriver hvordan industrialiseringa og urbaniseringa fikk store konsekvenser for vår måte å oppleve naturen på. Bondens produksjonslandskap ble bytta ut med landskap hvor naturelskere, turister og ulike kunstnere bygde opp en romantisk holdning til naturen. Löfgren påpeker at natur med dette framsto som mer naturlig. Det eksotiske landskapet bidro til å kontrollere og domestisere naturen slik at den kunne konsumeres av turister, samtidig ble den skapt som vill og uberørt. I neste fase ble naturen forbundet med det ekte, naturlige og upåvirkede, mens bylandskapet ble skapt som en motsetning med sitt kunstige, kommersielle og menneskeskapte miljø (Löfgren, 1979/1994) .

Urbanisering og industrialisering fikk også konsekvenser for hvordan vi forstår tid og kunnskap. I bondesamfunnet opplevdes tida om syklisk. Det å se tilbake på det som hadde vært var viktig for å forstå og utvikle kunnskap (Löfgren, 1979/1994). I overgangen til bylivet ble derimot den lineære tida viktigere, og man så i økende grad mot framtida. Dette hang sammen med blant annet arbeidets karakter og behov for ulike kunnskaper. Bondens arbeid med jorda krevde en langsiktighet basert på stadige lesinger av det som hadde skjedd, og det som skjer i dag, for å sikre avlinger (Löfgren, 1979/1994). Thompson (1967) beskriver hvordan det å jobbe fra tidlig morgen til sen kveld kan være «naturlig» for bønder. I mange perioder er det oppgaven som er viktig, ikke tida. Under slåttene må graset inn før regnet kommer, og under lamminga må sauene tas vare på enten det er dag eller natt. Tida her kan beskrives som oppgaverelatert (Thompson, 1967). Thompson (1967) peker på flere trekk knytta til oppgaveorientering – man tar seg av det man observerer og ser at er nødvendig, og sosialitet og arbeid er vevd sammen. For mennesker som er vant til å jobbe etter klokketida kan det oppleves som denne måten å arbeide på er lite effektiv og tidssløsende. Med industrialiseringa ble klokketida mer viktig. Tid ble en valuta; den gikk ikke bare, den måtte brukes av arbeidsgiverne som betalte for den. Den industrielle kapitalismen endra ikke bare produksjonsmetodene, den endra sosiale og økonomiske relasjoner, og vår måte å tenke på (Thompson, 1967). Löfgren (1979/1994) peker på at målet var å skape mennesker som alltid var tida bevisst, og dermed fikk man også klokker på bygninger, i hjemmet og på armen. I dag er klokketida blitt selvfølgelig og naturlig – vi må rekke over alt før «tida renner ut». Det å være stille og vente, eller bare være, er blitt en mangelvare og det kan oppleves som uutholdelig å ha dødtid (Löfgren, 1979/1994). Den disiplinerte tida viser seg også i separasjonen mellom arbeid og fritid, som legger grunnlaget for framveksten av hagebevegelsen som fritidsaktivitet.

Hagerevolusjonen

De raskt voksende industribyene fikk utfordringer med fattigdom og annen sosial nød. En av løsningene på dette ble en storstilt utbygging av forstedene. Hagebruk var et nøkkelelement i en ideologisk drevet reorganisering av byene (Ginn, 2017).

Forstadsmenneskene skulle skapes som sunne og produktive medlemmer av samfunnet, samtidig ble det en sterkere vektlegging av det individuelle over det kollektive. Mellomkrigstidas utforming av forsteder bygde til dels på det pittoreske, og la vekt på viktigheten av den rurale forbindelsen som blant annet hager sto for. Ginn (2017) skriver at hagearbeid skulle sørge for at de moderne menneskemaskinene fikk bo i noe som var forankra og organisk. Dette ville bidra til dannelse og sette mennesker tilbake i kontakt med naturens rytme. Franklin (2001) mener at det ikke finnes en større arv etter hageevolusjonen enn hagebyene i seg selv. Vektlegginga av den naturlige estetikken og nærhet til naturen som prinsipper ble så viktige at de forma både den moderne livsstilen og byen fram til vår tid. Den mest kjente av de radikale og idealistiske idealbyene finner vi i Ebenezer Howards konsept hagebyen (Røe, 2019). Hagebyen skulle ta det beste fra byen, som arbeidsplasser og tjeneste- og kulturtilbud, med det beste fra bygda med sin rene luft, naturomgivelser og lys. Hagebyene skulle etableres utenfor de eksisterende byene, og de skulle være omgitt av et grønt belte for jordbruksproduksjon og rekreasjon. Howards ideal var at byene skulle være selvforsynte enheter, og at de små byene på 30.000 innbyggere skulle kobles sammen med et kollektivt transportsystem (Franklin, 2001; Røe, 2019). Franklin (2001) peker på at Howard i hovedsak videreutvikla tanker som allerede var i tida. Hans unike bidrag var snarere å koble hageestetikken til en sosial utopi. På denne måten stamma ideene hans like mye fra de negative erfaringene fra den raske urbaniseringa, som fra de positive aspektene ved hagebevegelsen. Selv om Howards ideer aldri ble realisert i sitt fulle, ble det bygget mange hagebyforsteder som for eksempel Ullevål hageby i Oslo.

Den norske hagebevegelsen var også et resultat- og inspirert av tidens idealer (Nielsen, 2015). I likhet med andre land skulle hagene i Norge bidra med sunn mat og fritid for byens beboere (Nielsen, 2015). Howards sosiale engasjement var på denne måten tatt med videre i hagebevegelsen, selv om de store visjonene aldri ble realisert i sin helhet. Nielsen (2015) skriver at spesielt ideene fra den engelske kunsthåndverksbevegelsen inspirerte utviklinga av kolonihagene og småhagene. Til grunn for bevegelsen lå en skepsis til masseproduksjonen, og dens fremmedgjøring og manglende søkelys på estetikk og kvalitet. I tråd med Marx argumenterte de for at mennesker ville få viktig

innsikt gjennom å skape sin egen hage, dyrke den med egne hender og høste resultatene av sitt eget arbeid (Nielsen, 2015). Oppsummert kan vi si at hagene vokste fram fra mange ulike strømninger som stammer fra urbanisering og industrialisering. Franklin (2001) advarer derimot mot å se dem kun som et middel for bedre folkehelse, eller som en aktivitet for å gi arbeiderklassen en meningsfull fritid. Snarere hevder han at hager var for alle sosiale lag, og de var fulle av lidenskap, entusiasme og kreativitet. Hvis vi glemmer dette er det lett å tro at parker og hager ble skapt som tamme utgaver av den ville og urørte naturen. Da kommer vi ikke på sporet av at hager alltid vil være hybrider (Franklin, 2001). Dette argumentet er viktig for denne avhandlingen, og jeg er opptatt av hvordan hagene skapes av mennesker i samspill med planter og dyr.

Grønnere byer

Fra den tidlige urbaniseringen fram til i dag har byene fortsatt å vokse, og det er antatt at store deler av verdens befolkning vil bo i byer i framtida (FN, 2019). I perioden jeg har beskrevet over var det stor tro på at byplanprinsipper, som for eksempel hagebyen, skulle skape bedre samfunn. På noen måter ble ideen om hagebyer fulgt opp med forstedsutbygging, som senere har blitt kritisert for å skape byspredning og massebilisme. I dag er det ny byplanleggingsprinsipper, og nå sees den kompakte byen som nøkkelen til å skape bærekraftige byer (Jim, 2004; Lang, 2014; Zimmerman, 2001). Mens den tidlige urbaniseringen var prega av sosiale og helsemessige utfordringer, preges dagens debatt i tillegg av globale klima- og miljøutfordringer. Den kompakte byen er en byform som vektlegger en tett bebyggelse, hvor byvekst hovedsakelig skal skje gjennom fortetting i eksisterende byområder. Dette kan sees på som en respons på en byutvikling som skapte forsteder med lange avstander mellom hjem, arbeid og fritid, hvor massebilismen ble løsningen. Målet med kompakt byutvikling er å skape bærekraftige byer, altså byer som sikrer en utvikling som imøtekommer dagens behov samtidig som den ikke ødelegger for kommende generasjoners behov (Hanssen mfl. 2015; WCED, 1987). Til tross for at kompaktbyen har noen klare fordeler med tanke på bærekraftig utvikling, er det også pekt på utfordringer med denne byformen. Neumann (2005) mener at det er grunn til å sette spørsmålsteget ved den kompakte byen som mer bærekraftig.

Han viser til at kompaktbyidealet kan ende opp som en «one size fits all»-løsning, hvor det ikke tas hensyn til lokale særegenheter og forskjeller mellom byer. Videre mener han at en tett byform verken er avgjørende eller nok for å skape en bærekraftig by. De sosiale og miljømessige utfordringene som vi søker å løse trenger ikke nødvendigvis bli adressert bare fordi en by blir tettere. Vi må også drøfte andre sider ved byutvikling om vi ønsker å nærme oss byer som er grønnere og mer inkluderende; for alle arter.

Riksrevisjonen pekte i 2007 på at det har skjedd en gradvis nedbygging av potensielle rekreasjonsområder i norske byer og tettsteder. Det er spesielt de nære grønne områdene som bygges ned (Thorén og Saglie, 2015). Samtidig er det flere som mener at byer nå blir grønnere, i hvert fall diskursivt. Her ligger det et paradoks, idet det ser ut til å bli lagd mer vekt på grøntområder samtidig som de står i fare for å bygges ned. I det som har blitt døpt den grønne vendinga av Tornaghi (2014) ligger det en forståelse av at grønne lunger er en fundamental del av det urbane livet. De bidrar til blant annet økosystemer, fritidsaktiviteter og til økonomiske verdier (Tappert, Klöti og Drilling, 2018). I Norge har dette kommet inn gjennom slagord som «fortett med vett» eller «fortetting med kvalitet», hvor det er fokus på fortetting med samtidig hensyn til grønnstruktur (Thorén og Saglie, 2015). Dette handler om å legge til rette for både mennesker og andre arter. I dag ser vi at det er lagt vekt på å beholde vegetasjonen langs veier, lage blomsterenger og insektvennlig beplantning i parker, for å sikre mat til insekter. På denne måten kan både større og mindre områder være viktige for naturmangfoldet, også innenfor fortettingsområder. I tillegg til økt naturmangfold, er noen opptatt av at grøntområder gir innbyggere muligheten til å utvikle kunnskap om omgivelsene gjennom hverdagens sysler (Beatley, 2011; Trzyna, 2014). Å ha kunnskap om og gjenkjenne arter, både planter og dyr, er en viktig del av dette. I denne vektlegginga av natur i byen ser vi klart at det er en videreføring av ideer om natur slik den vokste fram under moderniteten. Samtidig er det skjedd en vridning mot å drøfte bærekraftige byer også ut fra behovene til dyr og planter – å ta på alvor at vi lever i en sammenvevd verden. I denne avhandlinga bidrar jeg med perspektiver og metodiske tilnærminger som kan løfte mer-enn-menneskers roller i stedsskapende prosesser.

Hanssen mfl. (2015) viser også til at det er grunn til å vurdere om kompaktbyen klarer å imøtekomme alle de tre faktorene som ligger til grunn for en bærekraftig byutvikling. De skriver at selv om reduksjon av CO₂-utslipp er et av argumentene for en kompakt by, er det flere som peker på at det også legger press på naturmangfold og grønne områder inne i byene. I kompaktbyen er det ofte rekreasjon som legges til grunn for å bevare grønne områder (Thorén og Saglie, 2015). Dermed er det primært grøntområder som er åpne for allmenn ferdsel og som tillegges rekreasjonsverdi som bevares i urbaniseringsprosesser. Matproduksjon derimot har i liten grad vært på den urbane dagsordenen.

Store jordbruksarealer som ligger i nærheta av byen blir ofte ansett som mindre «verdifulle», og kan bli nedbygd når byer vokser. I Norge er rundt 3 % av landarealet dyrka mark. Dette er den laveste andelen dyrka mark i Europa. I tillegg ligger den beste matjorda i Norge nært tettsteder og byer, hvor presset på arealer er størst. Selv om farten på nedbygginga har gått ned, og jordvernet har blitt sterkere, er det fremdeles press på arealer i sentrale områder. Tornaghi og Dehaene (2021) argumenterer for at matproduksjon trenger å bli del av debatten i urbane områder. Det er flere årsaker til dette. Mye av matjorda er knytta til peri-urbane områder, og det er behov for å se produksjon av mat som likeverdig med utbygging av veier og boliger. På denne måten forsøker de å sette produksjon av mat inn på den urbane agendaen likestilt med andre mer «sosiale» spørsmål. Urbant landbruk har ifølge Deh-Tor (2021) ofte handla om å sette opp dyrkeinitiativ på steder som ikke brukes til noe eller som er forlatt. Dette utfordrer ikke nødvendigvis arealbruk i byen. Ofte blir dyrking i byen argumentert fram som samholdsskapende, viktig for folkehelsearbeid og som en mer hobbybasert tilknytning til naturen, og ikke nødvendigvis som selvberging (Tornaghi og Dehaene, 2021).

Mer-enn-menneske tilnærminger

Det er flere som har kritisert forståelsen av natur som noe «der ute» og adskilt fra kultur (se f.eks. Descola og Pálsson, 1996; Haraway, 1991; Ingold, 2000; Ingold, 2011; Latour, 1993; Macnaghten og Urry, 1998). Felles for disse er at de ønsker å utforske de mangfoldige og fleksible relasjonene mellom mennesker og deres omgivelser, og hvordan andre aktører enn mennesker bidrar inn i disse relasjonene. Mange av disse bidragene henter inspirasjon fra Haraway (2004) og Latour (1993), som begge vektlegger at vi lever i en naturkulturell verden.

I mange fagfelt har man blitt opptatt av at det å være i verden skjer sammen med mange ulike arter. Felles for disse tilnærmingene er at de utfordrer ideer om subjektivitet, agens og sosialitet, forholdet mellom natur og kultur, og de stiller spørsmål ved menneskers posisjon i verden (Krøijer og Weisdorf, 2021, s. 5). Mange er spesielt opptatt av å utforske hvordan andre arter er med på å muliggjøre måter å være- og bli menneske på. Dette har også blitt drevet frem av en økende forståelse av behovet for nye måter å være i verden på (Krøijer og Weisdorf, 2021). Noe av bakgrunnen for dette er de mange krisene vi befinner oss i: økologiske kriser der artsmangfoldet på jorda forsvinner samtidig som kloden blir varmere.

Mer-enn-menneske tilnærminger innen samfunnsvitenskapen og humaniora går utover statiske beskrivelser av økologiske relasjoner. Istedenfor handler det om å skrive fram de djupe og sammenvevde historiene som alle organismer er en del av (van Dooren, Kirksey og Münster, 2016). Studier av flerartsrelasjoner, bygger på ideer om at mennesker, som alle andre levende organismer, ikke eksisterer i isolasjon. Menneskers natur er også flerartsrelasjoner (Haraway, 2008; Tsing, 2012). Haraway og hennes begrep «companion species» (2003) har vært viktig for utviklinga av flerartsstudier. «Companion species» legger vekt på hvordan mennesker og andre arter kommer sammen, hvordan de stemmer seg inn på hverandre og tar vare på hverandre i hverdagslivet. Haraway (2008, s. 4) utfordrer ideen om menneskers særstilling i verden, ved å insistere på at «To be one is always to become with many». Hun oppfordrer oss

til å tenke på hva det vil si å være menneske hvis vi alltid er i relasjoner med andre arter. I de nyere tilnærmingene i er det i større grad lagt vekt på hvordan vi lever sammen, og hvordan ulike arter veves inn i politiske og etiske spørsmål på nye måter. Van Doreen mfl. (2016) peker på at det handler om å kultivere nye former for oppmerksomhet³ gjennom å engasjere seg i forskjellige livsmåter. Dette innebærer å rette oppmerksomheten mot hva som er viktig for ulike arter, og hvordan de skaper verdener sammen med andre. Van Doreen mfl. (2016, s. 6) mener det handler om «passionate immersion», et lidenskapelig dypdykk, i mange ulike verdener. Noen ganger er det dyrene vi lever sammen med som blir tatt utgangspunkt i, som Haraways (2008) forskning sammen med hunden sin. Andre ganger er det dyr vi ikke har et nært forhold til som utforskes i disse studiene, for eksempel andre arter som snegler (Ginn, 2014).

Jeg har blitt inspirert av disse tilnærmingene, når jeg utforsker hvordan dyrkerne, andre dyr og planter inngår i relasjoner med hverandre i hagene. Jeg vil argumentere for at nære beskrivelser av relasjoner mellom planter, insekter og dyrkere gjør at vi kan utforske hvordan mer-enn-mennesker virker inn på dyrkerne som arbeider sammen med dem, og de affektive relasjonene som skapes. Dette peker også i retning av å trene opp evnen til å opptre ansvarlig, inspirert av Haraways (2016) vektlegging av «responsability». Innenfor flerartsfeltet har Puig de la Bellacasa (2017) videreutvikla omsorgsbegrepet til å omfavne mer enn mennesker. Omsorgsetikk eller «ethics of care» handler ikke om faste moralske ståsteder, men om et praktisk arbeid med omsorg (Puig de la Bellacasa, 2017; Tronto, 1993). Omsorgsarbeidet sees ikke på som uskyldig arbeid, og det innebærer ikke alltid gode utfall for alle som er involvert.

Menneske-plante relasjoner har lenge vært et tema innen samfunnsvitenskapene (Ernwein, Palmer og Ginn, 2021). Likevel har planter på mange måter vært i bakgrunnen, eller vært mer tause deltakere, sett på som underlagte menneskers kontroll. Samtidig var Pollan (2001) tidlig ute med å skrive fram fortellinger om mennesker som manipulert av planters strategier for å leve. Han argumenterer for at planter som for

³ Begrep oversatt av Krøijer og Weisdorf (2021)

eksempel tulipaner og poteter har utnytta menneskers begjær, og at de ikke bare kan sees som et produkt av menneskelig vilje og teknologi. Van der Veen (2014) hevder at planters kanskje fremste ønske er å spre seg, og dette avhenger av å bruke andre som transport. Noen planter sprer seg med vinden, andre får hjelp av bier og andre insekter, og andre igjen lar seg spise av dyr. Siden de i sine liv er bundet til sted har de utvikla ulike strategier for å få andre til å hjelpe dem, som mennesker, insekter, dyr eller vinden. Med dette utfordrer også Pollan (2001) og van der Veen (2014) domestisering av planter som menneskedrevne prosesser. I denne studien utforsker jeg planter som er avlinger, dette innebærer i utgangspunktet en ujevn relasjon, hvor planter er kommodifisert. Brice (2014) argumenterer for at jordbruksplanter har fått mindre oppmerksomhet enn sine «ville» slektninger. Til dels kan dette skyldes en antakelse om at de har mindre «planty agency», og dermed også mindre påvirkning på omgivelsene og på mennesker (Brice, 2014, s. 945). I likhet med Brice (2014) er jeg i denne avhandlinga opptatt av å utforske planter som vi ofte tenker er underlagt menneskers kontroll. Ved å undersøke hager ønsker jeg å komme på sporet av hvordan mennesker og planter samarbeider, samtidig som jeg ser på hvordan kontroll fremdeles er til stede.

Flere peker på at forskning på hager ofte faller i to leire på grunn av ulike tilnærminger til natur (Classens, 2015; Power, 2005). Classens (2015) mener at natur ofte skapes som noe separat fra samfunnet for øvrig, og at det er en tendens til å sammenstille natur med noe ubetinga positivt. Dette fører til studier som enten er ensidig positive eller kritiske til hagenes rolle i en større sammenheng. Power (2005) beskriver hvordan ulike former for hager og grøntområder blir presentert som steder hvor mennesker former naturen i sitt bilde, hvor landskap sees på som noe som ligger der stabilt og lar seg forme. Dyrkerne sees på som den skapende kraften bak hagene og gjennom dette vil hagene reflektere deres behov og forståelser. Med andre ord blir det de menneskelige aktivitetene som driver hagene frem, og det som skapes blir bestemt av dyrkerens handlinger og assosiasjoner, og deres kulturelle ståsted (Alexander, 2002; Bhatti og Church, 2000; Brindley, 1999; Holmes, 1999; Power, 2005). Innenfor slike perspektiver blir det ikke rom for å ta inn de mer-enn-menneskelige aktørene, og når man gjør mennesker til de dominerende og aktive aktørene konstruerer man også et skille mellom

natur og kultur (Power, 2005). I denne avhandlingen forsøker jeg å ta inn mer-enn-menneskelige aktører som planter, meitemakk og bier for å utforske hvordan andre enn mennesker også er aktive i hagene.

Urbane hager

Urbane hager har fått et oppsving i hele den vestlige verden de siste årene (Firth, Maye og Pearson, 2011). Tappert mfl. (2018) argumenterer for at det økte fokuset på grønne og flerfunksjonelle rom har skapt en fornyet interesse for ulike former for urbane hager. Det har blitt hevdet at dyrking av planter i byen har flere funksjoner, og at hager kan bidra til bedre liv både sosialt og miljømessig (Kingsley og Townsend, 2006; Lang, 2014; Turner, 2011). De kan gi bedre helse fordi de gir økt tilgang til grønnsaker og sunn mat (Dickinson mfl., 2003), økt nivå av fysisk aktivitet og bedre mental helse (Armstrong, 2000; Kaplan, 1973), en følelse av trygghet i nærmiljøet (Ferris, Norman og Sempik, 2001), økt sosial kapital gjennom utvikling av sosiale bånd og økt forståelse for diversitet (Doyle og Krasny, 2003). De kan også øke lokal biodiversitet (Matteson og Langellotto, 2011). I tillegg argumenterer flere for at de åpner for læring om miljøet, som kan bidra til økt miljøengasjement (Bendt, Barthel og Colding, 2013; Krasny og Tidball, 2012). Men urbane hager har også blitt kritisert for å være en kilde til gentrifisering og grønnvasking (Pudup, 2008). Her pekes det på at hagene også kan være en del av en nyliberal orden hvor ansvaret for samfunnsoppgaver faller på individene selv, og ikke staten og fellesskapet (Pudup, 2008). Rosols (2012) studie fra Berlin viser hvordan byens politikere og administrasjonen har forsøkt å oppfordre befolkningen til å ta ansvar for å vedlikeholde byens grønne lunger gjennom frivillig arbeid. Hun argumenterer for at politisk aksept for hageprosjekter ikke kan skilles fra den neolibérale logikken. Samtidig er ikke dette en ensidig prosess. Rosol (2012) hevder at det er et potensial i selvorganisering, men det avhenger av et kritisk blikk på de samfunnsmessige realitetene. I nyere litteratur på feltet problematiserer blant annet Pitt (2019) om urbane hager er så åpne som de ofte framstilles. Med tanke på å utjevne sosiale forskjeller kan de se ut til å ha begrensede effekter, fordi utjevning krever noe mer enn bare et felles sted å være. I en studie av et dansk felleshageprosjekt viser Roy (2019) at det kan være

vanskelig å skape et sted som er åpent for alle. Hagen i denne studien ble igangsatt av planleggere som en del av et revitaliseringsprosjekt av et nabolag (Roy, 2019). Målet var å få en rekke ulike grupper til å dyrke sammen. I studien kommer det fram at mange fra minoritetsgruppene brukte hagen, og satte pris på initiativet. For de bostedsløse var det derimot mer ambivalent, de var ikke like delaktige. De var mer opptatt av at de hadde mista et område som tidligere var åpent for dem, enten for å samles- eller sove i. I den nye hagen var ikke dette en mulighet. Dette viser vanskene med å nå alle grupper gjennom dyrkeprosjekter.

Nettle (2014) argumenterer for at forskning på urbane hager ofte har tatt utgangspunkt i å beskrive viktigheten av disse hagene, som en måte å forsvare deres plass i byen. Det finnes mange levende beskrivelser om viktige funksjoner som hagene fyller, ofte ramma inn i et språk som gir muligheter for å søke midler og støtte hos beslutningstakere. Dette har vært til stor nytte for mange urbane hager. Samtidig har fokuset på instrumentelle politiske mål ført til færre studier som legger til grunn en mer kritisk og teoretisk forståelse, og som potensielt viser mer omstridte sider av hagene (Nettle, 2014). Donati, Cleary og Pike (2011) mener at for å forstå hvordan urbane hager kanskje kan bidra til å skape mer bærekraftige samfunn må vi unngå å primært beskrive dem i lys av eksisterende rammeverk og språk. Mens offentlige etater er opptatt av fysisk aktivitet, tilgang til grønnsaker og utvikling av ulike former for ferdigheter, argumenterer Donati, Cleary og Pike (2011) for at hager ofte er mer mangfoldige og komplekse enn funksjonene de har blitt tillagt av offentlige etater. For eksempel hevder Certomà og Tornaghi (2015) at det kan ligge en politisk forpliktelse i dyrkinga. Disse forpliktelsene materialiserer seg gjennom den praktiske organiseringa av «things and living beings in the city space; and gathers together heterogeneous actors working towards an ideal future city they want to build in common» (Certomà og Tornaghi, 2015, s. 1124). Her er det i større grad lagt vekt på den etiske dimensjonen av å leve med andre skapninger.

Urbane hager i Norge

«Det pågår en oppblomstring av urbant landbruk både i Norge samt i byer over hele verden. Stadig flere oppdager gleden ved å dyrke jorda og høste sin egen mat.», sa daværende landbruks- og matminister Olaug Bollestad da strategien for urbant landbruk ble lansert i 2019 (Statsforvalteren i Oslo og Viken 2019). Som jeg har vist over kobles urbant landbruk til et utvida sett av debatter: møteplasser, fremmedgjøring, arealbruk, matproduksjon, for å nevne noen. I dagens samfunnsdebatt tillegges ulike former for urbant landbruk en stadig større rolle i byene, og har fått økt oppmerksomhet fra både forskere og myndigheter.

Hvitsand (2016) og Storstad (2016) peker på at det er en økt interesse hos forvaltning, bønder og befolkning for lokale matsystemer. Ulike former for andelslandbruk, markedshager og REKO-ringer vitner om denne utviklinga. Både kortreist mat og urbant landbruk har fått plass i norske kommuner og fylkeskommuner sine strategier for klima og miljø. Flere kommuner har også ordninger hvor de støtter folk som vil starte egne dyrkeprosjekter i bynære strøk (se blant annet Oslo, Bergen og Trondheim (2020; 2017; 2020)⁴. I stortingsmeldinga Meld. St. 18 (2016-2017) «Berekraftige byar og sterke distrikt» (Kommunal- og moderniseringsdepartementet, 2016) har dyrking i byen blitt tatt fram som en del av arbeidet med å skape bærekraftige steder. Sistnevnte stortingsmelding viser til fylkesmannen i Oslo og Akershus sin rapport «Urbant landbruk – bærekraftig, synlig og verdsatt» (Forsberg mfl., 2014). Her tar de opp en rekke sider ved urbant landbruk som skal kunne komme byene til gode. Rapporten påpeker er at det urbane landbruket skiller seg fra det tradisjonelle landbruket ved at det ikke nødvendigvis er matproduksjon som er hovedmålet. I det urbane landbruket er sosiale relasjoner, etablering av gode møteplasser, utdanning, helse, integrering, entreprenørskap, matkultur, biologisk mangfold og vern av matjord og grøntområder viktige aspekter (Forsberg mfl., 2014, s. 14). Dyrking av mat i byen blir framholdt som et enkelt klima- og miljøtiltak, som det argumenteres for kan bli et verdifullt verktøy for

⁴ Bodø og Tromsø introduseres i neste kapittel.

planlegging av fremtidens bærekraftige byer (Forsberg mfl., 2014). Forsberg mfl. (2014) kan på denne måten sies å følge de internasjonale studiene som hyller urbant landbruk og urbane hagene for deres viktige samfunnsmessige rolle. Strategien for urbant landbruk som kom i 2019 følger de samme linjene.

Det finnes mindre forskning i Norge enn internasjonalt på både urbant landbruk, og mer spesifikt mer kollektiv drifta urbane hager. Hvitsand (2016) og Storstad (2016) har begge gjort studier av andelslandbruk, med vekt på andelshavernes erfaringer. Begge finner et ønske om gode råvarer og «naturlig» mat blant motivasjonene til andelshaverne, og at de først og fremst er individualiserte prosjekter. Fordi de er individualiserte prosjekter argumenterer de for at det urbane landbruket ikke kan sees på som et alternativ til det mer konvensjonelle matsystemet (Hvitsand, 2016; Storstad, 2016). Nordh mfl. (2016) og Veen (2014) har sett på henholdsvis kolonihager og parsellhager i Oslo. Begge studiene finner at dyrkerne opplever at hagene bidrar til mer livsglede. Dette handler om å kunne være ute og gjøre meningsfulle aktiviteter, og det å ha et sted å møte andre. Veen (2014) peker derimot på at det er to grupper av dyrkere, hvor den ene gruppa faktisk produserer mye av maten de spiser i sesongen. Her skrives det fram et skille mellom de som dyrker grønnsaker, og de som først og fremst dyrker rekreasjon. Melås har i sin doktoravhandling fra 2022 utforska urban dyrking ut fra perspektiver på omsorg med vekt på jord. Han peker i likhet med meg på at urban dyrking kan være en viktig praksis for å utfordre hvordan vi forholder oss til natur i byen. Utover Melås (2022) finner jeg få studier fra Norge som har lagt vekt på å utforske mer-enn-mennesker i urbane hager mer eksplisitt, og som tar utgangspunkt i hverdagslige praksiser.

De tre urbane hagene i denne studien ligger i Nord-Norge. Mer tradisjonelle parsellhager har ikke vært vanlige i nord, og denne formen for dyrking er relativt ny i nordlige byer. Alle tre hagene i denne studien, har på ulike tidspunkter henta inspirasjon sørfra da de starta opp hagene. Selv om parsellhager eller kolonihager ikke har vært vanlig, har forskjellige former for selvberging vært viktig i byer og tettsteder i Nord-Norge. Historisk sett har selvberging vært knytta til fiske, sanking og husdyrhold. I nyere tid

har potetdyrking og grønnsakshager vært mer vanlig (Hage, Haugdal og Hegstad, 2015). På grunn av økende urbanisering og moderne matvaresystem er det færre mennesker som driver med selvberging i dag. Likevel viser Ose (2018) at mange innbyggere i nordnorske byer fortsatt mottar matvarer fra venner og familie som bor utenfor byene. Han argumenterer for at gaver som tas med til byen fra omlandet kan betraktes som en kontinuitet av slike praksiser. I denne avhandlinga viser jeg tilbake til selvberging som praksis, og hvordan dyrking også kan skape forbindelser til det som for mange er nær fortid.

Problemstillinger

Det er behov for mer forskning på urbane hager i en norsk kontekst, og min avhandling ønsker å være et bidrag til dette. Mye av forskningen på hager har satt søkelys på menneskelige behov, og hvilke funksjoner eller tjenester urbane hager kan tilby ut fra en mer antroposentrisk forståelse. I denne avhandlinga vil jeg forsøke å rette oppmerksomheta mot både mer-enn-menneskelige aktører og menneskelige dyrkere. En gjennomgående problemstilling er hva som settes i spill hvis vi legger vekt på at hager er steder vi deler med mange andre skapninger. Med den første problemstillinga ønsker jeg å utforske hvordan dyrking fører til utvikling av kunnskap og ferdigheter, som lærer oss å se samspillet mellom oss selv og andre i situerte praksiser:

1. Hvordan stemmer mennesker seg inn på planter og andre skapninger når de deler hager som sted?

Den første problemstillinga søker å undersøke utvikling av kroppslige ferdigheter, og hva vi lærer oss å rette oppmerksomheten mot. Jeg er også opptatt av hvordan kroppen settes i bevegelse av mer-enn-menneskelige aktører, for å utforske andre arters mer aktive deltakelse. Jeg ønsker å bidra med beskrivelser av nære møter, og vise hvordan dyrkere lærer å relatere seg til andre arter gjennom praktisk arbeid. Den andre problemstillinga følger den første, men retter i større grad søkelys mot å forstå hvordan

dette er omsorgsarbeid som gjøres i praksis, samtidig som jeg ser dette som alltid i prosess og ambivalent:

2. På hvilke måter utvikles det etiske sensitiviteter gjennom dyrking, og hvordan kan vi forstå flerartsrelasjoner i hagene som omsorgsfulle og ambivalente på samme tid?

Jeg forsøker med denne problemstillinga å komme på sporet av om urbane hager kan forstås som etisk-politiske prosjekter, som har rot i mer hverdagslige og stille former for aktivisme, hvor etiske sensitiviteter for mer-enn-mennesker utvikles.

3. Hvordan kan urbane hager forme og endre forståelser av småskala matproduksjon som et urbant anliggende?

Med denne problemstillinga har jeg et ønske om å utforske andre måter å organisere matproduksjon på, ved å undersøke hvordan småskala dyrking tas inn som en del av byen. Dette vil jeg gjøre ved å rette søkelyset mot hvordan mat er del av hverdagslivet og byen som situerte og lokale fenomen. Med disse tre problemstillingene ønsker jeg å bidra med flere fortellinger om urbane hager, og forsøke å skrive fram nyanser som beveger seg forbi store fortellinger og dikotomiske framstillinger. Jeg vil utforske hvordan vi kan lære oss å kultivere oppmerksomhet mot andre arter, med utgangspunkt i praktisk stedsskaping, og hvordan dette setter etiske sensitiviteter og omsorgspraksiser i spill.

Avhandlingas oppbygging

Avhandlinga består av ni kapitler. I dette første kapittelet har jeg presentert forskningsfeltet, bakgrunnen for avhandlinga og dens problemstillinger. I neste kapittel, kapittel to, vil jeg kort redegjøre for jordbruk i nord, gi en beskrivelse av byene Bodø og Tromsø, og introdusere de tre urbane hagene som jeg har gjort feltarbeid i. I kapittel tre utdyper jeg de analytiske perspektivene som inspirerer analysene. Disse knytter seg

til forståelser av landskap som kroppsliggjorte og praktiserte, erfaringsbasert kunnskap og mer-enn-menneske tilnærminger. Kapittelet tar også for seg perspektiver på omsorg, fortryllelse og stille aktivisme som jeg ser til for å utforske hagene som etisk-politiske prosjekter. I kapittel fire redegjør jeg for det metodologiske utgangspunktet for denne studien, hvor jeg er spesielt opptatt av hvordan man kan nærme seg det erfaringsnære og sanselige gjennom noviserollen. Avhandlinga har fire analysekapitler, som utgjør kapittel 5-8. Kapittel fem er det første analysekapittelet. I dette kapittelet viser jeg hvordan ulike former for kunnskap og kroppsliggjorte ferdigheter utvikles i de urbane hagene. Dette utforsker jeg som en del av det å kunne praktisere omsorg, ved at det krever ferdigheter om planter, jorda og de materielle omgivelsene. Jeg utbroderer også hvordan erfaringsbasert kunnskap kan gi andre tilnærminger til jord og planter, og viser hvordan dette gir ulike måter å stemme seg inn på omgivelsene. I kapittel seks utforsker jeg hvordan ulike former for rytmer og tid settes i spill gjennom hagearbeidet. Jeg viser hvordan det å legge vekt på temporalitet, i større grad tar inn de mer-enn-menneskelige aktørenes påvirkning på dyrkernes arbeid, og hvordan fellesskapsforståelser og minner er vevd inn i de materielle omgivelsene. Kapittel sju går mer i dybden på relasjoner mellom dyrkerne og de mer-enn-menneskelige aktører gjennom nære møter. Jeg utforsker hvordan planter, bier, meitemakk og andre skapninger forstås av dyrkerne, og hvordan ideer om natur-kultur settes i spill. I kapittel åtte, som er det siste analysekapittelet, utforsker jeg hvordan dyrkerne gjør matauke til en del av byens rom og hverdagens praksiser. Jeg argumenterer for at dyrking av grønnsaker kan sees som en form for (re)integrering av mat i byen. Kapittel ni er avhandlinga siste kapittel. Her oppsummerer jeg funnene mine, og avslutter med å reflektere rundt denne avhandlingas bidrag og veien videre.

Kapittel 2. Kontekst – nordlige byer og jordbruksekspanasjon

Alle de tre hagene i denne avhandlinga ligger nord for polarsirkelen, og er det vi kan kalle nordlige byer. I dette kapittelet vil jeg begynne med å beskrive nordlige byers særegne form for urbanitet, og litt historisk bakgrunn for jordbruk i nord. I andre del av kapittelet vil jeg introdusere de urbane hagene og byene de ligger i.

Nordlige byer

Urbaniseringsprosesser i nordområdene krever en annen forståelse av byer enn det dominerende forståelser ofte tilbyr (Nyseth, 2017). Arktiske byer har en rekke særtrekk som utfordrer de rådende ideene om det urbane. Ifølge Nyseth (2017) er urbanisering i Arktis basert på områder som andre steder ville blitt betrakta som rurale områder eller småbyer, med tanke på størrelse og funksjoner. Byene i nord er forskjellige; noen er administrative sentra, andre har begrensa kontroll over kreftene som former dem, og noen spiller en viktig rolle i nasjonaløkonomien. Et fellestrekk for mange av de arktiske byene er at de har politiske og økonomiske forbindelser til byer i sør, heller enn til andre byer i Arktis (Nyseth, 2017). Det er imidlertid unntak fra dette, spesielt med Kirkenes, som har lange relasjoner med byene i Nord-Russland (Viken og Nyseth, 2009). Utviklinga av Barentssekretariatet på 90-tallet har også ført til flere forbindelser innenfor det arktiske området. Nyseth (2017) påpeker likevel at nordlige byer ofte blir fremstilt som stabile og avgrensede enheter, definert av eksportorientert produksjon av fisk, mineraler, olje og gass. Dette viser at koloniale forståelser fortsatt vedvarer (Nyseth, 2017).

Arktiske byer, og byer generelt, har blitt stadig vanskeligere å definere. Amin og Thrift (2002) argumenterer for at selv om vi ikke lenger kan enes om en eksakt definisjon av en by, kan vi betrakte byer som distinkte steder. Det har spesielt vært en bevegelse mot å se byer som prosesser, heller enn som stabile enheter. De fleste tilfeller av urbanisering i nordområdene har vært prega av fraflytting fra mindre steder til urbane sentra. Nyseth (2017) skriver at en av de romlige særtrekkene i nordområdene er at befolkningsveksten

skjer innenfor bysentrenes gitte grenser. Dette fører til små urbane knutepunkter på kartet, hvor alt rundt framstår som villmark. Arktiske byer blir ofte opplevd som kompakte, med en relativt stor grad av økonomisk og kulturelt mangfold. Dette skaper en opplevelse av en urban livsstil (Munkejord, 2009). Denne tettheten av mennesker og aktiviteter er ofte knytta til ideer om det urbane (Pløger, 2001).

I motsetning til mange byer i Nord-Norge er Tromsø og Bodø kunnskapsentre hvor universitetene er viktige, i tillegg til at de kan betegnes som turismeøkonomier. Jeg vil beskrive Tromsø og Bodø nærmere i løpet av kapittelet. De andre kreftene som former dagens vekst i nord, og ideer om videre vekst i regionen, er knytta til industrialisering og mineralressurser (Nyseth, 2017). Byer som for eksempel Kirkenes og Narvik har lenge vært industribyer, mens andre byer som Hammerfest som har gått fra å være en fiskeribasert til en oljebasert økonomi. Disse byene er ikke bare karakterisert av eksport av naturressurser, det er også eksport av kapital hvor lite går tilbake til de lokale økonomiene (Nyseth, 2017). Arktiske områder har også en lang og mørk historie hvor ressurser og kolonisering har vært tett knytta sammen.

Jordbruksekspanjon

I 1920 fikk Knut Hamsun Nobelprisen i litteratur for verket *Markens grøde*, som handler om Isak som rydda jord i Nordland på attenhundretallet. På attenhundretallet var det mange som fant lykken nordpå, hvor det var tilgang til jord for den som ville dyrke (Brox, 1984). Nord-Norge har blitt kalt en «frontier» i denne perioden, hvor landsdelen ga muligheter til de mest marginaliserte, en form for Amerika på norsk jord (Brox, 1984). Samtidig peker Lien (2020) på at denne politikken også var knytta til fornorskningspolitikken, og det å sikre norsk suverenitet lengst nord i landet. Lien (2020) viser at det helt fra den dansk-norske statens tid var et ønske om å kultivere Finnmark. Denne ideen om å spre jordbruk er tett knytta sammen med dominerende fortellinger om domestisering, som har bidratt til å naturalisere jordbrukspraksiser som siviliseringsprosesser (Lien, Swanson og Ween, 2018).

I de første beskrivelsene av jordbruk i nord er det ikke nødvendigvis etnisk assimilering som er målet. Finnmark ble sett på som fattig, på grunn av mangel på organisering som gir velstand og vekst (Lien, 2020). Implisitt i dette ligger det at de ikke dyrker jorda, men bor nede ved kysten nær fiskefeltene. De bruker med andre ord ikke jorda på den *riktige* måte. Den offentlige tjenestemannen som i denne perioden er opptatt av *Finnmarksspørsmålet* forfekter et jordbruk som er basert på sørlige lesninger av landskapet, som ikke tar innover seg de store forskjellene i klima, og dermed også i landskapspraksiser (Lien, 2020). Den andre perioden av statlig promotering av jordbruk nordover er bureisingsperioden, som betyr nyetablering av gårdsbruk på tidligere udyrka mark. Denne praksisen var vanlig fra 1908 og utover. Da kunne bønder få tilskudd for å starte med nydyrking. Mange av disse ordningene var retta mot Nord-Norge, og tilflyttere kunne få gratis tomt og billig lån om de kom nordover. Selv om det offisielle politiske målet var å løfte folk ut av fattigdom og øke produksjonen, var dette også en del av fornorskningspolitikken (Lien, 2020). Noen av de viktigste områdene for slik bureising i nord var Målselv, Alta og Pasvik. De samme områdene hadde, og har, samiske bosettinger med reindrift, men bruksrettighetene til jorda ble gitt til de nyetablerte bøndene (Lien, 2020). Dette var i samme periode som fornorskninga av nord ble intensivert. Det ble innført en hard språkpolitisk modell med norske stedsnavn og krav om norsk språk for å få tilgang til gårdsbruk, for å kunne kjøpe eller leie jord måtte man oppgi etnisitet og språk på søknadsskjemaet. Bureisinga var på denne måten en del av fornorskningspolitikken i Finnmark (Lien, 2020). At dette området lå langs den finsk-russiske grensa, som har en mangfoldig etnisk befolkning, gjorde også at det var ønskelig med en permanent norskspråklig befolkning der.

I arbeidet med å promotere jordbruk i nord ble det oppretta en rekke forskningsstasjoner fra 1920-tallet og utover. Den første forsøksgården i Nord-Norge var Vågønes forskningsstasjon i Bodø. Denne ble etablert for å drive forsøk på jordbruk i arktisk klima med mål om å effektivisere drift. Senere innså de at forskjellene mellom Nordland og Troms fylke var store med tanke på klima, og det ble etablert en egen forsøksgård på Holt i Tromsø. Forsøksvirksomheten ble senere også spredt til Finnmark med Svanhovd feltgård i Pasvik, som ble etablert på 1930-tallet. Denne ble også mer eksplisitt etablert

som et tiltak for vise «den norske suvereniteten i nord» (NIBIO, u.å). I denne avhandlinga er ikke forsøksgårder et eksplisitt tema, men to av de urbane hagene jeg undersøker ligger på områder hvor det har vært forsøksvirksomhet. Bodø økologiske besøkshage ligger på Rønvikjordene som har vært tilknytt Vågønes forsøksgård, og Holt parsellhager ligger på jorder som ble etablert av Holt forsøksgård.

Urbane hager i Bodø og Tromsø

Urbane hager kan organiseres på mange ulike måter. Her vil jeg gi en kort beskrivelse av hagenes historie, utforming og hvordan de driftes. Hagene kalles for henholdsvis besøkshage, nyttehage og parsellhage, men jeg omtaler dem alle som urbane hager. Firth mfl. (2011) viser at det finnes mange definisjoner av urbane hager, men at det ofte er et skille mellom fellesdrevne hager og parsellhager, fordi sistnevnte regnes for å være mer individorienterte. I denne studien er dette skillet mindre framtrødende, og jeg har valgt å omtale alle tre hagene som urbane hager. I tillegg til å presentere hagene gir jeg også en kort beskrivelse av byene Bodø og Tromsø.

Bodø økologiske besøkshage

Besøkshagen sommeren 2017

Bodø er ligger ytterst på Bodøhalvøya (Bodø kommune, u.å.-a). I 1816 fikk Bodø bystatus på bakgrunn av sin rolle som handelssentrum for fiskeeksport fra Nordland (Dalfest, Thorsnæs og Engerengen, u.å). I dag er Bodø Nordlands største by med 53 712 innbyggere i 2023 (Statistisk sentralbyrå, 2023a), og regnes som en stor by i norsk målestokk. Etter andre verdenskrig fram til i dag har byen vært prega av vekst i innbyggertall (Dalfest, Thorsnæs og Engerengen, u.å). Veksten er spesielt sentrert til sentrumsnære områder, og med nedgang i folketall i utkanten av kommunen. 80 % av befolkninga bor i dag sentralt i tettstedet Bodø (Dalfest, Thorsnæs og Engerengen, u.å). I dagens Bodø finnes de største arbeidsplassene i kommunal- og fylkeskommunal administrasjon, helse- og sosialsektoren, Forsvaret, og utdanning (Bodø kommune, u.å.-a). I tillegg er hotell- og turismevirksomhet viktig for byens næringsliv.

Under andre verdenskrig ble Bodø nærmest utsletta av tyske bombefly i mai 1940, og store deler av byen måtte gjenreises (Dalfest, Thorsnæs og Engerengen, u.å). Mye av

arkitekturen preges av denne etterkrigsarkitekturen, og Bodø blir ofte beskrevet som en båndby (Bodø kommune, 2022). Dette betyr at nye bydeler og bydelssenter er lagt langs hovedveien, som er typisk for utbyggingsmønsteret etter bilens inntog. I tråd med nyere planidealer om kompaktbyutvikling og mindre byspredning har Bodø de siste årene satsa på å transformere sentrumsområdet (Bodø kommune, 2022). Det har blitt flere boliger i sentrum i form av bygårder, høyhus og større utbyggingsprosjekter som hoteller og kulturkvartal. Kulturkvartalet Stormen består av et kulturhus og bibliotek. Biblioteket ligger helt nede ved sjøen og har fin utsikt over moloen som rammer inn havna. I løpet av feltarbeidet brukte jeg biblioteket mye, og satt ofte og observerte livet der. Det er mange folk innom biblioteket, barn leker utenfor med en orddusj som er satt opp. På solværsdager er benkene ved sjøen fulle av mennesker, som leser avisa, spiser is eller bare ser på folk. De nye byggeprosjektene har et klart modernistisk preg over seg og minner om utbygginga vi finner i de fleste norske byer. Like bak bykjernen finner vi den mer historiske bebyggelsen. Etter bombinga av Bodø var det akutt boligmangel og svenske Røde Kors kom med bistand i form av prefabrikkerte hus (Bodø kommune, u.å.-b). Som verna bebyggelse er de gamle trehusene kalt Svenskebyen et synlig tegn på byens historie. De som reiser til Bodø vil legge merke til denne blandinga av etterkrigsarkitektur og nyere modernistiske bygg. Dette er på mange måter typisk for store og mellomstore byer over hele landet, og spesielt i Nord-Norge.

Innbyggertallet i Bodø er forventet å øke i løpet av de neste 50 årene, men veksten vil avta noe (Bodø kommune, 2022). På bakgrunn av økning i folketall og nedleggelse av militærflyplassen har Bodø kommune satt i gang et stor utviklingsprosjekt kalt Ny by - Ny flyplass. Når den militære flyplassen stenger ned, skal den eksisterende sivile flyplassen flyttes. Byggestart er satt til 2027. Den nye bydelen blir presentert som et fyrtårn for smart og grønn byutvikling (Bodø kommune, 2022). Den nye bydelen har også fått implikasjoner for jordvernet i Bodø, og har blitt brukt som argument for å verne Rønvikjordene.

Det har vært mange diskusjoner om Rønvik landbruksareal som ligger cirka 20 minutters gange fra bykjerna. Jordene har vært utbyggingstrua lenge, og det ble i forrige

arealplan vedtatt utbygging på deler av jordene. Tidligere har det blitt tatt noen områder til boligutbygging, noen til vei og noen til næringsbygg. Fylkeskommunen ønsker ikke å fortsette gårdsdriften der, og de ønsker å bruke arealene til andre formål. Bodø kommune har derimot ønska å tilbakeføre hele område til jordbruksareal. Arealplanen for 2022-2034 (Bodø kommune, 2022) viser at hele området nå er tilbakeført til LNFR, eller til landbruksformål. Dette området inkluderer to gårder, Bodin gård og Vågønes gård, som begge på et tidspunkt var knytta til forsøksgården i Nordland. De ligger en spasertur fra hverandre. Bodø kommune har kjøpt Vågønes gård for å sikre dette arealet for utvikling som grøntområde. I dag er det i tillegg til besøkshagen, en stor parsellhage med 170 parseller og et andelslandbruk i området. Bodø kommune har satsa på urbant landbruk og har et prosjekt hvor målet på sikt er å utvikle et kompetansesenter for bylandbruk i nord (Bodø kommune, u.å.-c).

Bodø økologiske besøkshage⁵ ligger en halvtimes gange fra Bodø sentrum. Rett bortenfor Herredshuset begynte opprinnelig det området som kalles Rønvikjordene. Herredshuset står også som en påminnelse om at en gang var ikke dette en del av Bodø kommune, men av Bodin kommune som ble slått sammen med Bodø i 1968. En gang i tiden var dette kanskje skillelinja mellom en bykommune og bygda. I dag er det et sentrumsnært område som regnes som en del av byen. De en gang store Rønvikjordene er bygd ned litt etter litt.

Langs veien jeg går til hagen er det deler av jordene som er blitt boligblokker. Nedenfor blokkene er det en liten flekk med grønt igjen før den nye hovedveien dukker opp, også den har spist av de grønne områdene. Jeg går videre over gangfeltet og ser rett mot et stort svart bygg hvor det står Bodø energi. Dette fjernvarmeanlegget er også plassert på jordene. Så fort jeg kommer forbi det svarte bygget åpner det seg et nytt landskap. Her er det store åpne marker, en liten rød 4H-bygning på den ene siden og en stor rød låve på den andre siden. Over meg er det en liten allé med trær. Midt i et parkanlegg ligger det en stor bygning i stein, Nordland psykiatriske sykehus. En gang het det Rønvik asyl

⁵ Fra nå Bøb eller besøkshagen

og var den tidens nordligste asyl. Bodin gård i seg selv var en del av asylet, og fra åpningen av sykehuset i 1902 fram til 1984 hadde pasienter ved psykiatriavdelingen arbeidsoppgaver på gårdsområdene som en del av terapien (Plangruppe, ukjent). Jeg svinger inn på tunet til Bodin gård. Det står et stort rødt bygg foran meg, og ved siden står en maskinhall med traktor og noen maskiner. Fra fjøset hører jeg kyr som rauter, det er fremdeles rundt 100 dyr der. Selve hagen er ikke så lett å finne, den har ingen markert inngang og den glir inn i de nærliggende omgivelsene.

I samtaler med tidligere daglig leder av Bodin gård får jeg vite mer om hagens oppstart. Hun kan fortelle at det var en gjeng som var utdanna fra Ås som starta hagen rundt 1989-1990. Jeg spør henne om hun vet hvorfor denne hagen ble opprettet. Det er hun usikker på, men hun sier at det var litt i tida. Det begynte å komme litteratur om økologisk jordbruk, og hun tror det var knytta til dette. På begynnelsen av nittitallet var ikke økologisk jordbruk allment kjent her til lands, og det ble fremdeles ansett som sært. Hun fikk se noen tegninger for hagen hvor det var laget en stjernehage med armer utover, med gangstier mellom. Senere får jeg kontakt med han som var tidligere leder for hagen. Han kan fortelle at hagen ble anlagt som del av en økologisk hagebrukskampanje. Sentrale personer i denne kampanjen var Kirsty McKinnon og Liv Torunn Sandvik på Tingvoll gård, hvor det ble anlagt en besøkshage (stjernehage), som Bodø økologiske besøkshage kopierte. Han forteller videre at hagen ble anlagt dels for å fremme økologisk hagebruk, dels for å lage en parselhage der en kunne dyrke egne grønnsaker, samtidig som en hadde det sosialt sammen. Ordninga med eget styre oppretta de etter første året, og det er slik hagen er organisert også i dag. Fra de første vedtektene står det «BØB har som formål å etablere og drive en hage for å fremme kunnskap og interesse for miljøvennlig drift i småhager.⁶» Det står videre i et mer utfyllende dokument at hagen ønsker å bidra til å demonstrere hagebruk uten bruk av kjemiske plantevernmidler og kunstgjødsel. Som en del av besøkshagekonseptet ble hagen åpnet for besøkende under ulike arrangement, som for eksempel åpen gård på Bodin gård. De hadde omvisninger og solgte bunter med grønnsaker. Dette er også noe hagen driver med i dag.

⁶ Vedtekter, Bodø økologiske besøkshage, henta fra personlig kommunikasjon

I dag er hagen delt inn i to hovedområder. Det første jordet har 4-årig vekselbruk, det betyr at de deler jorda inn i fire felt og skifter vekster fra år til år. Slik har hagen vært organisert fra oppstarten. Et av feltene er alltid grønngjødsel, dette sår de for å sikre nitrogen til jorda, og for å kunne slå underveis og legge som jorddekke rundt plantene. Hagen dyrkes økologisk, og vekselbruk er viktig blant annet for å ikke utarme jorda og for å sikre gode avlinger uten bruk av sprøytemidler. Ut mot hagens kanter ligger de private parsellene, og i midten ligger fellesområdene. Noen busker midt i hagen vitner om at en gang var hagen mindre, og dekket halvparten av det område den gjør i dag. Mellom de ulike feltene og parsellene er det stier dekket av gras. Det er en gapahuk, som oftest fylt med redskaper. Utenfor gapahuken er det benker i tre, her kan vi sitte å se over markene mot Børvasstinden. I grenselandet mellom hagen og omlandet er det noen steder brennesler, andre steder hundekjeks, trær på den ene siden og en hekk mot huset som er nærmeste nabo. Hvis du går på en liten oppdagelsesferd, vil du finne noen bortgjemte epletrær og ripsbusker nede i en av hagens kroker. Når alt er i full vekst føles hagen lun, som å være inntulla i en dyne av grønt. Vi går på mjuke stier og hører lyden av fugler, ser bier og humler som tumler rundt og det lukter grønt sånn som bare planter kan. Det eneste som vitner om at vi fremdeles er i en relativt stor by er lyden fra hovedveien.

Hagen har et styre som rulleres, og som skal koordinere den daglige driften og sørge for at arbeidsoppgaver fordeles. Den er drifta på medlemsavgifter, og inntekter fra barnehagebesøk og salg på åpen hage. Da jeg er på feltarbeid har hagen rundt 30 aktive dyrkere. Dyrkerne er spredd i alder, livsfase og sivilstatus. Noen er enslige, andre har familie. Noen er unge, mens andre er pensjonister. Samtidig er det et flertall av kvinner som er aktive. Medlemmene må være med på et gitt antall dugnadstimer per sesong for å kunne høste grønnsaker av fellesområdene. De har felles redskaper som dyrkerne også kan bruke på de private parsellene. På fellesområdene er det styret som i samarbeid med dyrkerne fastsetter en planteplan, og sørger for innkjøp av frø og planter fra lokale gartneri. På parsellene står dyrkerne fritt så lenge de holder seg innenfor de økologiske prinsippene. Det kan noen ganger være venteliste på å få egen parsell, men de fleste

dyrkerne hadde parsell da jeg var der. Hagen er åpen for alle, men de drøfter om de bør ha et tak på antall medlemmer hvis det blir mange interesserte.

DYRK Tromsø og Holt parsellhage

Tromsø er fylkeshovedstad i Troms og Finnmark fylke. Et fylke som når denne avhandlinga sluttføres er i prosess med å skilles fra hverandre etter tre år som sammenslått fylke. Kommunen har i siste kvartal 2023 et innbyggertall på 78 745 (Statistisk sentralbyrå, 2023b), og er den mest folkerike kommunen i Nord-Norge. Selve sentrumskjerna ligger på Tromsøya, med bydeler på fastlandet og på Kvaløya. Tromsø har en lang historie som dateres tilbake til 1200-tallet med bygging av kirke på Tromsøya (Thorsnæs, Svendsen og Engerengen, u.å.). På denne tida var det Bergen og Trondheim som styrte handelen i Nord-Norge, og Tromsø var ikke et selvstendig handelssted før senere (Thorsnæs, Svendsen og Engerengen, u.å.). Byen fikk etter hvert administrative funksjoner. Deretter fulgte en vekstperiode med økende handel, og etter hvert ble byen utgangspunkt for fangstekspedisjoner til Ishavet (Thorsnæs, Svendsen og Engerengen, u.å.).

I dag opplever Tromsø i likhet med Bodø befolkningsvekst (Statistisk sentralbyrå, 2023b). Med en økende befolkning er det behov for flere boliger og generell utbygging av servicetilbud i byområdene. Som mange andre norske byer preges Tromsø av en blanding av gamle trehus, etterkrigsarkitektur og modernistisk arkitektur fra de siste tiårene. I Tromsø har utbygging av det tidligere skipsverftsområde vært viktige byutviklingsområder de siste årene. Området Vervet er i dag bygd opp av boliger og servicetilbud i form av restaurant, kafe og frisør for å nevne noe. Det mest av den gamle verftsbebyggelsen har blitt sanert med unntak av tre attenhetalls hus ved Skansegata. Det har også vært større utbygginger i nærheten av sentrumskjerna med høyhuset Solseilet og utbygging av Strandkanten, langs sjøen på sørsida. Dette området fremstår i dag som et reint boligområde uten store kommersielle tilbud, selv om dette er planlagt. Næringsmessig er Tromsøs største arbeidsplasser UiT - Norges arktiske universitet og Universitetssykehuset Nord-Norge. Samtidig er turisme og

servicesektoren i sterk vekst i Tromsø. Dette gjenspeiles også i sentrum hvor forretninger retta mot turister preger bybildet.

En spasertur i Tromsø gir et annet inntrykk enn Bodø. Der Bodø kan framstå som mer glatt på overflata er Tromsø mer rufsete. Om vinteren presser snøen og mørket seg på, og gatene blir smalere og smalere. I den mest værharde tida er synet av innpakka turister et av de nyeste kjennetegna ved byen, og vitner om den nye industrien – turismen. Ved den gamle Mack-tomta forvandler fuglene byen til et fuglefjell om våren med all lukta og lydene det innebærer. Til tross for at dette er en by ved havet er det ikke så mange steder man faktisk kan komme seg helt ned til sjøkanten i sentrum. Hvis du er modig, kan du hoppe fra den flytende badstua som ligger i havna. Mot sydspissen åpner havet seg sakte, men sikkert opp. Langs strandpromenaden er det mulig å gå langs de nyere boligblokkene helt bort til Telegrafbukta og Folkeparken, en park med badeplasser og grillmuligheter. På toppen av øya er det skog, Tromsømarka, som enn så lenge er verna mot utbygging. Her er det lagd lysløyper som gjør at du kan gå fra sør til nord enten til fots på sommeren eller på ski om vinteren. Selv om øya har gode turmuligheter er det fjellene utenfor byområdet som gir de største opplevelsene for de friluftinteresserte.

DYRK Tromsø sommeren 2017

DYRK Tromsø⁷ nyttehage ligger et steinkast unna Tromsø sentrum, i den delen av byen som kalles Nordbyen. Dette var fra gammelt av et arbeiderklassestrøk bygd opp med trehusbebyggelse. Husene var bygd med prinsipper fra hagebybevegelsen med lys og luft som førende prinsipper. Fra byantikvaren kan vi derimot lese at det var tett befolka i denne delen av byen, og de fleste hus hadde flere leieboere (Byantikvaren i Tromsø, 2006). I dag finner vi fremdeles de gamle trehusgårdene i området, samtidig har det også kommet noen nyere blokker og høyhuset Solseilet ligger her. I dag er området blitt mer ettertrakta. Det ligger tett på bykjerna og er i gå- og sykkelavstand til universitet- og sykehusområdet ved Breivika.

DYRK ligger i et område som har vært en park, men i 2015 var det kun noen forvillede stauder og folks minne som vitna om denne parkens tidligere eksistens. I stedetfor ble

⁷ Fra nå DYRK eller nyttehagen

stedet brukt til parkeringsplass og lagring. Det gamle parkdraget Rambergan & St.Hanshaugen hadde tradisjonelt sett vært en sosial samlingsplass og festplass for byen (Dyrk Tromsø, u.å.). Nyttehagen ligger i et lite kryss, i en skråning med en liten fjellvegg bak seg. Løfter du blikket andre veien ser du mot Tromsdalstinden og Ishavskatedralen. Det er ingen tvil om at vi nå er i byen, her er det folk, biler, hunder og hus. Rundt hagen er det flere gamle trehus, noen er eneboliger mens andre er leiligheter. Inne i fjellet er det et gammelt bomberom, og i skuret hagen disponerer står det et stort grønt tysk aggregat som vitner om fjellets hemmeligheter.

Selve hagen består av rundt femti pallekarmer, satt opp dobbelt i høyden på europaller med plastdekke i bunn. Noen av kassene dyrkes felles, mens andre leies av dyrkerne som private kasser. I skuret har de felles redskaper, og tilgang til gjødsel – oftest lupingjødsel. Det første året kjøpte hagen mange flerårige urter på ulike lokale gartneri. Det blir også dyrka blant annet potet, salat, mangold, grønnkål, rabarbra, sukkererter og jordbær i tillegg til noen solbær- og ripsbærbusker i bøtter. Tredje og fjerde sesongen eksperimenterte nyttehagen med oppal av planter til hagen. Dette skjedde i samarbeid med prosjektet Levende lokaler, som Tromsø kommune var med i. DYRK har ikke permanente sittegrupper, men i skuret finnes det solstoler og bord som tas ut på gode dager. Hagen ligger i et østvendt område hvor sola forsvinner tidlig. Dette legger en begrensning på bruken, fordi det kan bli kaldt når sola forsvinner.

DYRK ble starta av to naboer som ønska å skape et rom i nærområdet, inspirert av lignende Dyrk byen-initiativ i Oslo og andre europeiske byer. Hagen har fått økonomisk støtte fra Tromsø kommune siden oppstarten. Den er løst organisert, men det er vanligvis en eller to som opptrer som uformelle ledere. Hagen er åpen for de som vil være med, og det betales en sum i året for en kasse og tilgang til felleskassene. DYRK har hatt et varierende antall medlemmer, men oftest har det vært rundt 10 aktive dyrkere. Hagen har hatt en blanding av enslige, par og familier med barn som dyrkere. Hovedvekten av deltakerne er kvinner. Hagen kjøper i fellesskap det som trengs av jord og gjødsel, i tillegg til noen planter og frø. Utover dette dyrker folk det de vil i egne

kasser, og det er ikke obligatorisk deltakelse på dugnader for å kunne høste. DYRK drives på økologiske prinsipper og de private kassene må også dyrkes økologisk.

Fra sentrumskjernen kan man enten gå om sydspissen, eller over øya for å komme til vestsida av Tromsøya. Sørsida og vestsida regnes av mange for å være byens beste strøk, og boligene her er blant de dyreste i Tromsø. Bebyggelsen her er variert med eneboliger og blokkbebyggelse. På denne delen av øya skiller en bilvei bebyggelsen fra fjæra, og bebyggelsen er mer fragmentert enn i bykjernen. Innimellom ligger små jorder og åpent landskap. Vi er borte fra byens mas på mange måter med mer luft rundt oss, og solforholdene på kveldstid er bedre her. Likevel er vi i byen. Hele sør- og vestsida av Tromsø blir regnet som del av byen. Det er gangavstand til sentrum, i motsetning til bydelene som ligger lengst unna, som for eksempel Kvaløya og Kroken. I en sving ned mot havet finner du Holt parsellhager, som er en del av virksomheten til stiftelsen Holt økopark.

Parsellhagen sommeren 2018

Sommeren 2018 får en våt start i Nord-Norge. I kulde og regn sykler jeg til min første intervjuavtale med en av dyrkerne som har parsell på Holt økopark⁸. Jeg sykler mot parsellhagen. Det blafrer i hvite fiberduker, noen har blåst helt av, mens andre henger fremdeles fast til tross for den sterke vinden. Området Holt økopark har tatt over er del av forsøksgården Holt, som fremdeles er i drift på andre sida av veien. Økoparken er et stort åpent område fylt med parseller, noen store og noen små. Lengst nede på området står det et hvitt drivhus med noen piknikbenker utenfor. Jordene ligger i en bakke og det er parseller i to høyder, en del nede ved drivhuset og en del ovenfor mot skogen. Mellom dem går det en vei. Det er tre typer parseller; noen av dem er skolehager for nærliggende skoler, noen leies av private og noen er fellesområder. Holt har også et eget birøkterlag, og det er en egen bigård i tilknytning til økoparken. Den står mot den ene siden og er inngjerda med en skigard. Det er få parseller som er tydelig avgrensa mot hverandre, men jeg kan skimte at det er to størrelser på parsellene. De fleste har opphøya bed med jorddekke rundt planene. Noen har bygd ulike former for tipier til klatreplantene, andre har tatt med noe de kan gjenbruke hjemmefra som espalier.

Parsellhagen har om lag 70 parseller som leies ut til både private og organisasjoner. Det er mange ulike mennesker som har parseller – enslige, familier, vennegrupper. I tillegg finnes det en fellehage og skolehager på området. Jeg synes det har vært vanskelig å beskrive Holt økopark. Parken har hatt skiftende form og lederskap fra den starta fram til i dag. Da jeg avslutta feltarbeidet i 2018 het de Holt Læringstun, men de har siden skifta navn til Holt Økopark. Under mitt feltarbeid ble organisasjonen drifta gjennom en stiftelse som hadde en daglig leder og to ansatte. Disse styrer og koordinerer drifta til de ulike hageinitiativene på området. De har i tillegg ulike grupper som får delegert ansvar for ulike oppgaver. Det meste av arbeidet blir gjort gjennom frivillig arbeid og dugnader. Overordna har økoparken et styre med representanter fra blant annet Småbrukerlaget og representanter for parselldyrkerne. Stiftelsen har fått økonomisk støtte fra kommunen og andre lokale aktører, i tillegg til inntekter fra skolehager og

⁸ Fra nå Holt eller parsellhagen

utleie av parseller samt salg av planter og mat på arrangementer. Det er felles redskaper som dyrkerne kan låne, i tillegg får de tilgang til noe gjødsel og de kan kjøpe plantepakker til parsellen. Alle må dyrke økologisk, ellers kan dyrkerne gjøre det de ønsker på egne parseller. Hagen beskrives som åpen for de som ønsker å delta med dugnadstimer, men det er venteliste på parsellene. I likhet med besøkshagen i Bodø ligger også Holt læringstuns hage i et område som er under konstant press for utbygging. I løpet av perioden jeg har fulgt dem har de fått på plass en leieavtale for landet, og de har sikra drift i samarbeid med Tromsø kommune.

Kapittel 3. Landskap, kunnskap og mer-enn-mennesker – analytiske perspektiver

I dette kapittelet vil jeg drøfte det analytiske rammeverket mitt, som er bygd opp av forståelser av landskap som kroppsliggjorte og praktiserte, erfaringsbasert kunnskap og mer-enn-menneske tilnærminger. En viktig vei inn i denne avhandlinga har vært knytta til å forstå hvordan hagene skapes og hvordan ferdigheter og relasjoner utvikles. Jeg har tatt utgangspunkt i Ingolds landskapsforståelse for å utforske stedsskapende prosesser. Jeg er opptatt av at hagene skapes av mennesker, mer-enn-menneskelige aktører og materielle prosesser. Arbeidet i hagene handler om å utvikle ferdigheter, og med det følger også en utforskende tilnærming til omgivelsene vi er en del av. Sansene er en viktig inngang for å utforske dyrkernes ferdigheter og deres forståelse av ulike sider av dyrking i byen. I forlengelsen av dette har jeg vært opptatt av å undersøke om arbeidet med å skape hager kan forstås som en kritikk av dominerende byutvikling og matproduksjon. Denne kritikken trenger ikke å være eksplisitt, den kan også være praksisbasert og en del av hverdagslivet. Jeg tar utgangspunkt i at aktivisme ikke alltid er uttalt, det kan også være knytta til praksiser som forsøker å gjøre en forskjell i verden. Dette handler om hvordan vi lever, og kan leve godt sammen med andre mennesker, dyr og planter. Dette utgjør den siste delen av kapittelet, hvor jeg drøfter stille aktivisme og omsorg som innganger for å forstå de urbane hagene. Sammen utgjør dette det analytiske rammeverket for analysene i denne avhandlinga.

Kritikk av natur-kultur dualismer

Et felles utgangspunkt for perspektivene jeg er inspirert av, er at de har opphav i en kritikk av natur og kultur som adskilt. De siste tiårene har skillet mellom natur og kultur blitt kritisert fra ulike hold. Spesielt har de økende klima- og miljøproblemene verden står ovenfor ført til fornya interesse for menneskers relasjoner til omgivelsene og andre arter i samfunnsvitenskapene.

Natur er et komplekst begrep. Ginn og Demeritt (2009) viser til at Marx var en av de første som argumenterte for at naturen var sosialt produsert. I dette la han at mennesker arbeider med råmaterialer fra naturen og transformerer dem til sosial natur. Spørsmålet om naturen i samfunnsvitenskap har vært knytta til den vestlige filosofien, som har en tendens til å se på natur som en gitt kategori, og som noe som er adskilt fra menneskers verden av kultur (Castree, 2001). Natur som begrep har blitt gitt tre overlappende meninger: naturen som ekstern, hvor den sees på som urørt villmark utenfor samfunnet, naturen som noe som er stabilt og uforanderlig, og til slutt natur som universell og del av et globalt økologisk system (Castree, 2001; Williams, 1983). Ideene fra blant annet Galilei og Descartes var på mange måter med på å skape en ontologi som ga forrang til det tenkende og handlende mennesket, mens naturen ble sett på som et passivt objekt (Abram, 1996). Denne dualismen førte til et skarpt skille mellom naturvitenskap som utforsker natur, og samfunnsvitenskapen som utforsker kultur og samfunn (Asdal, 2004; Asdal, 2011; Macnaghten og Urry, 1998). I samfunnsvitenskapelige fag har interessen for natur ofte vært knytta til natur som et språklig og symbolsk utgangspunkt for det sosiale (Franklin, 2001). Natur har i stor grad blitt gjort til et bakteppe for det sosiale innenfor slike perspektiver. Tsing (2005) argumenterer for at Natur og Gud er de to fenomenene som i størst grad har fått status som universelle. Hun peker videre på at nettopp fordi Gud ble sett på som universell kunne Natur også bli framstilt på samme måte, som enhetlig og allmenn.

Med framveksten av nye metoder for å utforske naturvitenskapelige fenomen mista de teologiske forklaringene sin kraft. Samtidig ble også naturen knytta til noe mer rent og opprinnelig gjennom ideene fra blant annet Rousseau (Macnaghten og Urry, 1998). Natur ble sett på som noe romlig og «der ute». Dette har også hatt konsekvenser for menneskers forståelse av seg selv i relasjon til naturomgivelsene. Mace (2014) viser i sin gjennomgang av naturvernshistorie at grunnlaget for vern er i stadig endring, blant annet knytta til hvordan menneskers opplever sin plass i naturomgivelsene. Fram mot 1960-tallet var den rådende tanken at vern var for «naturen i seg selv». Da prioriterte man primært det som ble regna som villmark eller uberørte områder, hvor menneskers påvirkning var tenkt å være minimal. Denne forståelsen av hva som er verdt å bevare

gjør det vanskelig å se mennesker som del av naturen, og kan føre til at vi setter villmarksopplevelsene over andre mer hverdagslige opplevelser (Cronon, 1995). Fram til i dag har det derimot vært en dreining mot å se natur og mennesker sammen. Dette har til dels utgangspunkt i klima- og miljødebatter, hvor vi ser menneskelig påvirkning mer og mer tydelig. Mace (2014) peker på at dette innebærer at vi legger vekt på både andre arters behov, samtidig som vi tar inn menneskers tilknytning til og avhengighet av naturomgivelsene.

Menneskers relasjoner til andre dyr og planter er også del av en mer overordna fortelling om sivilisasjonsutvikling, hvor ideen er at mennesker gjør seg til herre over naturen i en slik prosess (Lien, Swanson og Ween, 2018). Et begrep som er sentralt i denne fortellinga er domestisering. Lien (2020, s. 119) beskriver domestisering som:

... et kraftfullt bilde på menneskers evne til å tilpasse naturomgivelsene til sine egne behov er domestisering blitt stående som en presis skillelinje mellom vill og tam, eller mellom det naturlige og det kultiverte.

På denne måten er domestisering en del av fortellinger om den første jordbruksrevolusjonen som både muliggjorde og var avhengig av stadig større faste bosettinger og flere mennesker (Lien, Swanson og Ween, 2018). Det er en del av en modernitetsfortelling som går fram til vår tid, og som også i dag preger måten vi tenker om natur og kultur på. Følgene av å skape en slik fortelling har vært mange, blant annet kan den sies å være opphavet til dikotomier som det tamme og det ville, og mellom det siviliserte og det usiviliserte (Lien, Swanson og Ween, 2018). Det har også hatt konsekvenser for hvordan vi har sett på andre arter og våre relasjoner med dem. Domestisering som begrep kan vise til prosesser hvor dyr og planter temmes eller tilpasses, slik at vi kan ha dem som husdyr eller som avlinger. Det legges ofte vekt på at dette er relasjoner som preges av menneskelig overvåking og kontroll (Lien, M., 2020). Samtidig viser forskning at relasjoner mellom mennesker og såkalt domestiserte arter også preges av gjensidighet og initiativ fra alle de involverte (Lien, M., 2020). Felles for perspektiver som på ulike måter tar inn mer-enn-mennesker er at de utfordrer

ideer om menneskers kontroll, og mennesker som eneviddige herskere over naturen. På denne måten kritiserer de dominerende fortellinger natur og kultur, hvor spesielt naturomgivelsene og andre arter har havna i bakgrunnen. Dette legger på mange måter grunnlaget for det analytiske rammeverket som jeg vil presentere i dette kapitlet.

Praktiserte landskap

Landskap er friksjon, skriver Wylie (2007, s. 1). Han viser til at det har vært flere dominerende forståelser av landskap til ulike tider. På samme måte som med naturen har menneskets rolle i landskapet vært drøfta. Krogh (1995) beskriver hvordan det er en eksistensiell tilknytning mellom menneske og landskap, men denne har i liten grad vært et tema i nordisk forskning. Lenge var man snarere opptatt av å beskrive vegetasjonstyper og terrengformasjoner i tråd med naturvitenskapelige prinsipper. I de mer humanistiske tradisjonene var det derimot et søkelys på landskap som noe som først og fremst betraktes. Landskapsopplevelsene kom gjennom øynene, og ble fortolka gjennom mentale prosesser. På denne måten ble den følelsesmessig og kroppslige tilknytninga til landskap underordna den mentale fortolkninga. Krogh (1995) argumenterer for at disse forståelsene av landskap har idéhistoriske røtter som i likhet med naturbegrepet stammer fra vestlige vitenskapstradisjoner og tenkemåter. Han viser hvordan den visuelle dominansen som kilde til kunnskap også fikk implikasjoner for landskapsforståelser. I et slikt perspektiv er landskap noe man kan observere på avstand, som et panorama. I det følgende vil jeg drøfte hvordan debatten om landskap har gitt liv til teoretiseringer om relasjoner mellom mennesker og omgivelsene.

I denne avhandlinga tar jeg utgangspunkt i landskap som praktiserte. Dette kan sees på som en reaksjon mot en mer distansert tilnærming til landskap og natur. Ingold (2000) var en av de første som begynte å skrive fram et landskapsbegrep som var mer dynamisk, inspirert av blant annet fenomenologien. Innenfor de fenomenologisk inspirerte retningene blir tema som subjektivitet, kunnskap og det sanselige viktig, og det handler om å utforske den menneskelige erfaringa av landskap. Wylie (2007) peker på at spesielt Merleau-Pontys tanker om kroppen, synet og verden har vært grobunn for andre måter

å forstå landskap på. Blant annet kan vi se dette i de tidlige teoretiseringene til Ingold (2011), hvor han er inspirert av Merleau-Ponty og spesielt tanken om at vi er del av verden gjennom kroppen. Han skriver:

Bathed in light, submerged in sound and rapt in feeling, the sentient body, at once both perceiver and producer, traces the paths of the world's becoming in the very course of contributing to its ongoing renewal. Here, surely, lies the essence of what it means to dwell (Ingold, 2011, s. 12).

Merleau-Ponty (1945/1994, s. 107) argumenterer for at «[...] jeg er min kropp». Ifølge han er våre kropper, erfaringer og meninger alltid basert på en aktiv og kroppsliggjort deltakelse i verden. Kroppene våre kjenner verden gjennom sansene og kroppens bevegelser. I det intersubjektive rommet mellom sansefølelser og kroppen er den levde erfaringa i (mellom)rommet mellom kropp/sinn, og subjekt/objekt. Sansefølelser eller persepsjon bærer i seg både de sanselige praksisene som å se, høre eller kjenne på, og de mer kulturelle og vanebaserte formene for praksis. Kroppen sees og den kan se, den er tvetydig og den er både et objekt og et subjekt. Dette er en aktiv prosess, og Merleau-Ponty argumenterer for en levd kropp, og en kroppen-i-verden-tilnærming. Kroppen og verden henger med dette uløselig sammen. For studier av landskap er spesielt hans insistering på at synet og kroppsliggjorte erfaringer henger sammen viktig. Dette er en reaksjon på landskapet som noe som kun kan betraktes som noe utenfor, og det tar kroppen og sansene som utgangspunkt for å være i verden.

Forståelsen av landskap som praktiserte blir ofte knytta til det som går under dwelling-perspektivet. Dette er assosiert med Ingold, selv om han senere har gått bort fra å bruke dette begrepet. Begrepet «dwelling» stammer i utgangspunktet fra Heidegger, som var opptatt av at mennesker alltid må sees på som i verden, og at verden gis form gjennom beboernes livsaktiviteter. I denne tilnærminga skaper ikke mennesker ting ved å gjøre noe mot naturen, men som mennesker-i-verden jobber de *med* materialer og skaper

former (Ingold, 2000). Ingold (2000; 2011) kritiserer ideer om produksjon (av landskap) forstått som kulturelt informerte sinn som skaper og kontrollerer naturen. I en slik tilnærming legger man til grunn at folk bor i en verden som må bygges før den kan handles i. Implisitt i dette perspektivet vil mennesker være plassert utenfor naturen og utenfor omgivelsene vi bebor. Dette er et problematisk utgangspunkt for å forstå spesielt kroppen, som også Merleau-Ponty var opptatt av. En slik kropp vil være som en konteiner som utfører handlinger, bestemt av våre tanker, som igjen er informert av kulturen vi er del av. For å vise at mennesker er en del av omgivelsene er det flere som har tatt utgangspunkt i forståelser av «dwelling» (Ingold, 2000; Jones og Cloke, 2002).

Det er flere som kritiserer Ingolds arbeider, og den gjennomgående kritikken er at hans posisjon i stor grad vektlegger harmoniske relasjoner og lokal forankring (Jones og Cloke, 2002). Det gjør at perspektivet sees på som dårlig egna til å utforske landskap i en globalisert verden. Gjennom å vektlegge harmoni og en fenomenologisk inngang til erfaring, argumenterer kritikere for at Ingold ikke klarer å ta inn betydninga av kulturelle forskjeller og sosial ulikhet (Hornborg, 2018; Howes, 2011; Howes, 2022). Howes (2011) kritiserer Ingold for å utelate sosiale og kulturelle dimensjoner som kan belyse ulikheter i menneskers liv og deres forståelse av landskap. Spesielt er Howes (2022) kritisk til at han tar utgangspunkt i en form for direkte fornemmelse, fordi han mener det alltid vil være kulturelle eller sosiale konvensjoner som farger våre sanseopplevelser. Hornborg (2018) mener Ingolds vektlegging av fenomenologi og lokale relasjoner ikke klarer å ta høyde for den mer abstrakte logikken i verdensomspennende økonomiske og politiske systemer. Dette fører ifølge Hornborg til at Ingold kritiserer modernitet uten at han klarer å ta inn maktforholdene som er utgangspunktet for kritikken. Ingold ber oss om å finne tilbake til en form for før-moderne måte å oppleve verden på, som moderne verden har gjort usynlig for oss (Hornborg, 2018). Problemet for Hornborg (2018) er at disse spørsmålene krever en diskusjon hvor perspektiver på global økonomi, politisk makt og ulikhet er på agendaen, noe som i liten grad kan gjøres med et rammeverk som Ingolds (Hornborg, 2018).

Dwelling-begrepet slik det forekommer hos Heidegger har blitt kritisert for å ha for mye fokus på det sedentære, og for å ha en nærmest romantisk forestilling om sted og være i verden (Wylie, 2007). Ingold (2005) har senere skrevet at han angret på at han brukte «dwelling» som begrep, fordi det gir noen uheldige konnotasjoner til harmoni. Han argumenterer for at selv om det handler om å være hjemme i verden, innebærer ikke dette nødvendigvis at det er et komfortabelt eller hyggelig sted, eller at vi er alene. Slik jeg ser det er det ikke en grunnleggende sedentær forståelse i landskapsperspektivet hos Ingold (2000) og senere hos Jones og Cloke (2002). Snarere vektlegger begge temporalitet, og den pågående prosessen av å være og handle i verden. I senere tid har derimot Ingold (2011, s. 12) foretrukket å bruke begrepet «habitation» fremfor «dwelling» for å unngå å vektlegge lokalitet og autenticitet. Jeg har vært inspirert av Ingolds tidlige perspektiv på landskap, som åpner for å utforske hvordan hagene skapes i praksis av ulike aktører, både mennesker og mer-enn-mennesker. I denne avhandlinga bruker jeg perspektiver på landskap som en inngang til å utforske stedsskapende prosesser.

Ingold (2000) introduserte tidlig begrepet «taskscape», som en inngang til et mer dynamisk og prosessorientert perspektiv på landskap. For å forstå landskap redegjør han for hva landskap ikke er – det er ikke land, natur eller rom. Landskap kan ikke forstås som noe kvantitativt eller homogent, det må beskrives kvalitativt og heterogent. Dette vektlegger at mennesket ikke er tilskuere i landskapet, men aktive deltakere i omgivelsene, i tråd med overnevnte «dwelling». Ved å introdusere et begrep som «taskscape» var Ingold opptatt av at landskap skapes gjennom praksiser. I dette ligger det også et temporært aspekt, fordi det hele tida skapes gjennom mennesker og andre aktørers aktivitet i landskapet. Hvis vi anerkjenner landskapets temporalitet beveger vi oss bort fra ideer om landskap som stabile og objektive (Ingold, 2000). I utgangspunktet introduserte Ingold (2000) «taskscape» for å skape et skille til tidligere forståelser av landskap, forstått som et bakteppe for menneskelige praksiser. Senere har Ingold (2017) argumentert for det ikke lenger er behov for et ekstra begrep, fordi landskapsbegrepet også stammer fra ideer om praksis og gjøren (se Olwig, 2019).

I denne avhandlinga har jeg lagt vekt på praksiser og aktiviteter som grunnlag for hvordan omgivelsene skapes. «Taskscape» har noen ganger blitt tolka som en vektlegging av de menneskelige aktivitetene som skaper og skapes i landskap, selv om det ikke ble skrevet fram sånn i utgangspunktet (Meulemans, 2020b). I en slik forståelse blir det en veldig menneskesentrert tilnærming, uten vektlegging av de mer-enn-menneskelige aktørene. I denne avhandlinga bruker jeg «taskscape» for å synliggjøre de aktivitetene som skaper hagene. Jeg forstår ikke disse aktivitetene som rent menneskelige, men det er aktivitetene til alt som rører seg i hagene. Inspirert av Meulemans (2020b, s. 599) ser jeg på «taskscape» som en inngang til å nærme meg de mer hverdagslige praksisene som skaper hagene, slik som rytmer, kroppens bevegelser og bruk av redskaper og teknikker.

Jones (2009, s. 269) argumenterer for at å ta utgangspunkt i «dwelling» innebærer et prosessuelt syn på verden, som «a becoming in the ever ongoing moment of the present». Samtidig er fortid og minner også til stede i dette nået. Ingold (2000) hevder at å ta inn landskap er også å erindre. Å minnes er ikke å framkalle et minne fra et lager i hodet – å minnes er å aktivt delta i omgivelser som er «pregnant with the past» (Ingold, 2000, s. 189). Landskapet bærer i seg historier fra fortida og fra de som har vært der før oss. Fortidas hendelser ligger i landskapet som avleiringer som blir gjort mer varige på ulike måter (Jones, 2009). «Dwelling» åpner på denne måten for både det som skjer her og nå, men det har også i seg en dypere forståelse av tid. Her blir grensene mellom nåtid og fortid mer utviska gjennom materialitet, minner og kroppsliggjorte praksiser (Jones, 2009). Dette blir også relevant i mine studier av hagepraksiser, da det åpner for å utforske hvordan det skapes forbindelser mellom fortid og framtid.

Perspektiver som legger vekt på det kroppsliggjorte og erfarte kan sees på som reaksjon på det visuelle landskapets dominans. Samtidig argumenterer Benediktsson (2007; 2008) for at den estetiske opplevelsen av landskapet fremdeles er viktig og at den ofte er knytta til det visuelle. Men for å åpne for det visuelle må blikket sees på som flerdimensjonalt, og ikke som redusert til én sans. Benediktsson viser til Lund (2005) som mener at det vestlige blikket ofte blir forstått som en distansert og ikke-

kroppsliggjort måte å se på. Hvis vi derimot tar utgangspunkt i Merleau-Ponty og Ingold vil vi kunne nærme oss blikket som kroppsliggjort i seg selv. Det estetiske er ofte viktig for folks mer hverdagslige opplevelser av landskap, og kan være utgangspunktet for at folk bryr seg om ulike landskap (Benediktsson, 2007). Benediktsson (2007) argumenterer derfor for at det estetiske bør inngå i våre analyser av landskap, spesielt når vi utforsker folks moralske og etiske forpliktelser til dem. At landskap vurderes ut fra estetikk er også relevant for de urbane hagene i denne avhandlinga. Her spiller ideer om hva som hører til i en by eller i en hage også inn.

Mitt analytiske rammeverk har henta inspirasjon fra tidlige verk av Ingold, spesielt «dwelling» og «taskscape». Jeg har tatt utgangspunkt i sansene og kroppen som inngang til å utforske og forstå dyrkepraksiser, og hvordan ulike arter inngår i disse. Argumentet for å bruke en slik inngang er todelt, for det første er ambisjonen min å bidra med nære analyser av det som skjer i hagene. Jeg vektlegger blant annet hvordan dyrking gjøres og læres i samarbeid med omgivelsene, i motsetning til å behandle det som et bakteppe. Jeg har hatt et ønske om å la det materielle komme i tale på ulike måter. I tillegg har jeg vært opptatt av å undersøke hva som skjer i urbane hager utenfor det rent økonomisk-rasjonelle, som jeg mener er lettere å gjøre med perspektiver som vektlegger kropp, sanser og ferdigheter.

Erfaringsbasert kunnskap

Praktiserte landskap henger også sammen med ideer om kunnskap og hvordan kunnskap om verden skapes. Frykman (2012) mener at skal vi ta Merleau-Ponty på alvor så må vi forstå hvor komplekst argumentet om kroppen faktisk er. Det fordrer et samspill mellom kropp og omgivelsene som går utover det bevisste og det strengt rasjonelle. Frykman (2012, s. 78) viser også til Spinoza som sier at «the body itself can do many things [...] at which the mind marvels». Ved å vise til «det gamle bondesamfunnet» er Frykman opptatt av hvordan de materielle omgivelsene former kroppen. Han peker på at det ikke nødvendigvis handler om å forstå rent kognitivt, men å praktisk beherske den verden man lever i (Frykman, 2012, s. 79). Ingold er også opptatt av hvordan kompetanse gjør

at man ser ulike aspekter ved landskapet. Sundsvold (2015, s. 202) viser at i Ingolds begrep «taskscape» kommer det fram at «enhver kompetanse gjør at man ser etter forskjellige aspekter, kvaliteter ved omgivelsene eller landskapet». Det stedlige er et viktig aspekt i utvikling av kompetanse og forståelser. Ingold er opptatt av at informasjon i seg selv ikke er kunnskap. Han argumenterer for at:

Our knowledgeability consists, rather, in the capacity to situate such information, and understand its meaning, within the context of a direct perceptual engagement with our environments. (Ingold, 2000, s. 21)

Kunnskap krever at vi kobler informasjon til omgivelsene, og det er i det direkte engasjementet med det som er rundt oss at vi skaper forståelser. Ingold og Kurttila (2000) viser til et forskningsprosjekt fra Nord-Finland hvor forskere så på hvordan de samiske innbyggerne opplever omgivelsene sine, spesielt med tanke på endringer i klima. Etter en stund oppdaga forskerne at de ikke var opptatt av det samme. De samiske deltakerne tolka været, altså det som vi opplever på kroppen. Forskerne derimot var opptatt av klima, og det som kan måles som for eksempel temperatur. Forsøket på å koble sammen klimavariabler med menneskers opplevelser av været ble vanskelig. Været er knytta til en rekke andre faktorer, som livshistorier og minner. Dette viser hvordan tradisjonelle kunnskapstradisjoner noen ganger skiller seg fra de vitenskapelige. Tradisjonell kunnskap er knytta til det stedlige. Vi kan tenke på kunnskap som noe som ligger i personer, og som overføres mellom generasjoner. Hvis vi tenker om kunnskap på denne måten kan kunnskap sikres ved å sørge for at den bevares og gjenskapes for eksempel ved å lære språk eller få opplæring i tradisjonelt håndverk. Men Ingold og Kurttila (2000, s. 186) påpeker at dette synet tar bort verdien av det stedlige:

For local people, by contrast, traditional knowledge is inseparable from actual practices of inhabiting the land. For it is in the relationships that forged with the land, along with its animal and plant life, that their knowledge is generated.

Ingold (2000) mener at å utvikle kunnskap og forståelser er tett knytta sammen med ideen om å vise fram noe. Ved å vise fram ting til andre så tillater vi at noe blir sett, eller opplevd gjennom sansene. I ulike situasjoner blir noviser instruert til å kjenne på noe, lukte eller være på vakt ovenfor noe. Det er gjennom denne finmaska justeringa av sansene at mening blir oppdaga (Ingold, 2000). Verden består på denne måten av praksiser, og kunnskap skapes gjennom praksis (Ingold, 2011). Denne formen for kunnskap er ikke klassifisert, men skapes gjennom en rekke forbindelser. I denne avhandlinga utforsker jeg hvordan kunnskap i hagene skapes i praksis gjennom møter mellom mennesker, og mellom mennesker og omgivelsene.

Taus kunnskap er et begrep som ofte brukes i forbindelse med praksisnære kunnskapsformer. I denne avhandlinga har jeg brukt ulike begreper for dette, som erfaringsnær- og erfaringsbasert kunnskap eller kroppsliggjorte ferdigheter. Ingold (2022) er opptatt av hvordan vi kan forstå håndverkere, kunstnere og andre gruppers praksiser. Jeg forstår det sånn at Ingold er opptatt av hva som ligger i å utføre noe uten å tenke over det. Han kaller dette for vaner, som ofte beskrives som tause og kroppsliggjorte. Å bruke begrepet taus eller kroppslig kunnskap kan implisere at det er kunnskap som bor i kroppen og som ikke kan artikuleres. Dette mener Ingold blir feil måte å nærme seg vanemessige praksiser:

The habits that enable practitioners to move on in the accomplishments of their tasks are not so much sedimented in the body as generated and enacted in an attentive and kinaesthetic correspondence with tools, materials and the environment (Ingold, 2022, s. 229).

I dette sitat er det, slik jeg tolker det, forbindelsene og evnen til å reagere sammen med omgivelsene som ligger til grunn for mer erfaringsbaserte ferdigheter. Ingold er opptatt av at kunnskaper som gjør oss i stand til å respondere sammen med omgivelsene er prosessorienterte, og ikke kan settes strek under en gang for alle. Kunnskap som skapes med omgivelsene handler om oppmerksomhet og respons, skriver Ingold (2022). På samme måte som Ingold er jeg opptatt av kunnskap som er erfaringsbasert og

vanemessig. Jeg forsøker å vise hvordan dyrkekunnskap kommer til uttrykk ved å beskrive hvordan dyrkerne lærer ved å følge andre, mennesker og ikke-menneskelige aktører, og ved å prøve og feile. Jeg har brukt uttrykket «å stemme seg inn» for å forsøke å fange hva som ligger i slike prosesser. Dette er kanskje spesielt knytta til det Sundsvold (2015, s. 202) påpeker, at vi lærer å se forskjellige aspekter ved omgivelsene ut fra de kompetansene vi tilegner oss. En del av denne prosessen er å være novise og lære ved å følge andre (Ingold, 2000). Ingold (2000, s. 22) skriver inspirert av Gibson at informasjon i seg selv ikke er kunnskap. Det blir kunnskap når det får mening gjennom direkte sanselig engasjement i omgivelsene. Samtidig påpeker han at å tilegne seg ferdigheter ikke handler om å mestre omgivelsene:

One side connotes the perceptual attunement that allows the skilled or masterful practitioner to pick up information specifying salient features of the environment – such as firm ground for the walker – and to adjust his movement to them. But the other side connotes a stance not of mastery but submission, of exposure to a world that is not yet settled in its dispositions. (Ingold, 2022, s. 6)

Her vektlegges det at vi justerer våre bevegelser i en verden som alltid er i prosess. Å stemme seg inn på omgivelsene, sanse og justere seg, er ikke forbeholdt mennesker. Ingold (2022) argumenterer for at andre skapninger er stemt inn på verden på andre måter, ut fra sine erfaringer og aktiviteter. I denne avhandlinga har dette vært en viktig pekepinn for å utforske prosessene i de urbane hagene.

Å lære seg å bli påvirka

Rose mfl. (2012, s. 3) spør «how are human identities and responsibilities to be articulated when we understand ourselves to be members of multispecies communities [...]?» Dette ligger implisitt også i min forståelse av landskap. «Dwelling» handler om «a rich intimate ongoing togetherness of beings and things which make up landscape and places [...]» (Jones og Cloke, 2002, s. 81). Eller som Ingold (2000, s. 191) sier; det kan bli definert som «the everyday project of dwelling on the world». Både mennesker

og mer-enn-menneskelige aktører er aktive når steder skapes, og det gir et temporært og et romlig aspekt i synet på sted. Jones og Cloke argumenterer for at dwelling-begrepet åpner for å utforske steder som nettverk, eller hybride fellesskap (Jones og Cloke, 2002, s. 83). Steder kan sees på som «some sort of holding pattern in the flows of materiality which swirl together as space-times» (Jones og Cloke, 2002, s. 83). Mønstrene blir skapt av en rekke aktører som beveger seg og inngår i «dwelling» sammen, i mange ulike formasjoner. Med andre ord skapes steder av en rekke handlinger iscenesatt av ulike aktører, både mennesker og mer-enn-mennesker, som engasjerer seg i dwelling-aktiviteter. På denne måten rommer en slik tilnærming både menneskers og mer-enn-menneskers aktiviteter i landskapet. Ingold påpeker at:

The temporality of the taskscape is social, then, not because society provides an external frame against which particular tasks find independent measure, but because people, in the performance of their tasks, also attend to one another (Ingold, 2000, s. 196)

Det er i de hverdagslige praksisene mennesker tar hensyn til hverandre, og forholder seg til hverandres rytme gjennom gjensidig engasjement. Dette perspektivet ligger til grunn i denne avhandlinga, og jeg utforsker hvordan ulike aktører er aktive i å skape hagene som steder.

Andre skapningers mer aktive deltakelse har ofte havna i bakgrunnen, fordi deres roller ikke like lett kan oversettes til, eller artikuleres gjennom det menneskelige språket (Jones og Cloke, 2002). Et viktig poeng her er at språk og tekst kun er en måte aktører kan være aktive på, og det ligger en forståelse av at handling kan skje utenfor det lingvistiske (Callon, 1986; Hitchings, 2003; Jones og Cloke, 2002; Power, 2005). Men hvordan kan vi få «materialiteten i tale»? Det er flere som har sett til Latours (2004) begrep «learning to be affected» som handler om å forstå hvordan kroppen kan inngå i affektive relasjoner med mer-enn-menneskelige aktører. Tidligere har jeg vist til fenomenologien og Merleau-Ponty som ser på kroppen som en aktiv og skapende kropp. I en forlengelse av dette kan også omgivelsene påvirke kroppen, og dermed bidra til å

forme kroppens opplevelser. Latour (2004, s. 205) fanger dette i begrepet «lære seg å bli påvirka» som innebærer at vi beveges av andre enheter/ting, mennesker og mer-enn-menneskelige aktører. På samme måte som Latour beskriver opplæringa av «neser» for parfymeindustrien, må dyrkerne lære seg å sanse mer av hagens prosesser og liv. Både «neser» og dyrkeferdigheter krever opptrening av sansene, slik at vi gjenkjenner et større mangfold. I parfymeindustrien vil det å kunne skille ulike former for lukt være viktig, mens dyrkerne må blant annet lære seg å sanse jordas og plantenes mangfold.. Latour ser ikke på slike prosesser som eksepsjonelle, snarere er dette noe mer hverdagslig. Å være en kropp er å være en kropp i samspill med andre objekter, teknologier, rom og subjekter. Å være i verden er å hele tida lære seg å bli påvirka (Latour, 2004, s. 206). Det innebærer å trene opp sansene til å være omgivelsene bevisst. Jeg ser på dette som tett knytta til erfaringsbasert kunnskap, men med en sterkere vektlegging av andre aktørers rolle i slike prosesser.

Degen mfl. (2010, s. 64) har brukt begrepet «passionate involvements» som utgangspunkt for å utforske relasjoner mellom mennesker og omgivelsene. Inspirert av Latours «å lære å bli påvirka» fokuserer de på hvordan det å kultivere urbane naturer gjøres og føles. De argumenterer for at «routine corporeal engagements help gardeners to learn to be affected» (Degen mfl., 2010, s. 71). I studien ser de på hvordan både mennesker og mer-enn-menneskelige aktører bebor steder i byen gjennom «fleshiness of emotional involvement with the environment» (Degen mfl. 2010, s.78). I likhet med Ingolds kunnskapsforståelse peker Latour og Degen mfl. på at det er det aktive engasjementet med omgivelsene som skaper mer kunnskap. I denne avhandlinga er kunnskap og å lære seg å bli påvirka knytta til hvordan dyrkerne lærer gjennom kroppsliggjorte prosesser, og aktivt sanselig engasjement med omgivelsene. Dette er en måte å få materialiteten i tale på, og dyrkinga krever en aktiv kropp og en forståelse som går utover det rent kognitive.

Carolan (2007) er opptatt av at noen former for kunnskap kan skape andre forbindelser til verden. Spesielt ser han på hvordan kunnskap og bærekraft kan tenkes sammen gjennom begrepet «tactile space». Dette har jeg valgt å oversette til taktilt rom på norsk.

Carolan er opptatt å komme på sporet av steder som åpner for å skape både representativ og ikke-representativ kunnskap. Hvis målet er å skape en følelse av omsorg og forpliktelse til både mennesker og andre arter er vi, ifølge Carolan, avhengig av ulike måter å kjenne verden på. Å nærme seg verden som en tilbaketrukket observatør skaper fremmedgjøring som ikke åpner for mer omsorgsfulle tilnærminger til verden (Carolan, 2007). Carolan mener at vår kunnskap om verden er begrensa på grunn av epistemisk distanse. Dette knytter han til ulike aspekter. Globalisering og lange varekjeder har gjort at mye av produksjonen av varer er usynlig for oss. Vi har mindre direkte erfaring med de tingene vi omgir oss med og spiser før vi handler dem på butikken. I tillegg er mange miljøproblemer og klimaendringer komplekse og til dels usynlige prosesser. Dette gjør at kunnskapen vi har tilgang til kan være sårbar for manipulasjon og motstand.

Hovedpoenget hos Carolan (2007), slik jeg ser det, er at vi er fremmedgjorte ovenfor mange av prosessene som skaper den materielle verden vi er del av. Dette handler om at vi ikke klarer å se oss selv som en del av et større system av materielle prosesser. Carolan er opptatt av at vi må aktivere sansene når vi skaper erfaringer, og kunnskap om verden. I forlengelsen av dette argumenterer han for at taktile rom kan bidra til å skape andre former for kunnskap, som i større grad vektlegger sansene. Samtidig påpeker han at dette ikke nødvendigvis betyr at vi må grave i jorda, og ha direkte sanselig erfaringer med ting. Taktilt handler ikke nødvendigvis om å skape rom for berøring, men det krever at sansene aktiveres og at kunnskap sees på som prosess. Ikke-representativ kunnskap blir skrevet fram som det jeg har kalt erfaringsbasert kunnskap. En viktig del av dette er at skaping av kunnskap i større grad blir en kollektiv prosess som skjer i fellesskap hvor flere får ta aktivt del, både menneskelige og ikke-menneskelige aktører. Carolan (2007) baserer mye av sin ide om taktile rom på at vi trenger erfaringsbasert kunnskap om verden for å kunne ta ansvar i den. Det er med andre ord et større potensial for å endre menneskers praksiser om sansene er en del av læringsprosessen. Han mener at dette kan legge til rette for mer djupe forpliktelser. Dette legger jeg også til grunn i denne avhandlinga. I forlengelsen av dette er jeg opptatt av å utforske hvilke omsorgspraksiser som er i spill i hagene, og om det skapes etiske sensitiviteter knytta til dyrking som et flerartssamarbeid. Samtidig er jeg opptatt av at

ikke alt ansvar kan legges på enkeltindivider og deres hverdagspraksiser. Det trengs også systemendringer for å svare på krisene vi står ovenfor i verden.

Mot en relasjonell forståelse av etikk

Haraway (2008, s. 174; 2010) er gjennom begrepet «becoming-with» opptatt av menneskers ansvarlighet i møter med «critters of all kinds». Houston mfl. (2018) argumenterer for at vi må ta utgangspunkt i «becoming-world» når vi planlegger steder. Det innebærer en etisk forståelse og anerkjennelse av hva vi, mennesker og ikke-menneskelige aktører, kan skape sammen. I et slikt perspektiv er det viktig å vektlegge hvordan vi kan leve godt i en verden som er for mer enn mennesker. Dette har blant annet betydd at ideer om universell etikk har utvikla seg til en mer relasjonell forståelse av etikk. Relasjonelle tilnærminger til etikk tar utgangspunkt i at menneskelig subjektivitet og materialitet er uløselig knytta til ikke-menneskelige aktører, og at det er en gjensidig forpliktelse mellom mennesker og ikke-mennesker (Lorimer, 2012; Morton, 2017). Etikk er på denne måten vevd inn i relasjoner, og det er en vektlegging av hvordan vi kan skape relasjoner som gir bedre verdener (Bingham, 2006; Haraway, 2008; Hinchcliffe og Whatmore, 2006).

Haraway (2008) argumenterer for at de affektive sammenvevingene mellom menneskelige og ikke-menneskelige kropper kan være et godt utgangspunkt for å utforske etiske praksiser eller arbeid. Hun argumenterer for å bruke begrepet arbeid heller enn rettigheter når vi drøfter ikke-mennesker og ansvarlighet. Rettigheter legger ofte til grunn en form for likhet, mens arbeid viser til andre relasjoner. Arbeid innebærer en form for nytte som alltid er innebygd i relasjoner med det hun kaller *companion species*. Hun mener utfallet av disse relasjonene aldri er gitt. Haraway (2008) tar utgangspunkt i lab-rotter når hun drøfter dette. Hun argumenterer for at relasjonen mellom lab-teknikere og rottene alltid vil preges av hierarki og asymmetri, men hun mener vi kan lære å drepe på bedre måter. Dette innebærer at vi må dele lidelse med dyrene, ikke gjennom tankeeksperimenter hvor vi sette oss inn i deres smerter. Haraway

(2008, s. 82) mener at dette handler om arbeidet med å vie oppmerksomhet til og sørge for at lidelse alltid er minimal, nødvendig og får konsekvenser.

I nyere litteratur om hvordan vi kan nærme oss ansvarlighet og andre forståelser av etikk har mange sett til omsorgsbegrepet som utgangspunkt. Omsorgsetikk eller *ethics of care* ble opprinnelige lansert av feministisk orienterte forskere på 80-tallet, som en kritikk av tradisjonelle etiske teories manglende vektlegging av omsorg. En av de mer siterte definisjonene av omsorg i dagens litteratur tar utgangspunkt i Tronto (1993). Hun definerer omsorg som et praktisk og politisk prosjekt som består av «alt vi gjør for å opprettholde, vedlikeholde og reparere «vår» verden for å kunne leve i den så godt som mulig (Tronto, 1993, s. 103)».

Puig de la Bellacasa (2017) argumenterer for at vi må se omsorg som grunnlaget for alt liv, ikke bare menneskers. Å være sensitiv ovenfor andre innebærer ikke bare en etisk forpliktelse, det er knytta til praksiser og arbeidet med å opprettholde liv, i gitte kontekster. På denne måten vil ikke Puig de la Bellacasa (2017) omdefinere omsorgsbegrepet, men snarere undersøke hvordan omsorg kommer til uttrykk i hverdagslivet. Omsorg er en unngåelig del av livet, og utspiller seg i relasjoner, uansett om vi er bevisste våre handlinger eller ikke. Puig de la Bellacasa (2017) tar utgangspunkt i permakultur og jordvitenskap for å forankre de teoretiske aspirasjonene i mer praktiske og situerte kontekster. Gjennom empiriske beskrivelser av sin egen deltakelse i permakultur viser hun hvordan omsorg kommer til uttrykk gjennom konkrete hverdagspraksiser. Et poeng hos Puig de la Bellacasa (2017) er at permakultur ikke innebærer et syn hvor mennesker sees på som beskyttere av jorda, men snarere som deltakere i nettverk som hele tida skaper jorda. Hun argumenterer for at de legger til grunn den gjensidige avhengigheta som alt liv er del av, at vi, mennesker og mer-enn-menneskelige aktører, har en form for felles omsorg for de livsoppretholdende prosessene.

Det er flere som har vært inspirert av omsorg som inngang i studier av ulike sider av matproduksjon. Roelvink (2018) har utforska hvordan bønder i Australia håndterte

utfordringer knytta til klimaendringer. Noen av bøndene brydde seg med andre arter og anerkjente dem som samarbeidspartnere i jordbruksarbeidet, hvor alles arters behov skulle tas høyde for. Andre ga uttrykk for at de tok hensyn til miljø og andre arter, samtidig gjorde de, gjennom sine praksiser, seg til herrer over naturen for å sikre menneskelige behov. Roelvink (2018) argumenterer for at denne forskjellen er viktig, fordi den viser hvordan omsorg gjøres på ulike måter. Noen bønder bryr seg om jorda ved å prøve å kontrollere andre arter, mens andre bryr seg med andre arter ved å lære dem å kjenne og jobbe med dem fra deres ståsted. Dette er også Puig de la Bellacasa (2017, s. 7) opptatt av, at spørsmålet «how to care» ikke alltid er like lett å svare på. I likhet med Roelvink utforsker hun hvordan omsorg for andre arter skapes eller ikke skapes i jordbruket, og hun ser på hvordan dette er knytta til det produktivistiske jordbruksparadigmet. Hun utforsker spesielt hvordan jord i seg selv blir gjort til et objekt gjennom jordvitenskap og ensidig satsing på produksjon. Når jord blir en ingrediens i menneskelig produksjon blir den objektivert, og dette skaper en instrumentell relasjon mellom mennesker og jord. Som et alternativ ser hun på bønder som jobber ut fra andre forståelser, for eksempel permakultur. Dette skaper andre relasjoner mellom mennesker og jordas mange aktører. Puig de la Bellacasa (2017) mener at dette ikke bare innebærer å lære seg å bli påvirket, det går utover det. Jorda kan også endre hvordan vi forstår oss selv, og hvordan vi forstår de vi jobber sammen med. De aller fleste bønder kjenner allerede jorda, og de er allerede påvirket av den. Spørsmålet er heller hvordan vi kan lære å vise omsorg på nye måter. Roelvink (2018) argumenterer for at Puig de la Bellacasa sin åpne tilnærming til omsorg unngår å sette merkelapper som gode eller dårlige omsorgspraksiser, snarere åpner hun for at alle praksiser kommer fra omsorg. Ifølge Krøijer og Rubow (2022) kan omsorg opptre langs et spekter, med ulike innslag av dominans og kontroll. Lien (2015; 2022) viser i sine studier at omsorg skapes i ulike versjoner hvor både dominans og samværen opptrer. Å bruke omsorg som inngang betyr ikke at det legges til grunn at omsorg alltid er bra eller positivt, snarere handler det om å utforske hvilke praksiser og ideer som skapes og vedlikeholdes som omsorg.

Krzywoszynska (2016; 2019) har gjennom studier av bønders arbeid vist at erfaringsbasert kunnskap er viktig for å forstå omsorgsprosessene i ulike former for

matproduksjon. Hun argumenterer for de ferdighetene og holdningene som omsorgsbegrepet forfekter er avhengig av erfaringsbasert og situert kunnskap (Krzywoszynska, 2016). Krzywoszynska mfl. (2020) utforsker hvordan en mer praktisk-etisk tilnærming til jord er knytta til sted. Dette kommer som en respons på at jord ofte behandles som noe universelt, uten spesifikke stedlige forutsetninger. De vektlegger en tilnærming til jord som både viser til behovet for å trene oppmerksomheten gjennom sansene sammen med en mer vitenskapelig kunnskap. I denne avhandlinga er jeg i likhet med Krzywoszynska opptatt av å undersøke erfaringsbasert kunnskap, med utgangspunkt i hvordan man lærer å rette oppmerksomheten mot noe i småskala dyrking. Jeg er opptatt av å undersøke hvordan ansvarlighet, omsorg og etiske sensitiviteter kommer i spill i hagene. Jeg legger vekt på at affektive tilknytninger er viktige for måten vi er i verden på. I forlengelsen av dette har jeg sett til Bennett (2001) sin vektlegging av «enchantment», eller fortryllelse, som jeg har oversatt begrepet med.

Bennett (2001) tar utgangspunkt i en kritikk av ideer om den moderne verden, som gjennomsyra av en form for instrumentell rasjonalitet. På samme måte argumenterer hun for at etikk må være noe mer enn regler og koder for adferd, fordi en slik tilnærming overser at affektive dimensjoner er viktige. Det trengs noe som setter etiske aspirasjoner i gang i praksis, som også tar høyde for at livet er fullt av overraskelser og endring. Dette krever en kroppslig involvering, og affektive krefter som driver oss framover. Bennett (2001) undersøker om øyeblikk av fortryllelse og den affektive kraften i dette kan bidra til utvikling av større etisk generøsitet. Hun argumenterer for at verden er i stand til å skape øyeblikk av fortryllelse, og at mennesker kan kultivere evnen til å la seg begeistre eller oppleve slike øyeblikk. For Bennett kan øyeblikk hvor vi er påkobla verden på måter som rister i oss, eller beveger oss, gjøre oss i stand til å utvikle en større generøsitet. Hun skriver at «Attachment to this world is the contingent source of receptivity and generosity toward other bodies» (Bennett, 2001, s. 158). Ved å ta inn mer-enn-mennesker i sin fortelling er hun også opptatt av at en slik generøsitet går utover det rent menneskelige. Jeg har sett til fortryllelse for å drøfte om involveringa i de urbane hagene kan skape en reaksjon i oss, eller bevege oss. I denne avhandlinga er

dette knytta til læring, og det å være interessert i- og kultivere oppmerksomheten mot det mer enn menneskelige livet i hagene. Fortryllelse er på noen måter nært forbundet med omsorg (Krøijer og Rubow, 2022). Samtidig peker Krøijer og Rubow (2022) på at fortryllelse ikke helt kan sidestilles med omsorg, fordi omsorg ikke alltid handler om glede, og det vi tenker på som positive følelser. I tråd med Krøijer og Rubow forsøker jeg å bruke fortryllelse som en inngang til å utforske hvordan affektive opplevelser former hagepraksiser, uten å miste av syne at dette ikke nødvendigvis fører til bedre omsorg.

I denne avhandlinga har jeg forsøkt å utforske hvordan dyrkerne bryr seg med hagens ulike skapninger. Samtidig er ikke disse relasjonene ensidige, og de er heller ikke alltid vennskapelige. De kan være prega av både kontroll og dominans, samtidig som det er en form for gjensidighet i relasjonene, slik blant annet domestiseringsbegrepet åpner for (Lien, 2020). Lien (2015, s. 1) skriver at “cospecies stories are difficult to tell”. Hun argumenterer for at vi er trent opp til å skrive med utgangspunkt i mennesker, og at vi ikke er vant til å inkludere andre arter som del av våre felles historier. Fra et mer historisk ståsted har man gjennom begreper som domestisering skrevet fram relasjoner mellom mennesker, planter og dyr som først og fremst menneskers økende kontroll over andre arter. Lien (2015) argumenterer for en annen forståelse av domestisering. Hun viser at slike relasjoner ikke handler om absolutt kontroll, men snarere om gjensidig avhengighet, usikkerhet og utforsking. Gjennom studier av livet i, og rundt merder skriver hun fram fortellinger om de mulighetene og begrensningene som ligger i mer-enn-menneskelige sammenvevinger på fiskeoppdrettsanlegg. For Lien blir domestisering «sets of relations across species barriers that enable particular biosocial formations, or reproductive practices through which humans and nonhumans mutually inhabit each other`s worlds, and (intentionally or unintentionally) make space for one another» (Lien, 2015, s. 4). Ved å legge vekt på de mangfoldige relasjonene som oppstår når ulike arter deler sted kan vi komme på sporet av både omsorg og ambivalens.

Ginn (2014) argumenterer for at hager ofte regnes som en av de vanligste arenaene for samarbeid mellom mennesker og ikke-menneskelige aktører. Han er opptatt av at vi ikke

må ta bort beskrivelser av de mer vanskelige sidene i menneske og mer-enn-menneskers relasjoner. Han mener at ved å vektlegge relasjoner som harmoniske eller symmetriske kan vi gå glipp av at relasjoner er flytende og kan preges av alt annet enn harmoni. Ginn (2014) viser til Latours begrep komposisjon som en inngang til å utforske hvordan ting ender opp med å henge sammen. Når ulike aktører blir satt inn i materielle relasjoner skapes også etiske fellesskap, uten at det er gitt på forhånd om det blir gjort på en bra eller dårlig måte (Barad 2012; Gibson-Graham 2011 i Ginn, 2014). Haraway (2008) argumenterer for at arbeidet med å komponere alltid vil være spekulativt, og vi kan ikke vite på forhånd hvordan dette vil ende for noen av aktørene. Ginn (2014, s. 533) poengter at vi ofte forutsetter at hager kan skape etiske fellesskap, eller større omsorg for ikke-menneskelige aktører, men egentlig er hagene praktiske eksperimenter i komposisjon uten en innebygd harmoni eller en lykkelig slutt for de ulike aktørene. Han ser spesielt på andre aktører som også kan finnes i hagen, som sneglene. Videre er han opptatt av at det relasjonelle perspektivet kan hindre oss i å utforske de som er utenfor nettverket, de som blir ekskludert eller nedprioritert. I tilfellet med snegler spør han heller hvilken etikk som kan oppstå når vi ikke forsøker å skape møter, og snarere jobber for å unngå dem, eller at møtene skaper friksjon mellom aktørene. Det er flere som har undersøkt mer ubehagelige sider ved mer-enn-menneske relasjoner. Førde og Magnussen (2015) ser på menneske-plante relasjoner med utgangspunkt i arten hundekjeks. Innbyggerne på Herøy føler seg invadert og overvelda av hundekjeksen, fordi den kobles sammen med en mer overordna samfunnsutvikling. Her blir fortellinger om hundekjeksen også fortellinger om et landskap i endring og forfall. Hundekjeksen er ifølge dem ikke bare en trussel for biodiversiteten, den er en trussel mot menneskenes kroppsliggjorte og praktiserte landskap. I lys av dette får også hundekjeksen, gjennom beskrivelser av dens utbredelse og bevegelse i landskapet, det Cloke og Jones (2003) kaller transformativ agens. Planter kan både påvirke og bli påvirket, de er en del av våre sanselige og kroppsliggjorte opplevelser. Jeg har fulgt plantene, og dyrkernes arbeid med dem. Jeg har blant annet lagt vekt på å forstå hva plantene gjør i hagene, og hvordan de tiltrekker seg menneskers oppmerksomhet.

Dyrking som stille aktivisme

Urbane hager har blitt hylla som møteplasser i byen, ofte har dette blitt fremma som det viktigste aspektet ved hagene. I innledninga har jeg redegjort for at jeg har en ambisjon om å undersøke hagene som noe mer enn en møteplass for mennesker. Byer jakter på løsninger som skal gjøre dem grønnere og mer inkluderende, og urbane hager har blitt skrevet fram som del av byers grønne profil. Disse ambisjonene kommer ofte fram gjennom mer overordna planlegging. Denne avhandlinga har ikke et instrumentelt syn på løsninger, snarere undersøker jeg hvordan hagepraksisene bærer i seg en kritikk mot dominerende praksiser og paradigmer. Denne kritikken er ikke alltid eksplisitt, den er i større grad hverdagslig og praksisbasert.

I denne avhandlinga er jeg opptatt av hva slags rolle de urbane hagene har også utenfor de rent subjektive opplevelsene. Dette utforsker jeg ved å vektlegge stille former for aktivisme (Pottinger, 2017). I mer tradisjonelle tilnærminger vil politikk og aktivisme ofte knyttes til protester og mer eksplisitte politiske handlinger. Samtidig er det flere som argumenterer for at det også finnes en mer subtil og stille form for aktivisme. Ofte er dette praktisk arbeid med alternativer til dominerende måter å organisere og tenke om byen på. I denne avhandlinga ser jeg spesielt på hvordan hagene skapes som rom for å møtes, lære og forvalte egne matpraksiser. Flere mener at å teoretisere aktivisme som protest ikke åpner for å se at mer hverdagslige handlinger og forpliktelser også bærer i seg ønsker om og arbeid med endring (Philips, 2016; Pottinger, 2017; Scott-Cato og Hillier, 2010). Pottinger (2017, s. 216) argumenterer for at stille aktivisme kan beskrives som mer beskjedne og kroppsliggjorte handlinger, som ofte innebærer produksjon eller kreativitet, og som implisitt eller eksplisitt er politiske av natur. Alternative økonomiske praksiser, som å dyrke sine egne grønnsaker, kan være miljøvennlige, men praksisene opprettholdes ikke av den grunn (Smith og Jehlička, 2013). For mange handler slike praksiser om å finne glede, utvikle ferdigheter og ivareta tradisjoner i hverdagslivet. I tillegg ser mange på småskala håndverksarbeid som et motstykke til fremmedgjørende arbeidsliv og produksjonsmetoder (Thurnell-Read, 2014). Hackney (2013) mener videre at det å skape, bytte og dele med andre bærer i seg en kritikk av forbrukersamfunnet. I

håndverket ligger det også en mulighet for å skape nye kollektiviteter, som skaper en motvekt til de sterke individualiserende tendensene i dagens samfunn. I denne avhandlinga er stille aktivisme en inngang til å undersøke hvordan dyrkerne arbeider med andre måter å organisere mat i byen på, som også tar mer-enn-mennesker mer på alvor.

Å ta på alvor at vi lever i en sammenvevd verden har også implikasjoner for hvordan vi planlegger steder. Houston mfl. (2018) argumenterer for at dagens planleggingsteori i liten grad anerkjenner dyr og flora som levende og sansende deltakere i skapelsen av byen. Samtidig er det en økende anerkjennelse av at (by)planlegging må ta hensyn til de mer-enn-menneskelige aktørene vi deler byen med, og som er helt nødvendige for de urbane livsformene (Houston mfl., 2018; Metzger, 2016). Dette innebærer å være sensitiv for at byer skapes og bebos av både mennesker og ikke-menneskelige aktører. I flere tilfeller har forskning vist at noen dyr og planter blir sett på som pest og ugras, som åpner for praksiser som å ødelegge fuglereir- og egg (McKiernan og Instone, 2016), avlive kaniner (Wright, 2014), ulver (Metzger, 2015) og snegler i hagen (Ginn, 2014). Houston mfl. (2018) argumenterer for at utfordringa er å tenke mer kritisk om øko-sosial ansvarlighet, uten å redusere menneskelighet til et formløst «oss», eller ignorere de levende sammenvevingene av arter som finnes utenfor dagens planteori. Dette krever at vi situerer mennesker i naturen og i de økologiske prosessene, og at vi samtidig ser ikke-menneskelige aktører som en del av det etiske fellesskapet (Houston mfl., 2018). For planlegging betyr dette å være oppmerksom på de mange relasjonene som skaper ulike steder. Houston mfl. (2018) mener at vi må skrive fram fortellinger som skaper sosialt og miljømessig rettferdige byer for alle arter. I denne avhandlinga er ikke planlegging et eksplisitt tema, men ved å utforske urbane hager med utgangspunkt i mer-enn-menneske tilnærminger søker jeg å undersøke stedsskaping på tvers av artsgrenser. Spesielt er jeg opptatt av dette med tanke på å organisere mat på andre måter, som er stedlig situert og tar hensyn til de artene som vi deler sted med. Urbane hager har i økende grad kommet på agendaen i mange byer, men ofte uten et eksplisitt søkelys på mer-enn-mennesker.

Oppsummering

I dette kapittelet har jeg redegjort for perspektiver på landskap som kroppsliggjorte og praktiserte, erfaringsbasert kunnskap og mer-enn-menneske tilnærminger, som sentrale i det analytiske rammeverket i denne avhandlinga. Jeg har tatt utgangspunkt i en kritikk av dikotomiske forståelser av natur og kultur, som har gitt grobunn til blant annet ulike perspektiver på domestisering og landskap. Deretter har jeg redegjort for perspektiver på landskap, spesielt med utgangspunkt i Ingold (2000; 2011) og Jones og Cloke (2002). I det landskapsperspektivet som jeg har skrevet fram er kunnskap og ferdigheter viktige som utgangspunkt for hvordan vi kjenner landskap. Jeg redegjør for hvordan direkte engasjement med omgivelsene, gjennom kroppen, er med på å skape kunnskap og ferdigheter (Ingold og Kurttila, 2000). Jeg legger videre til grunn at det aktive landskapsbegrepet rommer både mennesker og ikke-menneskelige aktørers aktiviteter (Jones og Cloke, 2002; Meulemans, 2020b). For å undersøke planter og andres skapningers deltakelse har jeg redegjort for Latours (2004) «å lære seg å bli påvirka» som en mulig inngang til å undersøke ulike aktørers deltakelse. Ved å vise hvordan kroppen aktivt lærer seg å kjenne mer mangfold, kan vi også komme på sporet av andre aktørers rolle i dette. Dette står nært knytta til Ingolds (Ingold og Kurttila, 2000; Ingold, 2000; Ingold 2011; Ingold, 2022) forståelser av utvikling av kunnskap gjennom aktiv deltakelse i omgivelsene. I forlengelsen av dette har jeg også valgt å ta inn perspektiver på omsorg (Krzywoszynska, 2019; Puig de la Bellacasa, 2017; Tronto, 1993) og fortryllelse (Bennett, 2001), for å undersøke hvordan etisk generøsitet kommer i spill i hagene. Samtidig viser litteraturen på både omsorg og domestisering at flerartsrelasjoner ikke kan forstås ut fra dikotomiske forståelser av harmoni eller kontroll. Jeg har også redegjort for stille aktivisme (Pottinger, 2017). Aktivisme forstås ofte som mer eksplisitte politiske handlinger. I denne avhandlinga legger jeg derimot vekt på stille aktivisme som et perspektiv, hvor jeg tar utgangspunkt i mer beskjedne og kroppsliggjorte handlinger.

Et hovedanliggende i denne avhandlinga er å utforske urbane hager mer åpent og eksplorativt, for å forsøke å gå utover hagene som møtesteder for mennesker. Ved å

skape et rammeverk som tar utgangspunkt i det sanselige og taktile vil jeg i analysene undersøke hvilke muligheter for engasjement som skapes i hagene. Jeg vektlegger læring og ferdigheter, og jeg er spesielt opptatt av hvordan dyrkerne stemmer seg inn på andre arter for å utforske de mangfoldige relasjonene som skapes. Det analytiske rammeverket gir meg muligheten til å skrive fram nære fortellinger om det som skjer i de urbane hagene. Jeg har lagt vekt på å utforske hagene som hybride rom. For å undersøke dette vil jeg i analysene utforske hvordan dyrkerne lærer seg å dyrke, gjennom å arbeide sammen med planter, jord, meitemakk, snegler og bier. Jeg har ønska å ta dyrkepraksiser på alvor, ved å utforske om de åpner for forståelser av andre arter som bærer preg av etisk generøsitet og en sensitivitet for gjensidig avhengighet. Samtidig har jeg med meg at samværen og kontroll ofte opptrer på samme tid, som justerer for et mer harmoniserende syn på urbane hager.

Kapittel 4. Vitenskapsteoretiske og metodologiske refleksjoner

I dette kapitlet drøfter jeg først forståelser av kunnskap og kunnskapsproduksjon. Deretter gjør jeg rede for hvordan forskningsprosessen i dette prosjektet har vokst fram med vekt på den praktiske tilnærminga og de etiske dimensjonene. Det analytiske rammeverket i denne avhandlinga er inspirert av perspektiver som bygger på en vitenskapsteoretisk kritikk av natur/kultur-skiller. Den metodologiske tilnærminga er knytta til den samme kritikken. Mens realistiske tilnærminger ser på virkeligheta som et sett stabile fenomener som finnes «der ute», vil postmoderne tilnærminger se på virkeligheta som mer kompleks. Flere argumenterer for at selv om man teoretisk og analytisk forholder seg til for eksempel poststrukturalistisk tankegods, så følges ikke alltid dette opp i forskningspraksisene (Alvesson, 2011; Staunæs og Søndergaard, 2005). Dette handler at en kompleks verden må møtes med forskningsformer som bygger på kompleks sensitiv innsikt, og skape forskningspraksiser og idealer som tar høyde for virkelighetens kompleksitet (Law, 2004; Staunæs og Søndergaard, 2005). Law (2004) argumenterer for at hvis virkeligheta ikke forstås som enkel eller avgrensa, kan det heller ikke brukes metoder som er stramme og forhåndsdefinerte. Mye av metodelæren i dag fortsetter å følge kvantitative idealer om gjennomsiktighet, objektivitet og nøytralitet (Alvesson, 2011; Kramvig og Førde, 2013). Alvesson (2011) og Law (2004) mener at denne metodelæren ikke gjør oss i stand til å utvikle mangfold og kompleksitet i metodene våre. Istedenfor å bygge på at vi kan skape sikker kunnskap bør vi erkjenne det komplekse og usikre i forskningspraksisene våre (Alvesson, 2011). Jeg er spesielt inspirert av Haraways (1988; 1996; 2016) vitenskapsteoretiske rammeverk om situert kunnskap for å skape andre fortellinger, som vektlegger både etiske og politiske dimensjoner.

Situert kunnskap og ansvarlig kunnskapsproduksjon

Haraway (1988) mener at vi trenger gode verktøy for på den ene siden å unngå den tradisjonelle vitenskapens ideer om den nøytrale og verdifrie kunnskapen, og på den andre siden unngå ekstreme former for relativisme. Hun forsøker å skape en vei mellom den radikale konstruktivismen hvor alt er relativt, og den kritiske empirismen som er forankra i humanistisk rasjonalitet. Løsninga Haraway foreslår er å sette fokus på situerte kunnskaper. Dette handler om å forstå at kunnskap kun kan være delvis og kontekstuell. Dette innebærer en anerkjennelse av deltakernes medvirkning i forskningsprosessen, og forskerens ansvar for å skape kunnskap som åpner for endring.

Gjennom utviklinga av vitenskapsteoretiske alternativer til positivismens objektivitet har ofte refleksivitet blitt fremma som et mulig alternativ. Målet med dette var å finne fram til alternativer for å legitimere samfunnsvitenskapelig kunnskap. Refleksivitet innebærer at vi reflekterer rundt vår egen rolle som forskere, og hvordan dette virker inn på den kunnskapen vi skaper. På denne måten kan det argumenteres for at kunnskap ikke er verdinøytral, og at vi bare kan komme fram til delvise sannheter. Haraway (1996) mener at disse refleksivitetsdebattene gir viktig innsikt, spesielt med tanke på ideen om et objektivt forskerspråk, og forskere som skapere av fakta. Men hun vil ta denne diskusjonen lengre. Å være refleksiv med tanke på egen forskerrolle og hvordan vi gjengir virkeligheta er ikke nok. Hun argumenterer for at vi ikke bare kan beskrive hvordan verden *er*, for dette skaper ikke nødvendigvis større innsikt. Vi må også engasjere oss, og utgjøre en forskjell uansett hvor liten den er. Ved å vise til metaforen diffraksjon, ønsker hun å utvikle mer kritisk bevissthet og kritiske praksiser (Moser, 1998). For å belyse hva forskjellen på diffraksjon og refleksjon kan innebære, kan vi tenke på et prisme og et speil. Mens et speil speiler tilbake en til en, vil et prisme bryte noe opp og gi uventa og nye fargemønstre. Det som går inn, kommer altså ikke ut igjen på samme måte. Dette er Haraways metafor på kritiske kunnskapspraksiser. Haraways ambisjon om kunnskap handler om å avbryte, forstyrre og blande seg inn i måtene vi framstiller naturen og det menneskelige på (Moser, 1998, s. 174). Med andre ord handler

det å skape kunnskap, kanskje mer om å unngå å reproducere det vi ser gjennom rene beskrivelser.

Diffraksjon skjer fra et sted, det kommer fra en kropp, og det vil forandre seg utfra hvor en står. Blikket vårt gir med andre ord kun tilgang til et lokalisert delperspektiv (Kramvig, 2006). Siden våre perspektiver kun kan være delvise må vi redegjøre for hvordan vi har jobba fram kunnskapen som skapes. Her skiller Haraway seg fra den rent selvrefleksive prosessen, ved å vise til at kunnskapen må reflekteres over. Som forsker handler dette om å tydeliggjøre allianser gjennom teksten ved å referere til andre forskere, og skrive fram hvilke fellesskap man gjør seg til en del av. Jeg tolker dette som et arbeid som går gjennom hele forskningsprosessen ved å vise til historisk kontekst, og de perspektivene analysene bygger på.

Haraway (1996) ønsker å skape en ny måte å tenke om realisme, for å unngå å ende opp med at alt er relativt. Realisme for henne tar utgangspunkt i mangfold – at jo flere stemmer og motstridende fortellinger som skrives desto sterkere står realismen. Dette betyr ikke bare at vi selv skal gjøre dette gjennom egen analyse. Det innebærer også at vi forholder oss til allerede eksisterende forskning som inngår intertekstuel, og bygger opp kunnskapen på feltet (Kramvig, 2006, s. 7).

Jeg har vært inspirert av Haraways insistering på at kunnskap alltid er politisk og etisk. I dette ligger det også denne ambisjonen om å skape forskning som ikke bare beskriver, men som også utfordrer eller gjør en forskjell. Moser (1998, s. 174) beskriver hvordan dette handler om «å få noen grep om hvordan virkeligheten er konstruert, for å delta i prosessene, og for å fostre noen former for liv og ikke andre [...]» Senere i forfatterskapet sitt oppfordrer Haraway (2016) oss til å «stay with the trouble». Hun vil utforske nye ideer og skape nye fortellinger å tenke med, for de gamle historiene våre er i ferd med å undergrave verden. I dette ligger også det politiske og etiske prosjektet som hele tida følger Haraway. Våre fortellinger er ikke nøytrale, de skaper verden. Derfor er vi forpliktet til å skape fortellinger som tar dette ansvaret på alvor. Haraway er spesielt opptatt av hvordan vi kan skape «more liveable naturecultures» (2003, s. 5). For meg

handler dette om å åpne for fortellinger om mennesker og mer-enn-mennesker, og hvordan dyrkerne forsøker å ta ansvar for å skape et bedre sted for noen av de som er involvert i hagene.

Det empiriske materialet i denne avhandlinga stammer fra feltarbeid i to urbane hager – Bodø økologiske besøkshage og DYRK Tromsø, over flere sesonger. I den tredje hagen, Holt parsellhage, har jeg primært gjort individuelle intervjuer. Feltarbeidet har vært en dynamisk prosess, som har utvikla seg i møte med dyrkerne, samtalene, praksisene, stedene, tidligere forskning og de teoretiske inntakene. Wadel (1991) beskriver kvalitativ forskning som en runddans mellom teori, metode og data. Runddansmetaforen beskriver godt hvordan gangen i et feltarbeid åpner for fleksibilitet med tanke på problemstillinger, metode og teori som utvikles etter hvert som man kommer lengre ut i oppdagelsesreisen. Wright (2017) skriver i sin avhandling at metode handler om forholdet mellom det dynamiske og det systematiske. For meg gir disse tankene gjenklang, og jeg har prøvd å være redelig og systematisk samtidig som jeg har vært åpen for det som skjer på reisen. En slik metodisk tilnærming ligger tett mot det Harboe (2011, s. 48) beskriver som eksplorative metoder som «[...] er åpne overfor nye og overraskende informasjoner». I det følgende skal jeg ta dere med på min reise for å vise hvordan materialet til denne avhandlinga er skapt.

Å finne feltet

I begynnelsen av doktorgradsprosjektet var jeg opptatt av grønne hverdagsliv i byen. Jeg hadde et ønske om å utforske hvordan folk jobba med å skape mer ansvarlige praksiser i sin hverdag – dette leda meg til urbane hager. Da jeg starta feltarbeidet var ikke selve dyrkinga et uttalt mål for studien. Men møte med praksisene i de urbane hagene gjorde at jeg i større grad begynte å se dem som en måte å utøve en form for ansvar på. Etter hvert som jeg begynte å lese mer om urbant landbruk gikk min interesse i større grad over til disse dyrkeinitiativene som dukka opp, spesielt i Sør-Norge. Jeg hadde en begynnende undring over hva slike urbane hager kan gjøre for folk og for byen, slik jeg har beskrevet i prologen i kapittel en. Jeg bestemte meg for å lete etter andre

dyrkeinitiativ for å få flere stemmer inn i prosjektet. Jeg gjennomførte også en studietur til Trondheim og Bodø for å kartlegge om det var urbane hager der som var aktuelle å utforske. I Trondheim gjennomførte jeg to innledende intervjuer med dyrkere i to ulike hager, mens i Bodø hadde jeg mer uformelle samtaler med to som var aktive i ledergruppa i Bodø andelslandbruk. Tanken var å finne hager som passer inn i kategorien urban dyrking samtidig som de kunne ha ulik organisering. Jeg bestemte meg for å holde meg til initiativ som var i Nord-Norge, og som var basert på enten fellesdrift eller parsellhager med en form for fellesløsning. Dermed utgikk andelslandbruket i Bodø, hvor de har en gartner og færre anledninger for medlemmene å grave i jorda. Jeg søkte etter flere initiativ på internett, der fant jeg besøkshagen i Bodø (Bodø økologiske besøkshage). Jeg kontakta Holt læringstun i Tromsø, som gikk gjennom en omstillingsfase på det tidspunktet i 2016. Der fikk jeg høre om planer om å skape en parsellhage på Holt. Jeg hadde ikke mange kriterier for hagene, men jeg ønska meg en mer etablert hage. De to initiativene i Tromsø var mindre etablert, da DYRK Tromsø i utgangspunktet var et temporært prosjekt, og Holt parsellhage var under etablering. Samtidig var dette et godt utgangspunkt for studien nettopp fordi hageinitiativ er mangfoldige, både slik de fremstilles i forskningslitteraturen, og i deknings av urbane hager i ulike media. Jeg valgte å ha alle tre hagene som del av feltarbeidet mitt, men hovedvekten av den deltakende observasjonen ble gjort i Bodø. At jeg har hatt ulike tilknytning til hagen gjenspeiles i empirien. Feltarbeidet i Bodø er rikere, og jeg har mye av materialet mitt derfra. Selv om jeg har færrest feltopplevelser fra Holt parsellhage var intervjuene med parsellhaverne rike på beskrivelser, som har blitt viktige for analysene.

Feltarbeidet – å være kroppslig og stedlig situert

Inspirasjonen til feltarbeidet mitt har primært kommet fra etnografiske studier som vil ta på alvor det kroppsliggjorte, sanselig og det stedlige. Pink (2009) beskriver etnografi som en inngang til å bli kjent med andres erfaringer ved å selv være involvert i samme aktiviteter, og forsøke å oppnå en egen subjektiv erfaring av disse. Hun kaller dette å være «similarly emplaced» (Pink, 2009, s. 38). En implikasjon av dette er at forskeren

bruker seg selv som metodisk verktøy. Forskerens kropp er et av de primære «instrumentene» i feltarbeidet, og filtrerer observasjoner, stemninger, følelser og erfaringer inn i det etnografiske arbeidet (Madden, 2010). Det er flere etnografiske eksempler som viser hvordan deltakende observasjon er et godt inntak til å studere kroppsliggjorte erfaringer. Et eksempel er Wacquant (2004) som lærte seg å bokse, og endte opp med en boksekamp i en amatørkonkurranse. Hans deltakelse ga han en mulighet til å skrive inngående om den kroppsliggjorte erfaringa med å bokse fra et subjektivt ståsted. Han får tilgang til de andre boksernes liv, og den moralen og disiplinen som dette bokselivet innebærer. For meg ble Wacquant tidlig en inspirasjon for å la seg bli oppslukt av feltet. Senere skal jeg komme mer inn på hvordan dette har vært både på godt og vondt. Pink (2008b) argumenterer ikke bare for en kroppsliggjort tilnærming – hun argumenterer for et fokus på stedets betydning. Hvis steder hele tida skapes gjennom ulike former for bevegelse (Ingold, 2007), så kan vi som forskere stille oss inn på forskningsdeltakernes skapelse av sted (Pink, 2008b). Ved å følge deres ruter, praksiser, smaker og rytmer kan vi skape innsikt om hvordan stedene gjøres i hverdagslivet. Pink (2008b) argumenterer for at hvis vi som forskere engasjerer oss i de samme aktivitetene som studiens deltakere, blir også vi sammenvevd i stedsskapingprosessen. Dette innebærer som Sand (2019) beskriver en praksisnærhet som vi aktivt kan bruke for å nærme oss en mer stedssensitiv metodologi.

Et ord som beskriver min forskningsprosess mer enn noe annet er læringsprosesser. Jeg har søkt etter å lære om dyrking på mange ulike måter og fra mange ulike mennesker. Feltarbeidet i DYRK Tromsø ga meg muligheten til å ha en egen dyrkekasse, og mer nære opplevelser med det å dyrke. Jeg forkultiverte planter hjemme, og hadde stua full av stiklinger som senere ble planta ut i kassen min. Samtidig som jeg lærte noe grunnleggende om å dyrke, var jeg også i en periode aktiv i drifta av DYRK-hagen sammen med to andre. Dette ga et innblikk i ulike former for samarbeid med kommunen, skriving av søknader for å sikre driftsmidler, og hvordan det å organisere en hage gjøres i praksis. I en periode lånte vi tomme lokaler i byen gjennom prosjektet *Levende lokaler*, som var et pilotprosjekt igangsatt av DOGA og Tromsø kommune for å forebygge sentrumsdød. I to sesonger forkultiverte vi planter til hagen i et forretningslokale i

Storgata. Mot slutten av *Levende lokaler*-piloten deltok jeg og den andre initiativtakeren i DYRK i en lunsjsamtale med kommunen om våre erfaringer fra prosjektet. I tillegg ble det laga en film om bruken av de tomme lokalene, hvor jeg ble intervjuet om erfaringene til DYRK. Denne ble senere vist da *Levende lokaler*-prosjektets funn ble presentert for de ulike kommunene. Disse erfaringene kommer ikke eksplisitt til uttrykk gjennom analysene, men de har forma avhandlingsarbeidet og mine forståelser av feltet. Det gjorde meg spesielt oppmerksom på hvordan noen kommuner begynte å tenke på urbane hager som et verktøy i byutvikling. Samtidig ble jeg mer opptatt av hvordan hagene skapes i det daglige. Dette var på mange måter knyttet til at jeg ikke ønska å bare reprodusere eksisterende fortellinger om urbane hager. Jeg vil, inspirert av Haraway, prøve å si noe mer om urbane hager enn å bare utforske potensielle fordeler.

En stor del av feltarbeidet i denne avhandlinga har bestått av at jeg har arbeida i de urbane hagene sammen med de andre dyrkerne. Et ord som beskriver forskningsprosessen mer enn noe annet er læringsprosesser. Dette var spesielt knyttet til besøkshagen. Jeg har vært opptatt av å lære av og sammen med dyrkerne, for å utforske hvilke fortellinger og praksiser som blir viktige i hagefellesskapene. Jeg har lagt vekt på at dyrkerne har vist meg teknikker, beskrevet hvorfor vi skal gjøre de ulike aktivitetene og hvordan dette ble erfart fra min kropp. På denne måten fikk jeg tilgang til både diskursive og mer tause og kroppsliggjorte sider ved dyrkinga. Ingold (2000) beskriver hvordan det å bli vist noe, det å ta noviserollen i en læringsprosess, åpner for å se omgivelsene på en annen måte. Dette ble et førende prinsipp i store deler av feltperioden. Å være en novise i fellelhagene gjorde det mulig å erfare gjennom kroppen hvordan dyrking skapes i relasjoner mellom mennesker, og mellom mennesker og omgivelsene. For meg har dette vært et inntak til å komme nærmere en forståelse av hvordan vi «lærer oss å bli påvirka» (Latour, 2004).

Jeg har vært med på dugnader og fulgt sesongens gang. På dugnadene var jeg med på alle aktivitetene i hagen: løsne jorda, så frø, luke, høste, gjødsle mm. Jeg har fulgt med på hvordan dyrkerne organiserer seg og jobber, hva de prater om, og jeg har spurt om hvilke tanker de har om de ulike aktivitetene og vekstene. Ofte spurte jeg om ting som:

hvorfor gjør dere dette, hvordan ser du om en plante trenger gjødsel, eller hva slags plante er det du luker opp nå. På denne måten prøvde jeg å nå inn til det vi ofte tenker på som taus eller kroppsliggjort kunnskap. Denne kunnskapen kan noen ganger være vanskelig å beskrive uten å være sammen med dyrkerne i hagen. Når jeg fikk forklaringer var de ofte knytta til det sanselige: se her, kjenn på dette eller gjør det på denne måten. Med andre ord var dette kunnskap som vanskelig kan nås uten et kroppslig og sanselig engasjement sammen med dyrkerne. Under dugnadene oppsto det også diskusjoner hvor dyrkerne drøfta hva som skulle prioriteres, hvordan de skulle løse en oppgave eller håndtere et problem. I disse diskusjonene fikk jeg innsikt i hvordan dyrkerne forhandler om kunnskap, og dermed også om hvordan hagene hele tida skapes.

Sand (2019, s. 91) beskriver hvordan hun spør ungdommer om «hva gjør dere i byen» og får som svar at «vi gjør ingenting». Hun argumenterer for at ved å utforske deltakernes stedspraksiser fikk hun tilgang til hva dette «ingenting» faktisk innebærer. Det handla om å konkretisere, visualisere og erfare hvordan det «å henge» gjøres og føles. På samme måte kan jeg beskrive dyrkinga. Når jeg spurte folk om hvorfor eller hvordan dyrker du, fikk jeg ofte korte svar som «jeg liker kortreist mat» eller «vi dyrker nå uten sprøytemidler eller kunstgjødsel». Jeg fikk i liten grad beskriver av praksiser som viser hvor kompleks denne prosessen er, og hvordan det oppstår grensdragninger som lar oss komme på sporet av ideer om natur og kultur. Den stedssensitive og praksisnære tilgangen, som flere (Kramvig og Førde, 2013; Pink, 2009; Sand, 2019) argumenterer for, romma noe mer, som også tillot meg å la materialiteten komme i tale.

Materialitet i denne avhandling er på mange måter knytta til et fokus på planter, bier, humler, meitemakk og snegler. Pitt (2015) argumenterer for at det å sette fokus på læring åpner for å utforske hvordan ikke-mennesker, som for eksempel planter, bidrar til hagefelleskapene. Når jeg har lært å dyrke har det i stor grad handla om å lære om og av planter og andre dyr. Det handla om å stille seg inn på plantenes og dyrs behov, og lære seg å skille mellom ulike arter. «Knowing by showing» er en god metodologi for menneske-planterelasjoner, skriver Pitt (2015, s. 50). I hagene har jeg fulgt med på hvordan dyrkerne viser fram og forteller om planter og andre dyr som insekter og

meitemakk. Pitt (2015, s. 50) er opptatt av at dette ikke handler om at planter representeres ved at mennesker snakker *for* dem, snarere vil fortellinger om dem gjøre andre i stand til å oppdage deres «plantiness».

Som en del av feltarbeidet har jeg også gått på birøkterkurs, og vært aktiv i DYRK birøktkollektiv gjennom en sesong. På samme måte som med dyrkinga gikk jeg sammen med de andre i kollektivet inn i en noviserolle. Vi ble lært opp av en eldre birøkter. Denne prosessen handla også om å stille seg inn på det stedlige og på artsfelleskapet gjennom sansene. Summinga fra biene, hvordan de kunne lukte oss og hvordan vi måtte jobbe sakte og beherska, kommer tydelige fram i opplæring og i feltnotatene mine. Det å lære seg landskap som mer-enn-menneske-landskap ga et nytt lag hvor både planter og insekter ble gjort levende. Denne prosessen åpna spesielt for tanker om hvordan natur og omsorg praktiseres på forskjellige måter.

Feltsamtalene jeg har hatt mens jeg har jobba sammen med dyrkerne har vært en viktig kilde til å utforske hvordan dyrkeren forstår egne praksiser, og de sammenvevingene som skapes i hagene. I pauser, før dugnader, på veien hjem, under arbeidet har vi snakka sammen. Noen ganger har jeg bare «hengt med» i samtalene, mens andre ganger har jeg mer aktivt spurt om ting jeg har lurt på. I tillegg har jeg hatt 19 kvalitative intervjuer med noen av dyrkerne. I intervjuene spurte jeg om hvorfor folk var med i hagene, hva de likte med dyrkinga, tidligere erfaringer med hager og dyrking, og hva som skjedde med grønnsakene når de kom hjem. I tillegg spurte jeg om fellesskap, og hvordan de opplevde hagene som møtesteder. Her inkluderte jeg også spørsmål om de så på planter og andre arter som del av fellesskapet. Dette var et spørsmål noen synes var rart, mens andre svarte raskt på at det var et godt spørsmål. Samtalene åpna for å bli mer kjent med dyrkerne på et individuelt plan, og høre mer om deres personlige erfaringer og forståelser. Dette bidro med mer kontekst og mangfold inn i det empiriske materialet. På Holt gjorde jeg kun intervjuer, men dette var seint i feltarbeidet. Jeg opplevde dette gjorde det lettere å spørre inn mot praksiser. Jeg ønska helst å intervju folk mens vi var i hagene eller hjemme hos dem. Bakgrunnen for dette var at dette ga en mer stedssensitiv kontekst hvor det ble lettere å snakke om hagene. I tillegg kunne vi se på

parseller, redskaper eller smake på mat fra hagen. Kramvig og Førde (2013) og Sand (2019) argumenterer for stedssensitive intervjuer, nettopp fordi omgivelsene åpner for samtaler om sted og praksiser på en annen måte. I tillegg gir det oss som forskere en anledning til å ta inn stemninga og oppdage stedet gjennom sansene. Dette gir en variant av det Pink (2008b; 2009) kaller stedlig situerthet.

Refleksjoner rundt kunnskapsprosessen

Feltarbeidet har vært viktig med tanke på å få tilgang til stedlig og kroppsliggjort kunnskap. I feltnotatene beskriver jeg været, stemninga og hva vi gjorde på dugnadene. Jeg har også skrevet ned refleksjoner om hvordan jeg selv lærte om dyrkeprosessen, og hvordan jeg opplevde å være en del av hagefellesskapene på ulike måter i ulike perioder. Den deltakende rollen var en viktig del av forskningsprosessen. Jeg brukte meg selv som inngang til å forstå noe mer om fellelhagene, og komme nærmere en mer stedssensitiv inngang. Dette er inspirert av tankene om at vi samskaper kunnskap sammen med våre forskningsdeltakere, og at kunnskap ikke kan skapes uten et aktivt engasjement fra forskeren. For meg har dette i stor grad handla om å grave i jorda sammen med dyrkerne, og kjenne på kroppen hvordan dette arbeidet gjøres. Dette har vært et metodisk grep for å få tilgang til det stedlige og materielle gjennom sansene.

Wacquant (2004) beskriver hvordan han går så langt inn i feltet at han glemmer av hva han gjør der. På et tidspunkt vurderer han å gi opp den akademiske karrieren for å bli bokser. Han blir henta inn av treneren, som forteller at han hadde ikke styrken til en boksekarriere. Jeg fulgte ikke bare Wacquant (2004) i hans dedikasjon til å forstå det kroppsliggjorte, jeg fulgte han også inn i tvilen. Jeg har i perioder lurt på om en akademisk karriere er rett, og om jeg heller skulle ha blitt (by)bonde. Denne nærheten til feltet er nødvendig, men samtidig er den sårbar. Du skal være nær, men ikke for nær (Madden, 2010). Madden (2010) beskriver denne kroppslige involvering som et helt fundamentalt verktøy for å utforske hvordan kropper virker, samtidig krever analyse noe distanse. Jeg har funnet en form for distanse i arbeidet med det analytiske rammeverket,

og i Haraways insistering på å gjøre en forskjell. For å gjøre en forskjell, om enn liten, så må vi løfte blikket og plassere oss i et større forskningsfelt.

Wadel (1991) beskriver forskningsprosesser som en runddans mellom teori, metode og empiri. I denne prosessen utvikla prosjektet mitt seg etter hvert som jeg leste teori, gjorde deltakende observasjon og analyserte feltnotater og intervjutranskripsjoner. Dette gjaldt kanskje spesielt fokuset på kroppen, planter, meitemakk og insekter. Som utgangspunkt var prosjektet mitt inspirert av den amerikanske litteraturen som ofte slo fast at hager er sosiale fellesskap, og i liten grad knytta til dyrkepraksiser. Men feltarbeidet mitt i Bodø indikerte det motsatte. På denne måten ble jeg gradvis mer opptatt av hvordan det sosiale er vevd inn i praksiser, og at disse praksisene også inkluderer mer enn mennesker. At dyrkerne snakka om natur og naturlighet tok jeg nesten for gitt først, før jeg innså at dette kan handle om deres gjøring av natur i byen. Dette blikket utvikla jeg da jeg så dyrkeres forståelser og praksiser opp mot folk jeg kjenner som er bønder. De hadde forskjellige praksiser og forvaltning av jorda. Jeg har ikke vokst opp på gård, men jeg har vært mye på gård som barn og voksen. Når jeg er til stede i denne avhandlinga er jeg også til stede gjennom disse erfaringene fra barndommen og fra samtaler med bønder. De relasjonene og erfaringene jeg har med meg har utsatt mine fortolkninger for andre og delvis sammenstøtende kunnskapspraksiser. Dette har bidratt å utfordre og dermed utvide mine analyser og forståelsesrammer.

Analysearbeidet

Skrive- og analyseprosessen har vært et kontinuerlig arbeid gjennom hele prosjektperioden, og jeg har skrevet utkast til ulike kapitler i feltperioden. Jeg har prøvd ut forskjellige inntak, begynnende fortolkninger og ulike teoretiske perspektiv på det begynnende materialet. Fangen (2010) beskriver arbeidet med observasjonsnotater som strukturerende feltnotater. I prosessen skrives det feltnotater som er så nær opp mot det som skjedde uten fortolkning, samtidig jobbes det med mer kontrollerte forsøk på å utlede mening (Fangen, 2010, s. 108). Dette innebærer å sette opp noen grunnleggende

antakelser, relatere observasjoner til hverandre, og utvikle nye begreper eller knytte seg til mer etablerte teoretiske begreper. I mine feltnotater hersker det noen ganger kaos. Jeg har skrevet inn både de nære beskrivelsene, forsøk på fortolkninger og noen metodiske refleksjoner. Jeg kan se hvordan jeg beveger meg inn og ut av ulike perspektiver, og utvikler fokuset mitt. Det er spesielt fokuset på det kroppslige, natur og ikke-mennesker som tydelig utvikler seg. Jeg løfter blikket fra samhandling mellom mennesker til en forståelse av det sosiale som noe mer.

Den primære delen av analyseprosessen startet ikke før etter hovedperioden av feltarbeidet var over. Jeg begynte denne prosessen med å lese gjennom alle feltnotatene og intervjuutskriftene. Denne prosessen fant jeg krevende og det var vanskelig å systematisere ulike data, både verbale og samhandlingsdata. Fra de transkriberte intervjuene ble sitater til slutt fysisk klippet ut og limt inn på ark. Feltnotatene gir en kronologisk beskrivelse av en sesong i hagen. Små og store mer hverdagslige hagehendelser beskrives, i tillegg til vær og stemninger. I begynnelsen var det vanskelig å se hvordan dette skulle inn i analysen, for at det ikke bare skulle bli et vedheng til intervjumaterialet. Jeg valgte å sidestille materialet, slik at det i analysen er satt sammen tematisk. Det teoretiske rammeverket fra kapittel 3 har vært retningsgivende for analysen, samtidig ble også perspektivene justert underveis. Mer konkret forsøkte jeg å lage noen brede oversikter over hvilke temaer som fantes i det reduserte materialet. Jeg endte opp med fire tema som kom fram i materialet:

- kunnskap og kroppsliggjorte ferdigheter
- rytmer og temporalitet
- nære møter og sensitivitet
- matauke og byen

Disse temaene vokste fram gjennom en lang prosess. En forskningsprosess blir ofte beskrevet som kronologisk og lineær. Dette samsvarer sjelden med virkeligheta, som ofte er mer kaotisk. Min prosess har ofte vært prega av kaos, og mange tanker og ideer. Selv om jeg hele tida har gjort meg refleksjoner, er mye av analysen skrevet ut i ettertid.

Det som er skrevet fram i analysen er altså en del av en lang prosess, som starta allerede første dagen på feltarbeid. Den har blitt til gjennom møter med feltet, samtaler med andre forskere og veiledere, lesing av teori og andres forskning og min egen modning som forsker. Jeg har forsøkt å være bevisst mine egne forforståelser. Disse stammer til dels fra lesing av tidligere forskning, spesielt fra amerikansk forskning, men også egne erfaringer. De erfaringsnære møtene som beskrives i denne avhandlinga forsøker å være tett på deltakerne, men det er jeg som har gjort fortolkningene. Og jeg har forstørta dyrkernes verden slik at jeg også snakker til et større forskningsfelt som handler om natur i byen. Jeg håper at jeg klarer å vise fram at jeg har basert denne avhandlinga på møter og relasjoner hvor jeg har latt mine forståelser utsettes for nye erfaringer.

Etiske overveielser

Å forske krever alltid overveielser. Det er mange spørsmål: Er alle tilstrekkelig informert om at jeg deltar i hagen som forsker? Har alle forstått at de har rett til å trekke seg fra avhandlingsarbeidet når som helst?⁹ Skal jeg anonymisere hager og dyrkere? Hva er sensitiv informasjon? Det er skrevet mye om feltarbeid, og de utfordringene som dukker opp når man skal prøve å navigere i feltarbeidet. Jeg har tenkt mye på om alle har vært informert om min rolle som forsker, og hvorvidt jeg skal anonymisere hagene som har vært utgangspunkt for feltarbeidet.

Anonymisering og konfidensialitet er to begreper vi får inngående kjennskap til på PhD-kurs i etikk. Min opplevelse av dette kurset er at mange av oss nesten utelukkende antar at vi må anonymisere, uten å reflektere rundt hvorfor vi faktisk gjør det. Jeg er på ingen måte kritisk til at vi har strenge retningslinjer for å forske sammen med folk, det er helt nødvendig for å hindre alvorlige overtramp. Samtidig ønsker jeg en debatt om denne

⁹ Avhandlingsarbeidet er meldt inn til, og anbefalt av Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD). Alle intervjuer er tatt opp på bånd, og transkribert helt eller delvis i etterkant. På alle intervjuer er det delt ut informasjonsskriv med kontaktinformasjon, opplysninger om prosjektet og retten til å trekke seg fra studien når som helst. Det er også informert om at lydopptak slettes når avhandlingen leveres.

anonymiseringen alltid er det mest hensiktsmessige, dette gjelder spesielt i en tid hvor man i økende grad snakker om forskning *med* og ikke forskning *på*.

Vike (2001) drøfter anonymitet fra et antropologisk ståsted, og hans refleksjoner er relevante for alle som forsker tett på folk. Vike viser til at det å forske tett på folk ofte har et sjangerkrav om tjukke beskrivelser, dette er styrken i de empirinære tilnærmingene. «Å vanne ut empirien» kan derfor være uhensiktsmessig fra et analytisk ståsted, samtidig som det å anonymisere nok til at det faktisk ikke kan spores tilbake er svært krevende (Vike, 2001). Vike (2001, s. 81) ønsker heller at vi drøfter «hvem kan skades av at vi offentliggjør våre forskningsresultater?»¹⁰ Videre argumenterer han for at det mest sannsynlig er svært få, med mindre det er ekstreme situasjoner. Hensynet og nytten til den erfaringsnære fremgangsmåten bør derfor i noen tilfeller stå i fokus.

Å ikke anonymisere krever i større grad at vi som forskere må redegjøre for hvordan vi har jobbet sammen med deltakerne, og at vi må stå inne for de tolkningene vi har gjort. Satt på spissen kan vi ikke gjemme oss bak anonymitetens slør. Nær kontakt med deltakerne kan gjøre at vi føler mer ansvar for å ikke henge ut eller kompromittere noen, og det krever mer refleksjoner rundt hva man skriver. Samtidig skal det sikres at forhold som er viktig for å komme med ny kunnskap ikke utelates, og at man ikke driver med selvsensur uten gode grunner til det. Et poeng er at dette kanskje ikke er så vanskelig som man tror. Jeg er enig med Vike (2001); en god strategi er å skrive fram materialet på en slik måte at det blir uinteressant å spore opp opphavet til den informasjonen vi har analysert fram.

I denne avhandlinga er ikke stedene anonymisert, men dyrkerne har fått pseudonymer. Det er flere grunner til at jeg ikke anonymiserer hagene. Det handler det om at den stedssensitive tilnærminga gjør kontekst, de stedlige kvalitetene og beskrivelser av det erfaringsnære til viktige deler av analysene. I tillegg har spesielt besøkshagen vært opptatt av at deres hage er med i forskning. Jeg ble invitert til å holde et innlegg på et

¹⁰ Vike drøfter dette opp mot institusjoner økende behov for informasjonskontroll, og at lovnader om anonymisering blir viktig for å kunne få tilgang som forsker.

offentlig arrangement for dem, slik at de kan synliggjøre hagen i byen. I den forbindelse ble jeg også intervjuet av lokalavisen, og det kom et tilhørende medieoppslag. Dette er en måte å gi tilbake på, og bidra til at hagene også får noe igjen for deltakelsen i dette prosjektet.

Jeg har valgt å ikke bruke dyrkernes egentlige navn, jeg oppgir heller ikke presis alder og yrke. Dette gjør at dyrkerne ikke er direkte synlige i teksten. Det er heller ikke nødvendig da jeg er mer opptatt av praksisene deres, og ikke nødvendigvis deres mer sensitive informasjon. Jeg har informert om at deltakere fremdeles kan være synlige i teksten på bakgrunn av at stedene ikke er anonymisert. Jeg har også tatt fotografier under feltarbeidet. Samtidig har valg av design, inngang og åpenhet ført til at det er vanskelig å skrive fram for eksempel ekskluderingsmekanismer. Det finnes studier som viser at det er ekskluderingsmekanismer i spill i urbane hager (se blant annet Pitt, 2019; Roy, 2019). Slike mekanismer har ikke vært i fokus for denne studien, og jeg har ikke eksplisitte eksempler på dette. Jeg har heller ikke informert deltakere om at ekskludering ville være tema i avhandlinga. Fordi dette kan medføre mer direkte negativ omtale synes jeg det ville vært uetisk å drøfte dette mer direkte opp mot hagene jeg har gjort feltarbeid i. Dette er også et område som krever mer forskning i en norsk kontekst.

Det kritiske kunnskapsperspektivet som jeg bygger på kan sees på som en vei bort fra ideer om objektiv og nøytral forskning. Jeg har ikke hatt en nøytral rolle, og jeg påberoper meg heller ikke å ha det. Inspirert av Haraway har jeg søkt etter å vise hvordan jeg er situert. Dette handler om å ta ansvar for å skape en kunnskapsprosess som anerkjenner deltakerne som medskapere av kunnskap, søke etter mangfold og kompleksitet, og skape forskning som kan utgjøre en forskjell. Å ta ansvar handler også om at jeg ovenfor forskersamfunnet må vise at jeg har tatt de forskningsetiske problemstillingene på alvor.

Deltakende observasjon gir forskeren en annen relasjon til deltakere i studien, og det kan være lettere å bli mer personlig involvert. I arbeidet med denne avhandlinga har jeg ikke bare vært forsker. Jeg har også vært i hagene med hele meg, som innebærer at jeg

har blitt kjent med folk. De gode relasjonene har gjort at jeg har fått en bedre inngang enn jeg ville fått med en mer tilbakeholden rolle eller en mindre deltakende inngang. Situerhet for Haraway handler til dels om å bryte ned skillene mellom forskningssubjektet og forskningsobjektet, og gi folk anledning til å delta på lik linje med forskeren. Moser (1998) argumenterer for at dette er et litt ambivalent trekk hos Haraway, fordi det er veldig ofte vi som forskere som fortolker og til slutt skrive ut analysene. For å prøve å sikre at mine analyser og tolkninger er rimelige også for dyrkerne, har jeg gjennom feltarbeidet forsøkt å synliggjøre og drøfter fortolkninger med dem. Disse drøftingene har skjedd under intervjuer, feltsamtaler og gjennom et innlegg på biblioteket i Bodø. På biblioteket var det flere dyrkere som kom bort til meg etterpå med kommentarer. De fleste synes det var spennende å høre mine fortellinger om dem, og de kjente seg igjen. Noe av det jeg fortalte hadde de ikke tenkt over, men det ga mening da jeg satte ord på det. På denne måten fikk jeg en ekstra anledning til å diskutere analysene mine. I tillegg gjennomførte jeg sent i feltperioden et gruppeintervju sammen med tre av de mer aktive dyrkerne. Her la jeg spesielt vekt på at vi drøfta mine fortolkninger og de kom med innspill og justeringer til det jeg la fram.

I noen tilfeller kan relasjonen bli en sammenblanding av forsker/deltaker og vennskap. Jeg har derfor vært tydelig på å be om lov til å bruke samtaler og beskrivelser som kommer fra disse vennsksrelasjonene. Ei av de jeg møtte under feltarbeidet har blitt en god venn, og diskusjonspartner gjennom avhandlingsarbeidet. Jeg har drøfta fortolkninger med henne, og fått videre innspill og justeringer ut fra disse diskusjonene. I tillegg har jeg besøkt dem hjemme, og tatt del i noen av deres hverdagspraksiser spesielt rundt matlaging og måltider. Sammen med hennes mann har vi hatt samtaler som inngår som del av denne avhandlingen. Det er ikke sensitiv informasjon, og jeg har spurt om lov til å bruke samtalen. For meg har dette vært et av de viktigste verktøyene for å sikre at vennskap er ivaretatt på en god måte. Jeg har reflektert rundt at det kan være vanskeligere for de som kjenner meg å trekke sitt samtykke, eller trekke seg helt fra prosjektet. Men dette mener jeg er ivaretatt gjennom en åpenhet om både deltakelse, hva jeg bruker inn i avhandlingen og diskusjoner om fortolkninger.

Oppsummering

I dette kapitlet har jeg redegjort for forskningsprosessen i dette avhandlingsarbeidet. Jeg har argumentert for kritiske kunnskapspraksiser som tar høyde for virkelighets kompleksitet og mangfold. Spesielt har jeg vært inspirert av Haraways forståelser av kunnskapsproduksjon hvor det å forsøke å utgjøre en forskjell. For meg innebærer dette å forsøke å komme på sporet av måter å ta inn mer-enn-mennesker i forskning, og utforske hvordan ansvarlighet og omsorg kan praktiseres. Gjennom hennes begreper om situerthet og diffraksjon har jeg forsøkt å skape en ansvarlig forskningsprosess som er ment å kvalitetssikre kunnskapen som skapes.

Jeg også gjort rede for hvordan studien er utvikla og min vei inn i feltet. Deretter har jeg drøfta selve feltarbeidet, og prøvd å tydeliggjøre de relasjonene som analysene bygger på. Den deltakende observasjonen har innebåret at jeg inngått i mange ulike relasjoner fra å grave i jorda som en dyrker til initiativtaker. Dette mener jeg har bidratt til min stedlige situering, og jeg har lagt vekt på en kroppsliggjort og sanselige tilnærming i utforskninga av hagene. Dette har for det første gitt muligheten til å ta stedet på alvor, og i tillegg har det åpna for å la planter og andre arter bli del av analysene. Gjennom feltsamtaler og intervjuer har jeg tatt inn de ulike dyrkernes fortellinger om sine erfaringer og forståelser av egne praksiser. Videre har jeg reflektert rundt kunnskapsprosessen, og min forståelse av kroppen som arbeidsverktøy. Jeg har vist gangen i analyseprosessen, og drøfta de etiske aspektene ved avhandlinga.

Kapittel 5. Hagearbeid - kunnskap, ferdigheter og omsorg

IT IS THE INTIMACY OF BODILY CONTACT THROUGH ALL THE SENSES, RARELY PUT INTO WORDS, OR EVEN THOUGHT ABOUT, THAT CAN BE READILY OBSERVED WHEN YOU STUDY THE MANNER IN WHICH GARDENERS GARDEN (TILLEY, 2006, s. 328).

«Jeg er primært ute etter kunnskapen og det fellesskapet som er her», sier Mari. Mari var relativt ny i besøkshagen da jeg møtte henne. Hun forteller at hun ser på seg selv som en kunnskapstørst person, og hun mener at dyrkinga også er et uttrykk for dette. Etter noen sesonger i et andelslandbruk fikk hun høre om besøkshagen, og hun forteller at hun visste med en gang at det var her hun hørte hjemme. På andelslandbruket fikk hun tilgang til ferske og lokale grønnsaker, men det var lite praktisk arbeid med

plantene, selve dyrkinga. For Mari er det interessen for mat som ligger i bunn for mye av det hun driver med på fritida. I tillegg til å ha tilgang til ferske og lokale produkter ville Mari lære mer om alle prosessene rundt det å dyrke grønnsaker. Hun forklarer at besøkshagen krever at man er til stede, fordi det er i arbeidet at læringa og samholdet ligger. Ett av årene hun var med i hagen fikk hun noen lange avbrekk i løpet av sesongen, og da mista hun «litt av tråden i det». Dette viser hvordan det å dyrke er en prosess. Mye av kunnskapen krever en form for fysisk kompetanse som du må være til stede for å få tilgang til. Det er ikke alt som kan forklares med ord, noen ting må gjøres sammen med de mer erfarne dyrkerne. Mari forteller at hun har innsett at det lureste hun kan gjøre er «å gå etter de [andre dyrkerne] i hælene» og «suge til seg kunnskap». Hun påpeker at årets utfordring er at «jeg har tenkt å lære meg beskjæring, så jeg skal fotfølge han Jostein».

I de urbane hagene blir ofte de mer erfarne dyrkerne læremestere som forklarer og viser de nye medlemmene hvordan de skal utføre ulike oppgaver. Når Mari forteller at hun skal fotfølge Jostein for å lære beskjæring inntar hun noviserollen, og anerkjenner Josteins kunnskap om trær og busker. Gjennom framvisning og forklaringer læres kroppen opp, og Mari vil få en ny forståelse av hvordan trær og bærbusker skal behandles. Når vi beskjærer har vi en ambisjon om å få mer frukt og bær, men også å gjøre dem friskere: vi vil ta bort døde greiner, sørge for at de får mer lys og at de får mindre sjanse for å bli angrepet av sykdom. Å beskjære eller dyrke krever at du ser trær og planter på nye måter, du må forholde deg til deres væren i verden. På denne måten kan vi se dette som samhandlinger mellom dyrkerne og hagens planter. Planter og jord følger ulike rytmer, og som Mari er inne på krever det ofte at vi følger dem over tid. Ulike perioder vil gi ulike muligheter for å bli kjent med planter og andre arter. Noviserollen gir nye dyrkere en mulighet til å justere sansene inn mot andres verden, med mål om at nye forståelser blir utvikla (Ingold, 2000). Å lære fra andre er en kunnskapsform som ligger utenfor det rent diskursive. Selv om den ofte kalles taus kunnskap, er ikke dette en stille form for kunnskap. Dyrkerne forklarer og viser fram. Det handler om å lære seg tegn i omgivelsene og respondere på dem (Ingold, 2022). Dette krever presisjon og kreativitet gjennom samhandling med andre aktører. Det er en

prosess hvor dyrkere søker å forstå de mer-enn-menneskelige aktørene i hagene, ved å følge noen som kjenner dem fra før (Pitt, 2015).

Kunnskap og ferdigheter er viktig i besøkshagen og de andre hagene av forskjellige grunner. Dyrkerne ser på hagene som læringsarenaer. De ønsker å dyrke egen mat gjennom å lære fra hverandre og gjennom nær kontakt med planter og de andre artene i hagen. Samtidig er også ferdighetene viktige for å kunne drifte hagene på en god måte. I denne studien gir denne vektlegginga av ferdigheter en mulighet til å undersøke hvordan mer-enn-mennesker også trer fram gjennom praktisk arbeid. I dette kapittelet utforsker jeg hvordan dyrkerne utvikler dyrkeferdigheter, med vekt på at dette alltid skjer i et samspill med planter, jord og andre mennesker. Krzywoszynska (2016) peker på at selv om man er opptatt av at ulike former for jordbrukspraksiser oppstår i samspill mellom noviser, læremestere og de materielle omgivelsene, er det få som utforsker hvordan dette skjer i praksis. I dette kapittelet forsøker jeg å ta dette på alvor ved å vise hvordan dyrkerne lærer seg ferdigheter, der plantene, jorda og omsorg er omdreiningspunkter.

Samspill mellom kropp og omgivelser

Hva betyr det egentlig å utvikle en ferdighet? Dette spørsmålet vil jeg utforske gjennom å ta dere med på mine to første dugnader i besøkshagen. Den 19.april 2017 var sesongens første dugnad. Det var også min første dag på feltarbeid i hagen. Dagens oppgave for den gruppa jeg fulgte etter var å rydde bort en haug med jord. Vi tok med oss to trillebårer, spader og greiper og trilla bort til omtrent midten av hagen. Her var det en opphøyning på bakken med torv på toppen. Jeg fulgte nøye med på hva de andre gjorde. De dytta greipa ned i jorda, dro den opp og rista på jorda. Det falt ned små og store røtter som de plukka opp og la i den ene trillebåra. Jeg gjorde det samme, dytta greipa ned i jorda og vippte den opp. Det var tungt, og jeg fikk liksom ikke opp like mye når jeg brukte greipa. Tela var ikke gått helt ut av jorda, det begynte å regne og jorda var tung og våt. Jeg dro i noen lange hvite røtter. «Pass på å ta bort all kveka», sa hun ene. Jeg spurte om dette var kveke og pekte på røttene. «Ja, det er kveka». Vi kom inn i en rytme.

Greip ned, jord opp, riste, rense og så lå jorda der sort og alene. Jeg sklei i noe leire og måtte flytte meg nærmere hun ved siden av. Jeg prata litt med henne. Hun er med i hagen sammen med mannen sin, de har også parsell der. «Det er veldig lokal mat, vi bor rett der borti», sa hun. Vi dampa litt i den kalde lufta mens vi jobba. Røttene og torven ble kjørt bort i ugraskomposten, mens jorda gikk i ei annen trillebår. Det oppsto litt usikkerhet rundt jorda. «Hvor skal den, er den klar til å brukes?». Jeg blir fortalt at ugrasfrø og kvekerøtter fort kan spres hvis man bruker komposten før den er helt brutt ned. Neste dugnad kom jeg mer forberedt, i hvert fall med tanke på bekledninga. Jeg hadde sett på de andre, og kjøpt meg hansker og en regnjakke. Været er ikke det mest stabile i Bodø, selv om det nå hadde blitt mai. Vi fikk dagens oppgaver – bære materialer, klippe busker, og løsne jorda på de ulike feltene. Jeg ble med på den siste oppgaven, og gikk for å løsne jorda. Det hadde jeg vært med på siste gang jeg var på dugnad. Når jeg sto der med greipa, løsna opp jord og rensa den for røtter, merka jeg hvordan bevegelsene hadde satt seg i kroppen. Jeg la merke til at vi, i motsetning til sist, ikke rensa bort alle røttene. Noen fikk være igjen i jorda. Her var det en endring fra sist gang jeg gjorde dette. Jeg spurte hvorfor og de andre fortalte meg at de hvert år sår raigras på ett av fire felt. Dette er en del av det firedelte vekselbruket som hagen bruker. Raigraset brukes både til grønn gjødsel og til jordforbedring. Når jorda løsnes beholdes også raigrasets fine tynne røtter som næring til jorda.

Erfaringene fra de første dugnadene viser hvordan en tilsynelatende enkel jobb med å løsne jord og renske den for røtter krever en form for fysisk og sanselig kompetanse. Jeg måtte lære meg å holde greipa, dytte den ned og løfte opp jorda. De første gangene jeg prøvde fikk jeg ikke opp mye jord. Jeg måtte se på hvordan de andre bevegde seg, og trene opp min egen kropp sammen med greipa. Det var frustrerende. Jeg kjente igjen denne frustrasjonen fra da jeg lærte å bruke en høygaffel på gården til broren min. Det ser lett ut når andre gjør det, så prøver du selv og står igjen med to strå høy og en vond rygg. Når du mestrer en høygaffel er det lett, du stikker den inn og løfter med letthet. Både med greipa og høygaffelen måtte bevegelsene sette seg i meg før jeg kjente at dette var noe jeg mestra og kunne gjøre mer automatisk. Jeg måtte også lære meg å se og kjenne hva som var røtter fra kveke, og hva som var fra raigras. Den ene skal være igjen

i jorda og den andre skal vi ta bort. Den ene er nyttig og den andre er et ugras, i denne situasjonen. Så viste de meg de to ulike rotsystem, det ene tynt som spindellev og det andre tjukt og seigt som bomullsgarn. Hagebøker og andre dyrkere kan forklare hvorfor det er lurt å fjerne kveke og la raigraset ligge. Men de kan ikke forklare hvordan du skal riste jorda for å frigjøre røtter, eller hvordan røttene kjennes og ser ut. De kan også forklare deg at det å dyrke tar tid, og kan være tungt arbeid. Men det er ikke før du har lett verkende rygg og trøler i hendene at du skjønner hva dette faktisk innebærer.

På denne ene dugnaden lærte jeg tre ting: vi dekker jorda for vinteren, raigras gir næring til jorda, mens kveke konkurrer med oss og andre vekster. Å dekke jorda for vinteren gjør at den skal tåle vinteren bedre, og raigraset skal også bidra til å forbedre jordstrukturen. Dette kan sees på som en form for omsorg i praksis. Krzywoszynska (2016) argumenterer for at omsorg og situert ekspertise er gjensidige prosesser i jordbrukspraksiser. Gjennom det praktiske engasjement med de materielle omgivelsene trener man opp evnen til oppmerksomhet, ansvarlighet og kompetanse, de tre elementene som Tronto (1993) legger i omsorg. Omsorg kan på denne måten også sees på som grunnleggende erfaringsbasert, og oppstår når vi retter oppmerksomheten mot noe gjennom praktisk arbeid (Krzywoszynska, 2016). For å komme på sporet av hva som skjer når vi utvikler dyrkekompetanse har jeg sett til Frykman (2012). Han argumenterer for at den fysiske kompetansen er tilnærma umulig å lese seg til, uansett hvor god instruksjonsboka er. Ferdigheter er ikke egenskaper som hører til personer, de må snarere forstås som en sammenveving av kropp og sinn, redskap og omgivelser (Frykman, 2012; Ingold, 2000; Ingold, 2022). I hagene ligger ikke kunnskapen i dyrkerne, men i relasjonene mellom dem, redskaper, plantene, jorda osv. Frykman (2012, s. 78) mener at samspillet mellom kropp og omgivelser er mer komplekst enn at det kan reduseres til det bevisste. Han viser til sin egen erfaring med å hogge et tre. Etter å ha bedt naboen om hjelp står de to og ser på treet. Frykman foreslår en rekke ting de kan gjøre for å unngå at treet faller på huset hans. Etter en stund sier naboen «men da får vi vel sette i gang», og sager ned treet. Frykman (2012) viser forskjellen mellom det å tenke rundt en handling og det å faktisk gjennomføre det. Naboen trengte en motorsag, en kile og erfaring for å få ned treet uten at det falt på huset. Han trengte ikke

spekulere høyt rundt hvordan de skulle få det ned. Under feltarbeidet mitt måtte jeg spekulere mye på hvordan jeg skulle gjøre ting. I eksempelet mitt over viser jeg hvordan jeg selv lærte å bevege meg, bruke et grep og se og kjenne på røtter. Det er en forenkling, fordi jeg måtte gjøre dette flere ganger før «det satt». I tillegg måtte jeg koble dette på de andre tingene vi gjorde i hagen for å forstå samspillet og sammenhengene. Jeg måtte lære hvor og når jeg skulle rette oppmerksomheten mot røtter, mot frø, mot bladverk, mot jord, mot været. Videre i dette kapittelet skal jeg vise noen eksempler på erfaringsbaserte og kroppsliggjorte ferdigheter, og hvordan dyrkerne utvikler forståelser for planter og jord som sammenvevde relasjoner.

Å lære seg å bli påvirka av planter

Mange dyrkere begynner sesongen med å ale opp egne planter fra frø. I DYRK-hagen forkultiverte vi mange ulike planter innendørs før vi satte dem ut. Innendørs jobba vi med å skape gode forhold for at frøene skal spire og plantene vokse fram. Mange plantefrø vil ha det mørkt og fuktig, så vi dekket dem med mørk plast og vannet dem ofte. De vil ha mild jord i denne perioden, mild jord betyr ikke for mye næring. Det er fordi de har næring til første del av livet med seg inne i frøet. Når man sår fra frø kommer det først to små frøblader før plantene får sine varige blader, på en måte som melketenner hos mennesker. I denne fasen trenger ikke plantene så mye, de trenger mye lys og passende mengde vann. For oss som prøver å ta vare på dem er det bare å vente og følge med. Etter hvert trenger plantene større plass, da prikler vi dem eller potter dem om. Dette er en nennsom jobb, og må gjøres forsiktig for at de små planterøttene ikke skal ta skade. Å dyrke fram småplanter er en spennende og krevende prosess. Vi prøver å skjønne hvordan de vil ha det. Vi snakka med lokale gartnere, leste i bøker og på nett, og vi fulgte med på plantene. Kom det små frøblad, eller var dette kanskje de ordentlige bladene? Er plantene lange og tynne, eller virker de robuste og sterke? Dette er en måte å vurdere om plantene har fått det de trenger for å vokse.

Planter har et annet språk enn mennesker, som kan gjøre at det vanskelig for oss å forstå deres liv. Da jeg forkultiverte planter prøvde jeg å stemme meg inn på dem, og se etter

om de ville ha vann, lys eller næring. Dette ga meg nye opplevelser med planter, og deres egenart. Jeg skjønnte fort at det ikke er jeg som får plantene til å vokse, og at jeg er mer en fødselshjelper. Vi kommer på mange måter tettere på plantenes liv når vi dyrker. Selv om vi ikke forstår alt ved prosessen, kan vi se noe av den. Jeg putter frøene i jorda, så en dag når jeg sjekker har det kommet opp et lite hode av jorda. Jeg synes det ligner litt på noe som kneiser med nakken. For meg får den mer liv av at den popper opp, og får en rar fasong som ligner bilder av Loch Ness-monsteret. Ofte forholder vi oss mest til den delen av planten som er over jorda, som vi lett kan se når planten er fullvokst. Men når vi prikler eller potter om ser vi at under jorda sprer røttene seg utover. Når vi vannet nedenfra vil røttene strekke seg ned mot vannet, mens det grønne bladverket alltid vil strekke seg opp mot lyset. Dette sees spesielt hvis det er lite lys, da strekker og vrir plantene seg mot det. Utendørs har jeg sjeldent fått denne nærkontakten med planter. Selv om jeg innimellom har beundra en fin blomst, har jeg ikke sett den som jeg gjør nå. Utendørs legger jeg oftest merke til planter når de har blitt store nok for min persepsjon, og selv da stopper jeg ikke alltid. Hartigan (2017) beskriver fra sine studier i en botanisk hage at mange bare haster forbi planter. Samtidig kan det antas at folk er i botanisk hage til dels for plantenes skyld. Hartigan (2017) setter seg på en benk, og ser på alle menneskene som går rundt i hagen. Han legger merke til at innimellom bruker folk noen sekunder på et planteskilt, før de surrer videre. Han begynner å tenke på at bevegelse er på mange måter beskrivende for vår art, men ikke for planter. Planter beveger seg ikke på samme måte som vi mennesker gjør, og det kan være vanskelig å se deres bevegelser. Når vi haster forbi dem virker de sedentære og evige (Hartigan, 2017). Men når vi er tett på dem kan vi se hvordan de popper opp av jorda, og legge merke til hvordan de beveger seg etter lys og vann. Plantene registrer lys på toppen av kroppen sin, som igjen sender beskjed til midten av stammen om å bøye seg (Chamovitz, 2012). Ved å følge nøye med på planter kan vi gjennom dyrkinga bli litt bedre kjent med deres bevegelser og væren i verden. Ved å observere røttenes bevegelse, bladenes utvikling og lysets virkning kan vi se hvordan plantene forholder seg til og beveger seg etter omgivelsene.

I arbeidet med plantene prøver vi å skape et hjem for dem, det vil si gi dem en plass hvor de vil trives. Først innendørs, før de er store nok til å flytte ut. Når plantene flytter ut er det mange som velger å legge tynn hvit duk over pallekarmen eller åkeren. Denne duken har ulike funksjoner. I DYRK-hagen la vi duken over plantene for å sikre at de ikke ble solbrente eller frøys. De var sarte og små, og trengte beskyttelse mot både for sterkt sollys og for mye kulde. På forhånd hadde vi prøvd å herde plantene, det vil si vi hadde lufta dem i korte perioder for å gjøre dem klar for et liv utendørs. Til tross for dette brukte vi fiberduk, i tilfelle de ikke var herda nok. Ved hjelp av fiberduken skal overgangen mellom menneskehuset og pallekarmen bli bedre for de små plantene som lett kan bli offer for omgivelsene. Etter hvert blir det lett for meg å se om en plante har blitt satt ut for tidlig, de blir blant annet solbrente med lysebrune flekker på bladene.

Noen ganger ser jeg i feltnotatene at jeg beskriver alt vi mennesker gjør for plantene, og at det ser ut som vi har fullstendig kontroll over deres liv og vekst. Samtidig ser jeg på utvikling av planteferdigheter som å stemme seg inn på planter og deres verden. Det har vært en måte å kultivere oppmerksomheten mot planter ved å være nysgjerrige på deres bevegelser og deres behov. Wandersee og Schussler (1999) mener at det i den vestlige delen av verden har oppstått et fenomen de kaller planteblindhet. Planteblindhet innebærer at mennesker mangler kunnskap om planter, og hvordan de virker både i sin egen verden og i vår (Wandersee og Schussler, 1999). Hvis planteferdigheter er et grunnlag for å kjenne dem, så lærer vi også av planter ved å være nær dem i mer gjensidige relasjoner (Pitt, 2015). På denne måten kan vi se ordinære dyrkepraksiser som mer komplekse enn ved første øyekast, og som relasjoner som er knytta til omsorg i praksis. Omsorg for planter krever oppmerksomhet mot og en mottakelighet for hva de trenger, og hva som er gode planteliv (Krzywoszynska, 2016). Mange av plantene i denne avhandlingen er det vi kan kalle domestiserte, det er ikke planter som vokser til uten at jeg tar dem ut av frøposen. Lien (2015) argumenterer for at domestisering ofte innebærer en form for nærhet. Noen ganger kommer denne nærheten i form av kontroll. Plantene som jeg dyrka fram er kontrollert av meg, jeg har satt dem i potter, jeg gir dem vann og næring. Samtidig er Lien (2015) opptatt av at det ikke bare er kontroll som beskriver domestiseringspraksiser, det kan også gi muligheter for mer kroppsliggjort

kommunikasjon. Jeg ser at plantene responderer på det jeg gjør med dem, med vannet og lyset jeg tilbyr. Hvis jeg klarer å være innom dem ofte kan jeg se at frøet har blitt to grønne blader som popper opp av jorda, som blir litt større for hver dag. Jeg lærer meg å bli påvirket av dem, slik Latour (2004) beskriver, og ser litt mer av deres mangfoldighet. Brice (2014, s. 946) argumenterer for at «å lære seg å bli påvirket» setter oss på sporet av «planty agency». Dette viser hvordan plantene er deltakere i dyrkefellesskapet ved at de beveger oss til handling (Brice, 2014). Senere på våren skal jeg sette planter ut i hagen og så nye planter fra frø, og en ny prosess med å bli kjent med dem begynner.

Det har blitt vår i besøkshagen og vi skal sette potet, så frø og plante ut forkultiverte vekster. Det er mye som skal skje på kort tid. Plantene som er forkultivert må i jorda fort, før de tørker ut. Det ligger planter overalt, og det står kasse på kasse med potet i gapahuken. Noen av dyrkerne setter i gang med kålplantene som skal plantes ned i en bioduk. Denne bioduken skal gjøre at det blir mindre lukearbeid, og at plantene skal kunne holde bedre på varme og vann. Fordi den er laga av nedbrytbart material vil den etter hvert bli jord. Jeg hører at de lurte på hvor langt det skal være mellom plantene. Vi har en perm hvor alt dette står, men den er sjeldent i bruk. Hun ene sier «jeg googler det». Jeg skjønner ikke helt at det skal hjelpe, for hva er centimeter på øyemål. Jeg hadde ansvar for å så gulrotfrø og potet på forrige dugnad. Som ny, og ikke minst som en gjest, var jeg veldig redd for å gjøre feil. Tenk om min inkompetanse førte til at de ikke fikk avling. Jeg og en annen dyrker begynte med poteten. Lett og greit, tenkte vi – vi var begge ganske ferske og takknemlige for å få en lett jobb. Å sette potet er jo nærmest en grunnleggende ferdighet. Først kjørte vi grevet gjennom jorda for å lage renner. Da kom det første problemet – hvor djupt skal settepotene ligge? Jeg prøvde Google som sa 10 cm ned i jorda. Verken jeg eller hun jeg var sammen med skjønte helt hvordan dette skulle hjelpe uten en målestokk. Etter en liten stund kom en mer erfaren dyrker bort til oss. Han demonstrerte renner, og avstand mellom poteter. Jeg målte med foten min, og fant ut at en min fots avstand kunne passe bra. Det ble også litt latter av min petimetertilnærming. Det hadde blitt avling med 9 cm ned i jorda også, kanskje til og med 8 cm. Den neste oppgaven vi fikk var å så gulrot. Også dette hørtes umiddelbart

greit ut. Vi tok hver vår pose gulrotfrø. Hun som jeg jobba med lukta på frøene og sa de lukta skikkelig godt. En sånn søtlig lukt. Kanskje den minna oss om kommende avlinger av søte og sprø gulrøtter. Vi hadde fått beskjed om å sette frøet tre ganger frøets størrelse ned i jorda, og at det kom til å bli vanskelige å så jevnt. Vi fikk prøve så godt vi kunne, og så fikk vi tynne gulrøttene underveis i sesongen. Vi gikk i gang. Jeg var mindre bekymra, for dette virka som en jobb som ikke kunne gjøres helt petimeter. Så kom vinden. De som kjenner Bodø, vet hva jeg snakker om. Den vinden som kan slå pusten ut av deg. Frøene mine som jeg så skulle strø ned i renna jeg hadde lagd fløy til alle kanter. Gulrotfrø er veldig små og veldig lette.

Jeg synes det var vanskelig å gå utenfor instruksjonene den første sesongen, fordi jeg hadde ikke noen erfaring med dyrking. Dyrkepraksiser kan være vanskelig å sette ord på. Du sår, du venter, du får avling eller blomster hvis du er heldig. Men bak disse ordene finnes det ofte mye arbeid, noen ganger lystbetont, andre ganger slitsomt og tungt arbeid. Hvis vi tar utgangspunkt i at dyrking kan sees på som omsorgsarbeid med planter i fokus trenger vi ferdigheter for å kunne rette oppmerksomhet mot deres verden, og handle ut fra deres behov. Vi må lære å handle ut fra det vi har fått forklart, erfart eller observert. Kunnskap og ferdigheter oppstår ikke bare spontant når vi møter et frø eller en plante. Krzywoszynska (2016) peker på at abstrakt kunnskap kan være et utgangspunkt for å lære mer kroppsliggjorte ferdigheter. Samtidig argumenterer hun for at det er den erfaringsbaserte, situerte og ofte tause kunnskapen som gjør folk i stand til å utføre omsorg i for eksempel jordbruk. Google, hagebøker og mer vitenskapelig kunnskap kan være viktig samarbeidspartnere, men de kan ikke gjøre arbeidet for deg. Omsorgsarbeidet vil kreve en form for improvisasjon, prioriteringer og evne til å endre strategi om noe ikke fungerer (Krzywoszynska, 2016). Ofte har noviser som meg har en tendens til å jobbe mer mekanisk, og slavisk følge instruksene, som kan knyttes til manglende kompetanse. I møte med døende planter eller noe som ikke følger boka har jeg opplevd at jeg ikke vet hva neste steg skal være. Jeg blir tidvis en passiv observatør. Når vi utvikler oss som dyrkere blir vi kanskje med tida flinkere til å handle ut fra stadig skiftende omgivelser. Dyrking har mange faktorer som vi ikke har kontroll over, og

omsorg handler også om å anerkjenne at vi ikke vet alt, men at vi må gjøre noe uansett (Krzywoszynska, 2016).

Å forhandle med omgivelsene

Dyrking er uløselig knytta til det å forholde seg til materielle omgivelser som vær, temperaturer og lys. Vi jobber med sted og vi forsøker med omarbeidinger av sted. Det handler ikke bare om å gi direkte pleie til plantene. Det handler om å jobbe med sted på mange ulike måter. En av dem som har parsell på Holt synes dyrkesesongen i nord er kort. Derfor har han gjennom kreative løsninger prøvd å forhandle med omgivelsene for å utvide den korte nordnorske sesongen. En slik forhandling er å vinterså plantene. Det betyr at han er tidlig ute med å forkultivere planter i plastbeholdere, alt fra flasker til plastkasser, som han setter kaldt ute på terrassen sin. Han forteller meg at han hadde gjort mange ulike forsøk med å så: først tidlig i februar, deretter i mars og april. Dette gjorde han for å observere når frøene spirer. Etter noen eksperimenter fant han ut at påsketider var riktig tidspunkt for å vinterså i Tromsø. Dette ligner forkultivering, men prosessen skjer i større grad utendørs. Flere mener at dette gir sterkere planter som lettere overlever temperatursvingninger. Ved å eksperimentere har han blitt kjent med både plantene han sår, og de konkrete stedene han dyrker på. Han forsøker å jobbe med plantenes ønske om å spire, og regulerer temperaturen sånn at de spirer på riktig tidspunkt. Gjennom å stemme seg inn på hverandre, han og plantene, har de sammen utvikla et nytt samarbeid. Han forteller at han synes det er spennende å prøve ut nye teknikker for å få tidlig avling. Første året han prøvde kunne han høste de første salatene og reddikene allerede i juni. Det er nesten to måneder tidligere enn hvis de blir sådd direkte i jorda. Kramvig og Førde (2013, s. 69) argumenterer for at «kreativitet utløses i møtet mellom mennesker, ting, natur, teknologi og ideer». Gjennom utforskning av en urtegård i Nord-Troms viser de hvordan bonden Tom utfordrer det vi ofte kan oppfatte som stabilt, som for eksempel de materielle omgivelsene og klimatiske forhold. Tom forsøker å jobbe med den korte sesongen i nord, og skape nye muligheter for plantene sine. Ved å skape mikroklima, sikre god jord og herde planter, har han klart å få en rekke ulike planter til å bli kjent med og trives i nye vær- og vindforhold (Kramvig og Førde,

2013, s. 70). På samme måte jobber dyrkeren på Holt med å hjelpe plantene sine ved hjelp av kreativitet og utforskning av de stedlige forholdene. Han hjelper dem i gang, men han tar også hensyn til at de må herdes for et kaldt klima. Fortellingene viser at omgivelsene framstår som fleksible mer enn stabile, og noe som dyrkere kan gå i forhandlinger med. Ved å bruke forskjellige teknikker kan dyrkerne jobbe med ulike temporaliteter, hjelpe plantene i gang og forlenge dyrkesesongen. Ved hjelp av disse metodene kan vi også dyrke planter som ikke nødvendigvis hører «hjemme» i nord. Tom er for eksempel kjent for å dyrke planter fra hele verden på sin gård (Kramvig og Førde, 2013). I boka «Matters of care» tar Puig de la Bellacasa (2017) utgangspunkt i permakultur, hvor et ledende prinsipp fra denne bevegelsen er «å følge naturens mønstre» (Burnett, 2008 i Puig de la Bellacasa, 2017, s. 127). Puig de la Bellacasa (2017) drøfter blant annet om permakultur er en anti-teknologisk retning, eller innebærer en ide om tilbakevending til «uberørt» natur. Hun argumenterer for at permakultur ikke nødvendigvis er anti-teknologisk, men det brukes alternative teknologier som jobber med de stedlige forutsetningene på andre måter. Det samme skjer i hagene. De driver med innovasjon som jobber med jorda og ikke mot jorda. Det er et samarbeid mellom mennesker, planter og de materielle omgivelsene i hagene. Puig de la Bellacasa (2015) argumenterer for at moderne imperativ om framskritt kan gjøre at praksiser som er utenfor det produktivistiske regimet blir sett på som umoderne og nostalgiske. Dermed blir teknologier som ikke har som direkte mål å øke produksjonen ikke sett på som løsninger på de store utfordringene med å fø en voksende befolkning. Eksperimenter og småskala dyrking som jeg beskriver i denne avhandlinga kan være viktige, selv om de ikke produserer store mengder mat. De virkeliggjør andre måter å dyrke på, basert på mer kroppsliggjorte ferdigheter som er situert i hverdagslivet. I kapittel åtte vil jeg bruke dette som en inngang til å utforske andre måter å organisere mat på i byen.

Det nordnorske klimaet byr også på andre utfordringer for dyrkerne. I besøkshagen forteller Hanna at hun har dyrka i mange år, men den lange erfaringa hun har med seg fra andre steder er vanskelig å oversette til nordnorske forhold. Hanna mener at det å dyrke i Tromsø er veldig forskjellig fra der hun har bodd som barn. De andre stedene kunne «du sette noe i jorden og det bare... Det vokser!». I Tromsø derimot synes hun

«det er veldig vanskelig å dyrke [...] av flere ulike grunner». Hun måtte på mange måter lære seg å dyrke på nytt da hun flytta hit. Hanna mener at de spesielle forholdene med et kaldt klima og midnattssol gjør dyrkinga mer krevende. I besøkshagen var det ikke så mange erfarne dyrkere med fra oppstarten, og Hanna valgte å søke kunnskap hos andre. Hun sier at hun ofte har oppsøkt de lokale gartnerne når hun støter på problemer eller skal dyrke noe. Selv om hun har en far som er gartner er det begrensa hvor mye han kan om sorter som passer så langt nord. Derfor blir det å oppsøke de som har lokal kunnskap viktig. For å illustrere dette forteller hun om prosjekter hun har hatt med dyrking av urter. Hun har alltid hatt en forkjærlighet for urter, og spesielt salvie. Hun prøvde lenge å dyrke salvie i Tromsø, men mange av dyrkeforsøkene hennes endte opp i lange stilker uten blader:

Jeg elsker salvie, det er en av mine favoritturter, jeg vil alltid dyrke det.
Men når jeg dyrker den selv med alle [tidligere erfaringer]... jeg prøvde
3-4 ulike sorter av frø, og det ble ikke bra resultat her, det var for lyst.

Selv om Hanna har lang erfaring med å dyrke salvie, fikk hun det ikke til da hun prøvde i Tromsø. Hun tror at de nye lysforholdene gjorde at hennes erfaringer med salvien ikke var nok. Det var også behov for en mer stedlig basert kunnskap om hvilke plantesorter som passer. For å finne en sort som ville vokse i Tromsø diskuterte hun med en lokal gartner. Han visste om en salviesort som ville klare seg i både kulden og lyset, men som mange andre mer lokale varianter var den ikke så lett å finne. Den selges ikke på nærbutikken. Til slutt fant Hanna den hos en lokal urteprodusent. Når hun først hadde funnet en sort som passet til klimaet, klarte hun å dyrke salvie. Men det krevde at hun satt seg inn i den stedlige kunnskapen om planter, med hjelp fra lokale gartnere med mer erfaring. De nordlige forholdene er annerledes enn i sør, og krever en annen type kunnskap. Likevel er mye av kunnskapen som er tilgjengelig skapt med tanke på sørlige forhold. Hvis du går på et hagesenter i nord vil du få kjøpt frø og planter som ikke egner seg for dyrking i nord. Mange av hagebøkene er også fulle av råd som retter seg mot dyrking under andre klimatiske forhold. I tillegg peker mange dyrkere på at inspirasjonen og idealet ofte er henta fra mer sørlige plasser.

Venke som dyrker i besøkshagen, peker på at det er vanlig å se sørover når noe skal dyrkes:

Jeg tror jeg kan si at vi er blitt mer opptatt av å velge ting som faktisk trives her. Vi hadde en foreleser som snakket mye om det her i fjor vinter, om hvordan vi har en sånn tendens til å alltid se sørover og å ha ambisjoner om at vi skal få til ting som egentlig trives best andre steder. Og at det skjer overalt. Hun selv bodde på Jessheim, og hun var også sånn, hun så også sørover.

Venke forklarer at hun tror mange ofte tenker de skal «strekke seg» utover de forutsetningene de har å jobbe med. Selv føler hun at det er bedre å velge ting som ikke blir «sånn spjælete greier som liksom egentlig ikke passer». Dette er det flere av dyrkerne som nevner. Det er ofte bedre å satse på noe som man får til, og som smaker godt. Venke sier at de har prøvd mange forskjellige sorter grønnsaker. Dette viser at de også utforsker og skaper erfaringer gjennom å prøve ut ulike sorter. De har prøvd sellerirot, men den ble det for kaldt for. Asparges har de også prøvd ut, men det gikk heller ikke. Samtidig sier Venke også at hun har skjønnet at det finnes sorter som er mer tilpassa kaldere klima.

I besøkshagen har prosessen med prøving og feiling gått over 30 år, og de har opparbeida seg kunnskap om noen sorter som fungerer bra for dem. Prosessen med å finne ut av dette har vært prega av et samarbeid med ulike fagfolk. Flere av de som starta besøkshagen var folk med landbruksutdanning fra Ås, som senere jobba på Bioforsk i Bodø (senere NIBIO)¹¹. Selv om de med landbruksutdanning har slutta blir kunnskapen ivaretatt – den videreutvikles og overføres til nye generasjoner med dyrkere. Vigdis og Venke forteller om hvordan de har jobba med å utvikle hagen. Dette handler spesielt om å lære seg hvilke planter som trives. De forteller at de i starten noen ganger jobba

¹¹ Informasjon fra uformelle samtaler med folk som har vært med å starte hagen.

sammen med forsøksgården på Vågenes. Sammen med fagfolk sådde de for eksempel ulike sorter gulrot, for å følge med på veksten til de ulike variantene. Målet var å finne ut hvilken gulrotsort som best egna seg for akkurat dette området. De har skjønt at å dyrke handler om kjennetegn som jordsmonn og klimasoner, og mer menneskeavhengige prosesser som gjødsel, vanning og plantesorter.

Det er mange i besøkshagen som er opptatt av poteter og potetsorter. De fikk tidlig tips om å dyrke sorten Troll, fordi den trives best i hagen. Dette kom mest sannsynlig fra samtaler med planteforskere. Troll er en krysningspotet som ble foredla fram av forskere på NMBU på 80-tallet for nettopp å øke avlinga (NIBIO, u.å.). Den er kjent for å være mye brukt i økologisk dyrking og er lite utsatt for sykdom (NIBIO, u.å.). Samtidig som Troll ble fremholdt som en viktig potet var det mange som ivra etter mer lokale potetsorter. I dag kan vi se konturene av et skifte, hvor det er igjen fokus på mer lokale sorter som ble fortrent da de nye sortene kom utover 80-tallet. Det er flere dyrkere som setter miniknoller de får fra KVANN – en interesseorganisasjon for bevaring av plantemangfold. I tillegg har de tatt inn sorter som for eksempel mandel og gulløye, som de får tak i lokalt. På NIBIO (2020) sine sider kan vi lese at Gulløye er en potetsort som kom sammen med rallere fra Sverige, og har vært dyrka i nord i rundt hundre år. Denne poteten er mer skjør enn den robuste Troll. Den sprekker lettere under opptak og lagring, og må derfor behandles mer forsiktig. Den er heller ikke så motstandsdyktig mot sykdommer, men det er ikke et problem fordi det er lite tørråte i Nord-Norge. En interessant ting ved akkurat Gulløye er at den gir gode avlinger i nord, men lite avling i Sør-Norge.

Potetdyrkinga representerer både moderne jordbruk med Troll, og lokalhistorisk jordbruk med den gamle sorten Gulløye. Hagene er hele tida i utvikling og de endres av nye dyrkeres kunnskap og interesser, og samfunnsmessige diskurser. Det er et økt fokus på lokale sorter og plantemangfold, og dette gjenspeiles i hagene. Dette knyttes til dels til historiske sorter som Gulløye og Målselvnepe, og andre planter de klarer å få til ved bruk av «teknologi». Samtidig veksler også alle de tre urbane hagene mellom et mer faglig orientert hagebruk, og det mer tradisjonelle praksisnære hagebruket. I et historisk

perspektiv skjedde et skifte i hagebruksbevegelsen i etterkrigstida, som medførte økende fagliggjøring av hagebruket. Dette innebar blant annet at det folk hadde lært i praksis eller gjennom familie og venner ble ansett for å være «umoderne» og «ufaglig» (Nielsen, 2015, s. 182). I dag henter dyrkerne råd på nett og hos fagpersoner, og henter inn fagpersoner til å holde kurs i ulike teknikker. Samtidig er det gjennom den praksisnære tilnærminga med prøving og feiling at denne kunnskapen får meining, og blir del av det mer daglige arbeidet. I møte med den nordlige hagen må mange dyrkere tilegne seg stedlig spesifikk kunnskap. Mange av dyrkerne, plantene og ferdighetene i hagen kan sies å komme fra relasjoner med mange ulike steder, men alt dette kommer sammen i hagene og får unike uttrykk. Ved å vise til praktiske eksempler og kontraster mellom steder blir det lettere for dyrkerne å ordlegge seg om erfaringer og betydningene av dem. I denne prosessen synliggjøres også de mer stedlig spesifikke forutsetningene for å dyrke. I Nord-Norge er sesongen kort og intens som følge av lave temperaturer og evige dager. For å lykkes med dyrkinga er dyrkerne avhengige av å forstå det både stedlige og plantene, og relasjonene mellom dem.

Ingold og Kurtilla (2000) viser at tradisjonell kunnskap er tett knytta til landskapet, der praksiser og kunnskap utøves. Det er i relasjonene med landskapet, sammen med dyre- og plantelivet at slik kunnskap skapes. Tradisjonell kunnskap innebærer en sensitivitet for landskapets former og kvaliteter, og evnen til å reagere kreativt på de variasjonene og mulighetene landet tilbyr. Det handler på denne måten ikke bare om å bruke sin kunnskap i praksis, men å kjenne et landskap gjennom praksis (Ingold og Kurtilla, 2000). Når dyrkere som er vokst opp andre steder i verden eller i Norge skal dyrke i Nord-Norge må de tilegne seg kunnskap om lokale forhold. De må utvikle sensitivitet for stedet og dets mikroklima gjennom et aktivt engasjement med det. Som Ingold og Kurtilla (2000) påpeker er slik kunnskap kanskje lettere å nærme seg gjennom en forståelse av det som ferdigheter og ikke teoretisk kunnskap.

Krzywoszynska mfl. (2020) argumenterer for at moderne jordbruk har blitt dominert av forståelser som ofte bygger på vitenskapelig kunnskap, som ikke tar høyde for kroppsliggjorte og stedlig situerte forståelser, slik Ingold og Kurtilla (2000) beskriver.

Mer universelle tilnærminger til verden kan gjøre at mulighetene som ligger i relasjonene mellom mennesker og omgivelsene blir mindre synlige. Krzywoszynska (i Krzywoszynska mfl., 2020) viser til at bønder kanskje ikke har utvikla mer kroppsliggjorte ferdigheter på grunn av de dominerende paradigmen innenfor jordbruk. De mener at bedre jordpraksiser krever en form for «re-dwelling» gjennom situerte praksiser, som bygger på både vitenskapelig kunnskap og erfaringsbaserte tilnærminger. Dyrkerne i denne studien viser at nærhet forstått som direkte kontakt med planter, jord og sted gir andre forståelser av kunnskap og ferdigheter. De står allerede i dwelling-aktiviteter, hvis vi, som Krzywoszynska mfl. (2020), tenker på dette som situerte praksiser. Dette kan også sees på som en form for omsorgsarbeid hvor dyrkerne trener opp evnen til oppmerksomhet, ansvarlighet og kompetanse sammen med de som de deler sted med. Dyrkerne må bli kjent med plantene og omgivelsene gjennom utvikling av kroppsliggjorte ferdigheter, for å få avling.

En ambivalent grønnsak – squash

De nordlige hagene skapes noen ganger i relasjoner til det vi ser på som mer ideelle steder for dyrking. Flere av dyrkerne forteller at det er en tendens til å se sørover. Dette kommer kanskje spesielt til syne når de «får til» en vekst som er mer vanlig sørpå. Vigdis forteller med innlevelse om den store og fine squashen de fikk i besøkshagen året før jeg var der på feltarbeid. Hun har på mange måter et nært forhold til disse plantene, fordi det er hun som aler de opp for hagen. Den lille planteproduksjonen har hun i vinterhagen i leiligheten sin. I tillegg til squash har hun vårløk og blomster. Hun forteller litt om prosessen:

Etter såing er det bare å vente for å se at det begynner å spire og så blir de større. Jeg sjekker «hvordan er det i dag», og så kan du begynne å prikke. Jeg storkoser meg med priklingen, og så ser jeg at det vokser. Disse squashplantene blir større og større.

Jeg sier jeg er overraska over at de får til squash så langt nord som Bodø. For meg er dette en vekst som krever mye varme, som jeg forbinder med land som Frankrike og Tyrkia. Vigdis forteller at det er mye de dyrker i besøkshagen i dag som de ikke gjorde tidligere. Blant annet denne squashen, som mange kanskje forbinder med varme og sørlige strøk. Det at de får til squash er det mange som både er stolte og litt forundra over. Vigdis forteller om 2016-sesongen:

[...] for i fjor vet du. Jeg vet ikke hvor mye vi fikk på fellesområdet. Det er ikke plass til så veldig mange planter der borte, for da hadde vi bare ett felt. Og vi fikk 60 squash, både stort og smått. Ja vet du, det var helt enormt!

På grunn av det nordnorske klimaet blir akkurat planter som squash lagt ekstra merke til, av flere grunner. Jørgensen (2015) peker på at det å få til en sort på et værutsatt sted kan gi litt ekstra annerkjennelse. Squash er en sånn plante som det er litt ekstra med, og det kan være litt forunderlig at den kan dyrkes på friland så langt nord. Den trenger mye varme for å klare seg, dette forklarer også Vigdis meg:

Så får vi nå se hvordan det går i år, med temperaturen. Det har vært en kald mai, men squashen har jo stått inne så det er jo bra. Men det som var så bra når vi satt den ut i fjor, at det var så varmt de første dagene så den fikk feste seg. Den fikk en veldig god start, så jeg håper det at vi får det sånn i år.

Vigdis har fulgt squashen tett inne, fra lite frø til å bli en liten plante. Etter den er sådd inne, prikla og vokst seg større skal den ut. Da er det viktig at den får en god start under fiberduken der den skal bo. Det er litt ekstra stas når det blir en stor avling av en sånn krevende plante. Samtidig er det også noe mer ambivalent med squashen, for mer varme kan også knyttes til et endra klima. Selv om det er tydelig at Vigdis har en nærhet til denne planten, så undrer hun seg over hvorfor de får den til nå:

[...] Jeg husker da vi begynte å dyrke squash og de ble jo helt ødelagt, fordi det var for kaldt. Vi fikk det ikke til. Men nå får vi det til, vi har fått det varmere. Ja, så jeg vet ikke helt om jeg skal synes det er bra eller ikke at vi klarer å dyrke squash. Det er endring i klimaet som gjør det. Det er veldig interessant. Jeg bruker å fortelle det at da vi begynte, og jeg vet ikke hvor mange år siden det var at vi prøvde. Da fikk vi ikke den til for det ble kaldt, men så etter hvert så har den altså lyktes. Vi dekker den jo til med fiberduk, men det gjorde vi da også. [...] Men det må jo være varme i jorda og i luften.

Vigdis legger også til at det kan være at de har fått en sort squash som passer bedre med et kaldere klima, men likevel tror hun det må være varmere i lufta og jorda. Erfaringene med å dyrke squash knytter seg på denne måten også til forståelsen og opplevelser av endringer i klima. Klimaendringer kan være vanskelig å observere fordi de er knytta til variabler som måles, mens været derimot er noe som oppleves av folk (Ingold og Kurttila, 2000). Arbeidet med squashen gjør dyrkerne oppmerksomme på vær og temperatur. Dette er knytta til tidligere erfaringer med planten som krever mye varme, og som ikke ville vokse fordi det var for kaldt. Nå derimot vokser den velvillig, og det knyttes til at været må ha blitt varmere. Observasjoner av vær er ofte bundet sammen med de aktivitetene vi gjør i landskapet (Ingold og Kurttila, 2000). I hagene er det gjennom arbeidet med plantene og deres behov at dyrkerne erfarer værmessige endringer. Ifølge Ingold og Kurtilla (2000, s. 189) kjenner vi været gjennom det multisanselige, slik er det også for dyrkerne. De registrerer været gjennom kroppen og det sanselige arbeidet med plantene, som eksempelet med squashen viser. Det er gjennom sensitiviteten til omgivelsene at dyrkerne koordinerer hagearbeidet. De starter sesongen når tela har gått fra jorda, og utplantinga skjer når det er varmt nok i vær og jord til at frøene og småplantene tåler å være ute. Dyrkerne står på denne måten i intime og lange prosesser med jord og planter, som gjør at de erfarer vær og klima og eventuelle endringer i klima på unike måter. Dyrkernes praksiser i hagene kan være grunnlag for å forstå og respondere på endringer mer lokalt. Endringer blir ikke lenger variabler som bare måles, men erfaringer som registreres gjennom kroppens væren i verden.

Å lære jorda å kjenne

Besøkshagen i Bodø har vært i drift lenge, siden begynnelsen av 90-tallet. Den har med tida utvikla et system for hvordan de jobber med jordsmonn og avlinger. Sesongen slutter alltid med at hagens små åkere dekkes med halm for vinteren. Hver sesong begynner med at det samme dekket tas av jorda, før dyrkerne med håndmakt og spader løsner jordas øverste lag. I besøkshagen bruker de også en teknikk som heter vekselbruk, hvor de roterer avlingene hver sesong. Dette betyr at de dyrker ulike plantetyper på forskjellige jordstykker hvert år. Metoden er vanlig i både konvensjonelt og økologisk jordbruk for å hindre sykdom og utarming av jorda. Dyrkerne i besøkshagen vet at næringsstoffer er viktig for plantene, og de gjødsler jevnt utover i sesongen. Også her har de utarbeida et system hvor de bruker husdyrgjødsel om våren, og neslevann og jorddekke i løpet av sommeren. De har ulike former for kompostering med ugras og avskjær fra nyttevekster, som også bidrar til jordforbedring. Dette er alle metoder for å bygge opp jorda, og for å sikre avling på en god måte. Når dyrkerne skal fortelle om hagen er de opptatt av den gode jorda, som de på noen måter føler de har arva og forvalter videre:

Det har jo vært drift her lenge. Bodin gård har jo eksistert og drevet med kyr som har gått på marka her så. Så det er jo jord som har blitt jobba med i over hundre år. Det har jo blitt veldig god matjord. Veldig feit, mer feit jord enn tørr jord. Det er masse meitemakk og det er jo tegn på at det er godt med oksygen. Det er bra jordsmonn. Det er det virkelig, og vi har hatt god avling.

Tina peker på flere aspekter ved jord som er viktig i besøkshagen: temporalitet, kvalitet, sanser, levende jord og avling. Det er forskjell på jorda i hagen. Dette gjenspeiler hvordan dyrkerne i årenes løp har jobba med den. I den eldste delen av hagen er jorda svart og glinsende med store meitemakker. De hadde også et nydyrka område da jeg var der. Her var jorda annerledes. Den var tyngre og hadde en tørrere konsistens. Dette merka jeg da vi skulle lage fårer, jorda glei ikke like fint rundt grevet jeg brukte. Mari

forteller at hun synes grønnsakene er større og bedre i besøkshagen enn de var i andelslandbruket hun tidligere var medlem av. Hun mener at dette skyldes bedre jord, fordi jorda er blitt arbeida med over så lang tid. I fortellingene om jord fra besøkshagen kommer vi på sporet av at det er et arbeid som ligger til grunn. Noe gjøres av mennesker, men mye av jobben gjøres av andre arter. Noen ganger vises slike jordnettverk som intrikate systemer hvor arter som alger, nematoder, meitemakk, bakterier, sopp og planter kommer sammen (Puig de la Bellacasa, 2017, s. 191). Puig de la Bellacasa er opptatt av at vi må se på jord som skapt av et nettverk av ulike arter, inkludert mennesker. Selv om mange i dag beskriver jord som nettverk, utelates noen ganger mennesket fra dette nettverket. Dette er problematisk. Hvis vi ikke er i stand til å se vår rolle i denne prosessen, kan vi heller ikke anerkjenne at vi bidrar til dens ødeleggelse, eller i andre ender kan bidra til å reparere den. I de urbane hagene i denne studien ble det i økende grad lagt vekt på jord. Samtidig ble det utvikla en forståelse av at dyrkerne er med på å skape den. Selv om de ikke snakker om de små organismene i jorda, snakker de om hvordan det har blitt arbeida med denne jorda over tid. De viser til at de føler at de driver med vedlikehold, som vi også kan lese som en omsorgspraksis. Matjord eller jord man kan dyrke i er en ikke-fornybar ressurs. Det vil si at den er fornybar, men ikke innenfor menneskelig temporalitet. Mennesketid er enn annen enn jordtid, og vår temporalitet går fortere. Vi kan ødelegge jord i løpet av noen generasjoner, men vi kan ikke få den tilbake i løpet av noen menneskeliv. Å jobbe med jord tar tid, eller krever en forståelse av at mange ulike temporaliteter møtes (Puig de la Bellacasa, 2017). Å ta vare på jord betyr å bli kjent med den, rette oppmerksomheten mot den og forstå dens behov. Som jeg allerede har vært inne på henger ferdigheter og omsorg tett sammen (Krzywoszynska, 2016). Å ha omsorg for jord innebærer å trene opp sansene til å se den som noe levende og del av et større nettverk.

I løpet av besøkshagens trettiårige relasjon til jorda har dyrkerne blitt kjent med den. Vigdis som har vært med i hagen siden oppstart forteller:

Vi har jobba mye med jordforbedring både på felleisen, og borte på parsellen min. Jeg husker første året var ikke poteten spiselig for den var

så skurvete. Og da spurte jeg de andre litt om dette. Og de sa det er altfor tung jord. Da fikk jeg jo kjørt på sand. Da ble den jo etter hvert mye bedre.

Vigdis legger vekt på at «etter hvert så lærte vi jo og fikk kunnskapen». Flere av de som starta hagen hadde som jeg tidligere har nevnt, landbruksutdanning. Når Vigdis hadde problemer med poteten sin fordi jorda var for tung var det de som ga henne råd. Hun forteller videre at den første vinteren etter oppstart hadde de kurs i hvordan de skulle jobbe med jorda med tanke på næring og gjødsel. Selv om hun hadde med seg en grunnleggende forståelse hjemmefra var det litt annerledes i hagen fordi det dyrkes økologisk. Men hun ble litt forundra over vekselbruksprinsippet, siden dette innebærer at det alltid er et felt som er uten grønnsaker. Hun sier at hun tenkte: «har vi råd til det? Må vi ikke ha grønnsaker på alle plasser. Men nei, det kunne vi ikke». Jordas helse må ha forrang foran produksjon for å sikre at den tas vare på år etter år. Jeg spør henne derfor om hva som er god jord, og hun svarer:

Vi har jo lært om jorda, hvor viktig det er at jorda inneholder de og de stoffene og at den ikke blir verken overgjødsla eller for lite gjødsla [...] Jorda ikke er så tung, at du ser at den er liksom levende hadde jeg nær sagt. Og det er makk i jorda og den virker litt lett på en måte, at den ikke blir så tung, så er det en god jord.

Vigdis beskriver at du kan ta i jorda, og at den skal føles sånn og sånn. Det gir etter hvert mening for meg hva hun sier. Etter en tid klarer også jeg til dels skille mellom god og mindre god jord. Dette er den mer tause delen av kunnskapen som kreves for å dyrke. I besøkshagen tok de en gang jordprøver for å sjekke om alt var som det skulle. Da de fikk den tilbake var det en rekke tall og verdier som skulle beskrive jorda. De tror at det egentlig sto at den var overgjødsla. Samtidig ga ikke disse tallene og verdiene helt mening for dyrkerne. De var mer vant til å se og kjenne på jorda, og vurdere den ut fra hvordan plantene vokste.

Krzywoszynska (2019) viser hvordan det skjedde en endring i tilnærminga til jord på 1900-tallet. Istedenfor den mer tradisjonelle kretsløpstilnærminga til jorda ble det argumentert for at jordas fruktbarhet var knytta til kjemiske balanser, som kunne justeres ved hjelp av mineraler (Krzywoszynska, 2019). Kunstgjødsel og etterkrigstidas intensivering førte til en marginalisering av jordas rolle i landbruket. Jorda var ikke lenger en aktiv partner i produksjonen av mat, og den ble snarere redusert til et vekstmedium i form av arealer (Krzywoszynska, 2019). I Norge skreiv Krokann (1982) om «Det store hamskiftet i bondesamfunnet». I en samtale med en bonde i 1939 blir det sagt:

Dei moderne tekniske hjelperåder har kila seg in mellom subjekt og objekt, mannen ser no meir på reiskapen som arbeider med jorda enn på jorda sjølv. Difor er det ikkje den intimiteten i arbeidet lenger som det før kunne vera (Krokann, 1982, s. 116).

Bonden peker på det Krzywoszynska (2019) mange tiår senere viser til, at de nære relasjonene var i ferd med å forsvinne. Mer bruk av maskiner, målinger og vitenskapelig kunnskap tok over for den mer erfaringsbaserte tilnærminga, og skapte ifølge Krokann (1982, s. 116) også «ein kulde som tek mykje av arbeidsgleda bort.» I dag peker Krzywoszynska mfl. (2020) på at vi trenger å balansere denne prosessen som satte vitenskapelig kunnskap og mekanisering i førersetet.

Det er flere som argumenterer for at det er i ferd med å skje et skifte tilbake til fokus på jorda, spesielt innenfor økologisk dyrking og urbant landbruk (Krzywoszynska, 2019; Puig de la Bellacasa, 2014). I disse jordsentrerte tilnærmingene vektlegges den praktiske erfaringa med jorda, hvor sansene brukes for å vurdere tilstand og behov. I likhet med dyrkerne over sier også en av Krzywoszynskas (2019) bønder at å teste for mikrober er interessant nok, men spørsmålet handler mer om hva du skal gjøre med tallene du får. Dette viser igjen hvordan dyrkinga er knytta til mer erfaringsbaserte kunnskapsformer. Det er det praktiske arbeidet som er grunnleggende for omsorgsprosesser retta mot jorda i de urbane hagene.

«Er det noe med jorda?», lurer jeg og annen dyrker på mens vi stirrer ned i en pallekarm i nyttehagen. Det hadde i likhet med de andre pallekarmene blitt sådd i for en stund siden, men det var ingen spirer å se til tross for at det var full spiring i hagen ellers. Vi ser litt på jorda. Den er ikke fuktig og glinsende som vi trodde matjord skulle være, den er istedenfor full av småstein som stammer fra vinterens snøbrøyting. I tillegg virker den tørr, og på en rar måte lite livlig. Det ble aldri skikkelig vekst i den pallekarmen, det eneste som kom opp var noen små pjuskete spirer som aldri ble store. Vi vet ikke helt hva som er galt, men vi tror at det er noe med jorda som kan være skyld i det. Det er flere som er usikker på jorda, men få av oss vet helt hva det er. Pallekarmenes mikroliv virker annerledes enn den jorda vi før har gravd i. De første årene i nyttehagen er det sjeldent å møte på en meitemakk eller andre arter i pallekarmen. Hanna som har mer erfaring med dyrking enn mange av de andre i hagen forteller at hun heller ikke synes at jorda i pallekarmene kjennes så god ut. Hun sier «kjenne», fordi hun har lært å bruke sansene til å vurdere jordas kvalitet. Å ta på den gir henne informasjon om hvordan den er å dyrke i. I pallekarmen kjenner hun på jorda og forteller at den føles hard og grovkorna. Hun forklarer at man må jobbe med jorda for at den skal bli god å dyrke i, og at dette er en prosess som tar tid. Jorda i pallekarmene er mer ukjent for oss, enn jorda i besøkshagen og parsellhagen. Den har ikke lang fartstid som matjord, så vidt vi vet. Hanna snakker om å bygge jord, men det er få i nyttehagen som skjønner dette i begynnelsen. Vi er mange noviser, og det er bare noen få som har erfaringsbasert kunnskap som Hanna. I DYRK rulleres ofte kassene fra år til år, og det er ikke alle som jobber med jorda på samme måte. Når du overtar en kasse vet du ikke nødvendigvis hva som er gjort i den med tanke på jordforbedring. Dette har noen ganger ført til at avlingene har uteblitt.

Selv om dyrkerne er engasjerte tar det tid å lære seg den delen av kunnskapen som er mer erfaringsbasert, som det å kjenne på jorda. I tillegg virker kanskje jorda også stille noen ganger, dens liv er under overflata og ikke direkte synlig for mennesker. I nyttehagen skjønte vi etter hvert at vi måtte gjøre noe med jorda. Vi måtte bygge jord. For å få til dette inviterte vi to kursholdere for å snakke om jordforbedring. På kurset

lærte vi om ulike typer kompost, tang, husdyrgjødsel og jorddekke. Vi lærte også at vi ikke måtte forstyrre jorda for mye, bare lett bruke greipet nedi for å løsne jorda forsiktig etter en lang vinter. Dette skulle gi oksygen til jorda. I de ulike kassene prøvde vi ulike ting, men det var et mål at alt vi tilførte skulle sannes lokalt. Tang ble henta fra fjæra nede i byen, mens sau- og hestelort ble henta fra en økologisk gård et stykke utenfor byen. Vi lærte at jord ikke liker å være udekket. Som del av kurset lagde vi også en toppkultur, som er inspirert av permakulturprinsipper. Her legger man organisk material lagvis oppå hverandre fra grov til fin. Vi begynte med trestokker, så la vi på uomdanna bokashi-kompost, grovere og sliten jord før vi til slutt la fin jord på toppen. Slike bed gjør at man kan bruke selve komposthaugen, mens det gradvis dannes jord. I toppkulturen ble det skapt varme, og næring til de to squashplantene vi satte på toppen. Dette er bare en av mange metode å jobbe med jord på.

Erfaringene med at jorda i pallekarmene virka annerledes gjorde at vi begynte å se på jord på en annen måte. Den gikk fra å være noe som var i kassene til noe vi måtte forholde oss til. Med Puig de la Bellacasas (2017, s. 57) ord ble det «a matter of care». Kursholderne forklarte oss at mikrolivet i jorda var der selv om vi ikke så det. Vi tenkte at plantene trenger næring, men på mange måter er det jorda som trenger næring. Krzywoszynska (2020) viser til at fruktbar jord ofte har blitt sett på som noe som bare eksisterer, og som er en «naurlig» komponent ved jord. I en slik forståelse vil mennesker bruke jorda, eller alternativt misbruke den, og vi ender opp med en sterkt svekka jord og manglende fruktbarhet. På mange måter blir dette en feil tilnærming til jord, fordi det ikke tar høyde for at jordas fruktbarhet er en relasjonell prosess. Samtidig viser også Krzywoszynska (2020) at hva som er god jord vil variere, ut fra produksjon, lokalitet og hva man skal dyrke. Pallekarmjorda vil være annerledes enn frilandsjorda. Dette kan hjelpe oss å se jord som mer mangfoldig, og ikke som en statisk masse.

Kanskje som en følge av denne økte forståelsen for hvor viktig jord er, er det mange som driver med kompostering. Det er ulike måter å gjøre dette på. I hagene finnes det kompostsystem hvor alt som lukes eller blir tatt opp av jorda, som ikke spises, samles. Det er også flere i de urbane hagene som drive med bokashi-kompostering hjemme.

Bokashi er en metode som stammer fra Japan hvor matrestene fermenteres før de går i jordfabrikker. Jonas forteller meg om prosessen. Han kaster alt av matrester inkludert rester fra kjøtt og fisk i en lufttett boks. Han legger matrester lagvis, og strør bokashistrø, med spesielle mikroorganismer, mellom hvert lag. Etter en stund er matrestene ferdig fermentert, da ser de nesten helt like ut som da han putta dem oppi. Jeg spør om det lukter, men han sier det bare lukter svakt syrlig. Om han har hatt mye kjøtt- og fiskerester kan det lukte litt mer. Etter fermenteringa blir matrestene blanda med litt jord og så skal denne blandinga stå varmt i et par måneder før den er klar. Den kan brukes direkte ute, hvis det er varmt i jorda. Jonas er opptatt av at denne jorda er veldig næringsrik – den er svart, kompakt og du kan nærmest se at den er ny. Han sammenligner denne med den jorda du kan kjøpe på hagesentrene, som man ikke vet hva inneholder. Han tror ikke kjøpejorda er et godt utgangspunkt for å dyrke i, fordi den ser veldig annerledes ut enn kompostjorda hans. Mye av jorda på hagesentrene er torv. Den er ofte næringsfattig, og bruk av torv kan bidra til ødelegging av myrer.

De som komposterer, blir engasjerte når de snakker om å kunne omdanne matrester til jord. Det er bra for plantene, og et lite underverk i seg selv. Igjen er det nærheten, og utvikling av forståelse og ferdigheter som gir grunnlaget for en mer omsorgsfull tilnærming til jord. Å kompostere kan sees på som en måte å gi tilbake til jorda etter å ha fått næring fra den (Puig de la Bellacasa, 2017). Nå er ikke dette ukjent, eller revolusjonerende kunnskap, men på grunn av moderne avfallshåndtering har næringskretsløp i stor grad blitt usynlig for oss. Vi kjøper mat på butikken, vi spiser, og så kaster vi restene i den grønne posen for organisk avfall, som kjøres bort for å håndteres andre steder. Når vi skal ha blomster eller dyrke kjøper vi ofte jord og gjødsel fra hagesentrene. Komposteringspraksiser kan også gjøre oss bevisst på hvor jord finnes der vi bor. Jeg prøvde selv å kompostere i en periode, men etter hvert gikk jeg tom for plasser å ha den. Skulle jeg ta den med ut i parken, eller gi den til noen med hage? Hvor er det egentlig jord som trenger min omsorg? Er det lov å fylle på jord i offentlig rom for å hjelpe til? Det ble med tankeeksperimentet.

Meulemans (2020a) hevder at jord lenge har vært i bakgrunnen, enten som del av ideer om uberørt natur, eller som et rent vekstmedium. Jord i byen har kanskje vært spesielt usynlig, fordi den ofte ligger under betong og asfalt (Meulemans, 2020a). De urbane hagene kan sees på som en vending mot jord i hverdagslivet i byen, og mot de prosessene som ofte har vært usynlige for oss. Jord er grunnlaget for alt liv på landjorda, men stadig mer intensivt jordbruk har ført til at dyrkbar jord har fått dårligere helse og er under press. Dette gjelder spesielt globalt. I Norge ser vi også en vending mot jorda med økt oppmerksomhet mot nedbygging av matjord og sterkere jordvern. I tillegg vet vi at god jordhelse har stor betydning for å ivareta jorda best mulig med tanke på en usikker framtid i et nytt klima. Salazar mfl. (2020) peker på at jord kan opprettholdes og «fikses» også gjennom mer hverdagslige praksiser som hagebruk og kompostering. Arbeidet med jord i hagene kan være en del av et større sett av praksiser på ulike nivå, som sammen jobber med å reparere og vedlikeholde jord.

Avsluttende kommentarer

Da jeg begynte å dyrke ble jeg fort oppmerksom på min manglende kompetanse. På en måte hadde jeg tenkt at det var lett, jeg putter noe i jorda og det vokser fram. Det jeg beskriver her vitner om lite forståelse for mer grunnleggende prosesser, og det som ligger bak grønnsakene jeg oftest kjøper på butikken. Da jeg begynte å dyrke gjorde jeg som jeg ble fortalt, eller det jeg leste jeg burde gjøre i en bok. Etter hvert skjønnte jeg at denne prosessen, med å tilegne seg ferdigheter, var grunnleggende for å utvikle forståelse for alle de små prosessene som kommer sammen når vi dyrker. I dette kapittelet har jeg forsøkt å beskrive hvordan vi tilegner oss ferdigheter, og lærer å stemme oss inn på de små prosessene i hagen. Dyrkerne forhandler også med omgivelsene og plantene, gjennom forkultivering og vintersåing. Ved å trene opp evnen til å rette oppmerksomheten mot planter, jord og sted lærer vi noen ferdigheter som setter oss på sporet av hvordan vi praktisk kan jobbe med å skape hagene, som gode steder for alle arter å være. Å bry seg eller utøve omsorg betyr å ta hensyn til bekymringene og behovene til andre, inkludert mer-enn-mennesker, som grunnlag for handling (Krzywoszynska, 2016). Hva vi tenker på som god jord, eller et godt planteliv,

legger grunnlaget for hvordan vi utøver denne omsorgen. Kunnskap rammer på denne måten inn hvilke ferdigheter vi ser på som viktige. I hagene er det ikke et distansert kunnskapssyn, snarere er kunnskap og ferdigheter tett knytta sammen med omgivelsene. Dyrkerne i denne studien bruker mye tid på dyrking. Tid som blant annet brukes til å dyrke på måter som tar plantene og jorda i hagen på alvor. I de urbane hagene blir sensitiviteter for at vi gjensidig avhengige av andre arter og naturens prosesser skapt gjennom å stemme seg inn og lære fra erfaring.

Kapittel 6. Å arbeide sammen – sammenveving av mennesker og omgivelsene

Takten i en hage

Det finnes ulike perioder i en hage. Alt har sin tid. Sesongen begynner kald og med tung jord, men med en nesten barnlig entusiasme over ting som skal komme. Det er forventninger og planer til årets sesong. Det er folk som møtes igjen etter en vinter hvor man kanskje ikke har sett hverandre siden forrige sesong slutta.. Vi møtes i april, da er det oppstart. Vi snuser i lufta og kjenner på tela i jorda. Det er mer tele i år enn i fjor, den ligger rett under overflaten og greipene våre går så vidt ned i jorda vi skal løsne. Den er tung og våt og svart. Vinteren var snøfattig og kald, og jorda gjenspeiler dette. Sesongen starter med masse klær, vi sitter innestengt i luer og hetter, og det er ofte stille.

Når vi jobber med jorda, blir vi varme og svarte av mold. Noen mer enn andre. Jeg mer enn de fleste. Hvis det regner, er vi ekstra stille. Inne i hodet høres de jevne dryppene av regn på hetta. Mai kommer med plutselige opplett og sol, og med temperaturer som tvinger vinteren av sted. Hagen setter opp tempoet, det haster med få jorda klar til å ta imot alle frøene og småplantene. Det er fremdeles stille, men stille av en annen grunn. Det er travelt, og alle jobber konsentrert med sine oppgaver. Hagen blir levende gjennom alle aktivitetene. Jorda titter fram, sort og ujevn fra sitt dekke av halm. Noen steder er den allerede grønn av ugras som har titta fram nesten før frosten forlater oss. Hagen kultiveres, den endrer sitt utseende fra dvale til sirlige rader og fårer av sort jord. Meitemakken bukter seg på overflaten, og fuglene er innom for å snappe vårens delikatesser: frø, makk og insekter. Nabokatta sitter i sola og myser mot oss, eller kanskje mest på fuglene som stuper ned. Dagene blir varmere, og sola titter fram oftere og oftere. Hagen fylles av gode samtaler, voksende planter og barn fulle av søle og høy latter. På stier dekket av halm sitter vi på knærne og luker ugras for å redde de små spede spirene fra å drukne i vekster vi kaller ugras. Det å luke er å ta vare på plantene, men også på hverandre. Det gir en ro, og en tid for å snakke sammen. Noen ganger finnes stillheten her også, i den indre roen som lukingen kan gi, og i den konsentrasjon som kreves for å lære forskjellen mellom nyttevekst og ugras. Det finnes en tid for jobb, en tid for stillhet og en tid for prat i en hage. Disse tidene kommer og går i sesongen, men de dominerer til forskjellige tider. Sensommeren er pratens tid, når solen skinner og lukta av blomster, bær og grønnsaker fyller hagen så fyller det også folk. Smak på dette, lukt! Lukt på dette! Lukkede øyner i ansikter som er vendt opp mot sola. Et bekymra blick innimellom for noe som har blitt glemt, noen som mangler vann eller som har gått i stakk. Høsten kommer med grønnsaker, mengder av grønt som skal ivaretas hjemme på kjøkkenet til folk. Vi snakker om mat: knutekål og fennikel. Luftløk og mynte. Mojito! Brokkolien fortsetter å vokse, og høstes gang på gang. Et stille sukk, vi har brokkoli til alt. Dagene blir kortere, det blir kaldere. De høyreiste vekstene har lagt seg ned, kun grønnkålen står oppreist i skumringa. Det lukter høst, og det ligger en følelse av tilfredshet i hagen. Vi jobber sakte, som om vi er slitne. Plantene rykkes opp, og jorda dekkes igjen av et lag med halm.

En sommer jeg kommer hjem fra feltarbeid setter jeg meg ned for å skrive noe fra dagens hagedugnad. Jeg ser først gjennom noen gamle notater. Her har jeg flere ganger merka av i feltnotatene at det var en slags rytme i hagene. Lyder som endrer seg; småpludringa mellom noen som jobber sammen, pusting fra de som hypper potet, summing av bier og insekter og lyden av grasklipperen. Andre ganger hadde jeg skrevet ned ordet syklisk tid, mens andre ganger igjen hadde jeg merka av noe om arbeid som omdreiningspunkt. Hagene har rytmer og tempo som følger jorda og plantene, men som også inkludere våre menneskerytmer. I feltnotatene tegner det seg en fortelling om menneskene i hagen, plantene, sesongens tid, jorda, været med sol, regn og ulike temperaturer. Disse rytmene gjentar seg sesong etter sesong, de ligner alltid, men de er aldri like.

Mange av dyrkerne er opptatt av at hagearbeidet er og skal være noe annet enn det å være på en ordinær jobb. Men hvordan er det annerledes? Det er mange som setter pris på det manuelle arbeidet som ligger i dyrkinga. Samtidig er dyrking i perioder arbeidsintensivt. Hager har mange ulike temporaliteter, som former arbeidet og intensiteten på det. Disse temporalitetene krever at dyrkerne forholder seg til dem, og dedikerer oppmerksomhet til dem. I urbane hager dyrkes ikke bare grønnsaker, det skapes hele tida forbindelser mellom hagenes arter, inkludert mennesker. Brice (2014) argumenterer for at planters aktiviteter påvirker temporaliteter, og skaper rytmer og mønster for menneskelig arbeid. Rytmer sees her på som sammenvevde, det er ikke naturens temporalitet som ensidig former «det sosiale» (Krause, 2013). På denne måten kan vi komme på sporet av hagens sosiale liv som et samspill mellom mennesker og mer-enn-mennesker. I forrige kapittel var jeg opptatt av arbeid og ferdigheter, og jeg viste at hagene legger til rette for at å lære omsorg for planter og jord gjennom stedlige og kroppsliggjorte erfaringer. I dette kapittelet vil jeg utforske hvordan ulike temporaliteter former hagearbeidet, og hvordan minner og kroppslige biografier skaper forbindelser på tvers av tid og rom.

Mellom klokketid og oppgaveorientering

I besøkshagen drøftes arbeid og ulike oppgaver ofte. På feltarbeid observerer jeg hvordan de begynner hver dugnad med å snakke om dagens arbeidsoppgaver og fordele disse, før alle suser av gårde til ulike plasser i hagen. Etter hver dugnad skrives det ned hva som har blitt gjort, og hva som skal gjøres neste gang. Dette legger hele tida rammene for dugnadene. Innimellom blir det endringer, kanskje noe ikke har blitt gjort eller været har slått om.

Det har vært flere diskusjoner om hvordan hagearbeidet kan organiseres på en måte som skaper en god plass å være, og god avling. Når dyrkerne er opptatt av god avling henger dette tett sammen med ideer om hva som er god omsorg. Hvis vi omformulerer dette kan vi si at det handler om hvordan de skal ta vare på hverandre på best mulig måte, mennesker, jord og planter. Noen ganger i løpet av sesongen er det mange som kjenner at det blir travelt. De ser at de ikke rekker over alt de skal gjøre, og da blir arbeidet mindre lystbetont. Noen ser at plantene ikke har fått vann, andre er oppgitt over at kompostbingen ikke har blitt vendt, mens andre igjen ser at spirene de har sådd blir utkonkurrert av andre vekster som ugras. Da er det ikke godt for mennesker, planter eller andre arter i hagen. I besøkshagen har de noen ganger drøfta tidsaspektet, og skillet mellom arbeid og lystbetont fritidsaktivitet. Øyvind forteller om dette ved å vise til at det handler om å finne en balanse i arbeidet:

Jeg synes i år, og det har jeg sagt [...] at det er litt for intensivt på dugnadene. Folk føler litt for mye at det er jobb som skulle vært gjort og vi henger litt etter. Og det skal være noe sånt sosialt og lystbetont. Du skal liksom ikke føle arbeidspresset og være litt støl i ryggen og [tenke] jeg har vel ikke fått gjort så mye som jeg burde gjort.

Han vektlegger at det må være noen felles forståelser for hva slags sted hagen skal være for at den skal fungere. Dette viser hvordan hagene på noen måter står i spenn mellom ulike temporaliteter og funksjoner. Dyrking er ikke en fritidsaktivitet på samme måte

som andre aktiviteter, fordi det er så nært knytta til mer-enn-menneskelige temporaliteter. I besøkshagen er det noen som avlaster arbeidsmengden ved å komme oftere til hagen utenom dugnadstid, mens andre ganger settes det opp ekstra dugnader. I tillegg er mange innom hagene for å se til egen parsell, og samtidig ser de også til fellesområdene.

På mange måter kan de problemene som oppstår i besøkshagen beskrives som et krasj mellom ulike temporaliteter som møtes i hager. Selv om mange av oss først og fremst tenker på tid som klokker og kalendre, finnes det mange tider eller temporaliteter. Industrialisering, urbanisering og kapitalismens utbredelse har fått konsekvenser for hvordan tid oppleves og organiseres (Thompson, 1967). I dag forholder vi oss mest til klokketid, og ofte kun implisitt til andre temporaliteter. I hagene er dugnadene ofte satt opp med tidsspenn på to timer, to ganger i uka. Å få til alt arbeidet som skal gjøres innenfor dugnadstid kan være krevende. En av årsakene til dette er at dyrking kan knyttes til en mer oppgaveorientert organisering av tid. Oppgaveorientert tid kan beskrives som at sesongen, jorda og plantenes temporaliteter blir førende (Brice, 2014). Det er vanskelig å bestemme at vi skal starte opp på en gitt dato hvis tela ikke er ute av jorda, eller at vi skal luke hvis det ikke er noe ugras. Oppgaveorientering viser også til at arbeidsoppgavene tar den tida de tar (Thompson, 1967). Du er ferdig når oppgaven er ferdig, ikke når klokka viser et gitt klokkeslett. Ofte handler det om at tida for arbeidet er sterkt knytta til det stedlige, og til plantenes behov. Når dyrkerne føler det er for mye arbeid kan dette også sees på som et krasj mellom klokketid og oppgaveorientering. Dugnaden er to timer, men oppgavene tar lengre tid. Samtidig skjer forhandlinger mellom disse tidsorienteringene, som jeg har vist over. Noen ganger gir dyrkerne opp klokketida og jobber lengre, mens andre ganger blir arbeidet skadelidende, planter dør og komposten begynner å råtne. Temporaliteter og rytmer har ofte vært en del av debatten om moderne jordbruk. Adam (1998) beskriver moderne jordbruk som ute av rytme med naturens prosesser. Den store utviklinga innenfor teknologi gjør at vi kan drifte på måter som setter opp farten på naturlige prosesser. Adam (1998) mener at sosial tid, som jeg forstår som klokketid, har tatt over på bekostning av naturens rytmer. Ofte blir slik moderne intensiv drift satt opp som en motsetning til mer småskala

jordbrukspraksiser (Brice, 2014). Dyrkepraksisene i hagene kan noen ganger beskrives som mer direkte knytta til naturens rytmer, i tråd med Brice (2014) sin beskrivelse av småskala jordbruk. Det er ikke bruk av sprøytemidler, kunstgjødsel eller maskiner som letter arbeidet. Samtidig argumenterer Brice (2014) for at vi ikke kan se jordbrukspraksiser gjennom slike dikotomiske framstillinger av tid. Her blir det forutsatt at intensiv drift innebærer klokkeid, mens småskala dyrking betyr oppgaveorientering basert på naturens prosesser. Dette kan føre til en mer ukritisk forståelse av naturens rytmer, sett i lys av en romantisk lengsel etter tidligere tiders «naturlighet» (Brice, 2014, s. 949). Denne endringa mot klokkeid har til dels også vært for å gi de som jobber i jordbruket bedre arbeidstider. Brice (2014) argumenterer for at vi heller burde se temporaliteter som mangfoldige, og anerkjenne at enkle dikotomier ikke nødvendigvis hjelper oss ut av miljøproblemene knytta til matproduksjon. Denne avhandlingen handler ikke om intensiv drift, men det er ulike temporaliteter i spill også i småskala dyrking. I hagene krasjer noen ganger plantenes og jordas temporaliteter med moderne livs tidspraksiser, slik jeg har vist over.

Det er også forskjeller mellom hagene, og det er ikke alle dyrkere som opplever at det er for mye arbeid. I DYRK nyttehagen har det til tider vært for lite å gjøre. Å dyrke i pallekarmene er ikke som å dyrke på friland. Utesesongen starter ikke før i juni til dels på grunn av klima i Tromsø, og til dels fordi en pallekarm ikke trenger å klargjøres på samme måte som en åkerlapp. I løpet av sesongen blir det heller ikke mye arbeid, fordi en pallekarm ikke har samme behovet for lusing av ugras og gjødsling. Dette er på mange måter forskjellen på DYRK og de to andre hagene, nemlig mangelen på arbeid. I nyttehagen plantes det ut småplanter og sås fra frø, deretter er det ventetid. I mellomtida trenger vi ofte kun å vanne, noe det sjeldent er behov for i Tromsø. På denne måten er nyttehagen den minst krevende av hagene. Hanna forteller om det å dyrke i en pallekarm:

Det å dyrke i pallekarmer er jo egentlig lettere enn hva jeg hadde trodd. Jeg trodde at man måtte sjekke dem oftere i sesongen. Delvis er det det at det regner så mye her, så man behøver egentlig ikke vanne så veldig

mye. Og så blir det jo mye mindre ugras i en kasse enn hva det er når man er på bakkenivå. [...]

Plantene klarer seg bra selv, sier Hanna. Det kan også handle om at de vokser saktere nordpå enn de gjør andre steder. Hanna sier at ulike planter krever ulik pleie, for eksempel vil tomater være arbeidskrevende, men det dyrkes ikke i nyttehagen. Pallekarmene krever mye mindre av dyrkerne enn det hun hadde forventet. Samtidig gjør dette og hagens øvrige organisering noe med hagen som møteplass. I nyttehagen har dyrkerne egne pallekarmer, som fungerer på samme måte som en parsell. I tillegg er det noen felleskasser hvor det finnes urter og noen grønnsaker. Da jeg var med i hagen var det ikke obligatoriske dugnader, og man kan være med i hagen uten å treffe de andre dyrkerne. Samtidig oppfordrer de som starta hageprosjektet dyrkerne til å organisere fellesdager. For noen av dyrkerne i nyttehagen passer det bra at de ikke trenger å delta så ofte, og kan komme når det passer dem. Noen har bare satt potet i kassen den 1. juni, og så kommer de tilbake etter sommeren for å høste dem. Potetene krever lite tilsyn, og kan stå for seg selv. Flere er opptatt av at nyttehagen ikke skal være noe som skaper ekstra press for folk med en hektisk hverdag. I de tre årene jeg deltok i DYRK forsøkte vi å ha en felles dugnad i uka, med varierende hell. Det er ikke alltid behov for eller ønske om å være mer involvert i hagearbeidet. Store deler av sesongen er dessuten om sommeren, når mange tar ferie. Pallekarmenes rytmer og temporaliteter er ikke like de i besøkshagen. Naturens prosesser og plantenes vekst virker på andre måter. Plantene ser ut til å leve mer selvstendige liv i pallekarmen, og deres temporaliteter påvirker ikke menneskers arbeid like mye. Selv om dette til en viss grad er opp til dyrkerne selv med valg av plantesorter, er det vanskelig å skape for mye arbeid i en pallekarm. Uten arbeidet med plantene forsvinner også noe av det kollektive ved hagene. Den felles innsatsen til mennesker, jord, planter og andre skapninger blir mindre synlig, og de påvirker hverandre mindre.

Å dele sted og være i hverandres rytme

Hagene oppleves forskjellig av ulike folk, men et fellestrekk for mange er at de sammen med de andre dyrkerne, plantene og jorda skaper og opplever fellesskap. Vigdis som dyrker i besøkshagen, er opptatt av at hagene skaper møter gjennom erfaringsdeling:

Hagen er jo noe av det beste vi har for å kunne møtes. Og så på en sånn måte som vi gjør med å dyrke. Og jeg har jo sagt det mange ganger at det er en fredens plett på jorda, enten vi er her for å stelle alene på parsellen vår eller vi er mange i lag. Det samholdet som det blir og den utvekslinga av kunnskaper og erfaringer som følger med. Jeg synes det er kjempeflott. Enten det er det sosiale som vi har når vi er felles, men det er også godt å være alene på parsellen.

Vigdis setter ord på det mange i hagen er mer implisitt opptatt av, at det er noe med å dele kunnskap og erfaringer som er viktig. Hun liker samholdet som kommer av det å skape hagen, ta vare på plantene og høste av avlinga. Det krever en grunnleggende trygghet på hverandre å være sammen i hagen:

[...] Vi er trygge på hverandre til å utveksle erfaring, og det blir man ikke med å bare stikke innom nær sagt. Da skal man ha vært i lag en stund også for både si sin mening og utveksle erfaring. Det at man føler seg trygg på de som man er i lag med.

Hagene er, som Vigdis påpeker, avhengig av samarbeid og det skal være rom for at alle skal kunne si sin mening. Vigdis mener at dette krever en grunnleggende tillit, og at dette er noe som bygges opp over tid. Det handler om å finne en resonans gjennom mange ulike rytmer, inkludert andre menneskers (Ingold, 2000). I arbeidet må vi ikke bare stemme oss inn på plantenes behov, vi må også stemme oss inn på hverandre, og jobbe sammen om ulike oppgaver på hver vår måte. Marit har vært i parsellhagen i noen

sesonger. Hun beskriver arbeidet og rytmen når hun skal forklare hva hun liker med å være der:

Det var nybrott på nedsiden i fjor. Da rydda vi land, lempa stein og torv. Og det var en fantastisk sesong. Det var liksom fellesskap på så mange nivå. Du kan stå der med ditt og de andre står med sitt, men allikevel så har du den følelsen av at vi er på samme jordet da. [...] Du blir jo venner gjennom at du deler den gleden det er å dyrke med noen. Det er jo ganske sterkt egentlig, at det er mange som har den gleden av nærhet til jorda og arbeide med jorda og plantene og sånn. Det at vi jubler litt sammen over det som skjer på parsellene. [...]

Hos Marit finnes også denne vektlegginga av arbeidet og plantene. Det er ikke et eksternt menneskelig fellesskap som oppstår med hagene som bakteppe, det kan bedre sees som et «taskscapes» hvor mange ulike aktører, redskaper og rytmer veves sammen. Ingold (2000) beskriver «taskscapes» som en musikalsk opptreden, hvor mange ulike rytmer og repetisjoner kommer sammen og skaper en resonans som vi kan kjenne igjen. Rytmene til dyrkerne, jorda og plantenes vekst veves sammen og skaper det dyrkerne ofte beskriver som fellesskap. Marit forteller at hun kjenner noen av dyrkerne litt bedre enn andre, men at det er få av dem hun har kontakt med utenfor hagen. For henne er det fint å ha noen å dele opplevelser i hagen med. Hun sier at hun kjenner på fellesskap selv om de alle står på egne parseller og det er stille. Å dele opplevelser kan også handle om å engasjere seg i samme aktiviteter, eller jobbe med å skape ulike former for resonans, også utenfor det språklige. I det felleskapet som beskrives er de ulike rytmene med på å vise hvordan mennesker og mer-enn-menneskelige aktører veves sammen.

Det finnes mange studier som har sett på om og hvordan hagene skaper fellesskap (se for eksempel Christensen, Malberg og Allenberg, 2019; Glover, 2004; Kingsley og Townsend, 2006). Fellesskap er i seg selv et vanskelig begrep. Ofte har disse studiene vært opptatt av hvor mye kontakt det er mellom dyrkerne, og hvilken grad av nærhet det er mellom dem. Til grunn for dette ligger det ofte et ønske om å kunne måle, eller si noe

om hvorvidt urbane hager fører til økt samhold og kontakt mellom naboer. Det er flere studier som skiller mellom nabolagsbaserte og interessebaserte urbane hager, hvor sistnevnte viser til hager som er oppretta med dyrkinga som hovedformål (Firth, Maye og Pearson, 2011; Veen mfl., 2016). Veen mfl. (2016) argumenterer for at dyrkere i nabolagsbaserte hager ofte er motivert av det å være sammen med andre, og ikke først og fremst av det å dyrke. På denne måten skilles det mellom «sosiale» hager og «grønnsakshager». En slik kategorisering er ikke dekkende for de urbane hagene i denne studien. Mange studier som er opptatt av samhold og fellesskap tar ikke inn de mer-enn-menneskelige aktørene og temporalitetene i hagene. Dyrkerne i denne studien er opptatt av arbeidet, jorda og plantene, og det er gjennom hagenes «taskscapes» at den sosiale rytmen og fellesskapsfølelser kommer fram. De mer-enn-menneskelige aktørene former og formes også av dyrkernes arbeid og rytme. De er med på å skape samholdet, og er en del av samholdet. Ved å se på arbeid, temporalitet og rytmer kan vi bedre komme på sporet av hvordan blant annet planter og jorda er deltakere i hagen, og hvordan naturkulturelle fellesskap skapes i praksis. Å jobbe i hagen kan også knyttes til mer affektive dimensjoner.

Sanser, ro og fortryllelse

Mange dyrkere forteller om sanselig nærvær i hagene når jeg spør dem om hvorfor de deltar i de urbane hagene. Ingrid forklarer meg at det kan være vanskelig å sette ord på hva det er som er bra:

Jeg tenker at for meg så er hagen en veldig god plass å være. Og bare sånn. Ja, det er en god plass å være, og det kjennes veldig godt og jeg synes det er lett å komme dit. [...] jeg er jo ikke sånn privat venn med noen som er der, men det er så... bare det at det er noen andre når jeg kommer dit, synes jeg er veldig trivelig og koselig. Vi har liksom litt den samme interessen. Og det der... det er lukter, det er lyder, det gror. [...] Så bare sånn umiddelbart: ja det er en veldig god plass å være, sånn veldig på det private, veldig sånn jeg kjenner hver gang jeg kommer hit.

Ingrid prøver å beskrive det jeg tror mange kjenner når de er på en plass som føles god. Man «bare trives» der og det er lett å komme dit. Hvis vi bryter ned sitatet over kommer vi på sporet av nyanser; at det er fint å være rundt andre, det er noe med lydene og luktene. Hanna som dyrker i nyttehagen, utdyper denne sida ved hagearbeidet. Når hun er i nyttehagen og jobber med plantene føler hun at hun kan koble av. Hun liker den taktile delen av arbeidet og forteller:

Folk kommenterer ofte når jeg er der, når vi har en sånn felles hagedag, og alle andre bruker hansker og jeg bare er der uten. Jeg elsker det der å kunne kjenne på jorden og liksom duften av den og alt det. [...] Så det er noe med denne duften. Og det har jo blitt drevet forskning også om at det er noe med de luktene som gir oss positive endorfiner.

For Hanna er hagearbeidet direkte knytta til det sanselige, og hun viser til både lukt og det å røre ved jorda. Andre forteller om en lignende fokusering på plantene og det å komme nær jorda. Marit kan stå på parsellen i all slags vær, og tida bare går uten at hun legger merke til verken regn eller kalde hender:

Ja, det er på en måte en slags fokusering på jord og planten. For meg er det en slags sånn [...] det er nesten en sånn meditativ tilstand hvor du ikke, kverna går ikke. Jeg vet at det finnes terapeutiske hager, og det er jo det jeg tenker på, at det er en måte å komme ned. Det er jo en metafor – komme ned på bakken og bry seg om den. De plantene må ha min hjelp hvis de skal bli til noe. Det er jo det jeg kjenner, at jeg kan stå der i timevis. Og det regner ned i buksa og jeg har frosne fingre og sånt. Jeg har ikke engang talt timene. Så det er veldig fint. Og det er ikke sikkert det blir noe etende ut av det.

Jeg spør henne om det gjør noe med kroppen, og hun svarer at det kanskje gir en annen form for bevissthet. Marit beskriver nærheta til planter og jorda, og sier at hun setter pris på stillheten i deres selskap. På denne måten blir dette møtet med plantene «helende på en eller annen måte». Parsellen er nærværende, men stille. Av og til er Marit der tidlig

om morgenen. Hun går en runde, snakker litt med plantene, sjekker dem og «brer på dem, og tar av dem litt, legger på litt» som hun sier. Det er bare hun og plantene, og deres tid sammen er viktig for henne. Plantene krever at hun er der, samtidig krever de en annen form for tilstedeværelse. Roen ligger også i bevegelsene, og er tett knytta til det manuelle arbeidet. Øyvind er i likhet med Marit opptatt av at hagearbeidet har en form for meditativ virkning. Han sier at siden han har kontorjobb er det godt å kunne bruke kroppen på andre måter. Det gir en avveksling å kunne arbeide i hagen. I tillegg synes han det er en «tilfredstillelse i å se ting vokse, og at det blir avlinger og at du får til noe konkret». Øyvind forteller også om det meditative som Marit er inne på. Han har venner som mediterer, men selv går han i hagen:

[...] Når jeg ligger her og luker ugras, da kan verden seila sin egen sjø så kan jeg og ugraset ha vårt.

Å være i hagene fremkaller ro, flyt, meditative opplevelser, sanseengasjement og en dyp følelse av tilstedeværelse. Flere av dyrkere er opptatt av at hagene er steder hvor det er fredfullt og rolig, og en av dyrkerne beskriver hagen som «en fredens plett på jorda». Ved å fokusere på plantene lar de tankene flyte, og opplever det mange beskriver som en meditativ opplevelse. Noen beskriver sanseopplevelser knytta til lukt og det taktile, mens andre er opptatt av å være et sted som er frodig.

Jeg har undra lenge på hvordan jeg skal forstå disse opplevelsene. Selv har jeg også følt en dyp følelse av tilstedeværelse og glede når jeg gjør jobber i hagen. Denne følelsen av å bruke kroppen, eller bare det å være med jord og planter. Samtidig som jeg føler at det jeg gjør er nyttig, det er praktisk omsorgsarbeid som jeg gjør for min og plantenes del. Helt til siste slutt av denne skriveprosessen har jeg lurt på: Er det kjærlighet til naturen som uttrykkes? Er det fortryllelse? Er det selvomsorg? Hva er plantenes og jordas rolle her, er de viktige?

Puig de la Bellacasa (2017) beskriver at arbeidet med permakulturdyrking ga en henne en intens form for glede. Hun spør seg om hvorfor det er så mye glede, når permakultur egentlig er en respons på dystre framtidsutsikter. På permakulturkanalen snakker de om

«healing time» for bekymra folk, for stressa folk, for folk som er i ferd med å brenne ut (Puig de la Bellacasa, 2017, s. 157). Det å bry seg om planter, jorda og det å lære mer om den mer-enn-menneskelig verden føles godt. Denne affektive dimensjonen, gleden, vedvarte for henne selv etter kurset var slutt, og ble viktig i hennes egen utvikling av andre måter å være i verden på. Med bakgrunn i dette argumenterer hun for at selvet, kollektivet og kloden må sees på som sammenvevde. Å føle glede og ta vare på seg selv er en del av arbeidet med omsorg, og en forutsetning for å kunne gi andre omsorg (Puig de la Bellacasa, 2017). Samtidig peker hun på at man er i en privilegert posisjon når slit og manuelt arbeid kan oppleves som rekreasjon.

Å føle glede er også grunnleggende i Bennetts (2001) tilnærming til fortryllelse. I hennes forståelse av fortryllelse er det små øyeblikk, hvor tid og rom står stille. Jeg lurer på om det er dette dyrkerne føler når de er i hagen og jobber. Er det fortryllelse? Hagearbeidet slik det beskrives her er mer repetitivt og rytmisk, enn små øyeblikk som plutselig dukker opp. Samtidig peker også Bennett (2001) på at fortryllelse er en evne vi kan trene opp, at det oppstår mellom overraskelse og mer aktiv søking etter det. Men det kan aldri være en helt rasjonell prosess. Ved å legge vekt på glede og lek spekulerer Bennett (2001) i om tilstander av glede kan gi større etisk generøsitet mot verden enn moralsk ansvarlighet. Moralsk ansvarlighet forstås her som et mer ytre imperativ om å gjøre noe rett ut fra gitte betingelser. I Bennetts (2001) fortelling er det andre ting som blir viktige for å utvikle mer etisk generøsitet, med et mer positivt fortegn. Hos henne kan det å skape positive tilknytninger til omgivelsene gjøre at vi lærer oss å gjøre mindre skade.

Dyrkernes opplevelser av mange ulike affektive tilstander kan øke engasjementet i hagene. Jeg ser på det som en måte å trene opp sansene til å sette pris på selskapet til de mer-enn-menneskelig deltakerne i hagen, og la seg gi hen til en djup opplevelse av å være sammen med dem i mer fokuserte øyeblikk av fortryllelse. Samtidig er dette bare en av måtene å være i hagen på. For å komme på sporet av utvikling av mer etiske sensitiviteter må disse opplevelsene sees i sammenheng med de andre måtene å være i hagen på. Dette vil jeg komme tilbake til når jeg sammenfatter argumentene i kapittel ni.

Rubow (2022) viser at innenfor den romantiske tradisjonen har nærhet til naturen blitt sett på som en viktig forutsetning for naturvern og omsorg. Flere har problematisert dette, ved å peke på at glede og kjærlighet til naturen kan være grunnleggende apolitisk (Rubow, 2022; Tsing, 2005). Rubow (2022) peker på at opplevelser av natur noen ganger kan følge en mer romantisk tradisjon, hvor det å tre ut av kultur og inn i natur vektlegges som viktig. Problemet med dette er at det underbygger en forståelse av natur som noe eksternt, noe man kan gå inn for å opplevelsenes del. Rubows (2022) studie av naturpraksiser i byen peker i retning av at slike naturopplevelser ikke nødvendigvis fører til mer effektive former for ansvarlighet. Å gå tur eller finne ro ute er ikke det samme som å gjøre noe mer aktivt, eller at mer-enn-menneskers behov tas mer på alvor. Men Rubow (2022) mener at vi trenger å komme på sporet av om det finnes måter å la seg fortrylle på som gjør folk i stand til å skape mer omsorg. Det er ikke nok å la seg fortrylle, eller midlertidig føle seg som djupt knytta til omgivelsene. I denne avhandlinga er jeg opptatt av hvordan omsorg og ansvarlighet settes i spill gjennom arbeidet i hagene. I tråd med Certomà og Tornaghi (2015) mener jeg at det kan ligge mer djupe forpliktelse i dyrkinga. De peker på at slike forpliktelser oppstår i den praktiske organiseringa hvor mange ulike aktører bringes sammen for å jobbe med å skape et godt sted (Certomà og Tornaghi, 2015, s. 1124). Her er det i større grad lagt vekt på den etiske dimensjonen av å leve med andre skapninger, her gjennom det å dyrke mat. I en slik forståelse kan fortryllende øyeblikk skape mer forpliktelse til å stille opp i hagene. Sammen med andre praksiser kan fortryllelse være del av hvordan dyrkerne opplever glede og en sammenheng i det de gjør, som kan bidra til å forankre dyrkepraksisene i mer etisk generøsitet. I neste del skal jeg se på at fortryllelse og glede også kan være del av minnearbeid i hagene, hvor ulike tider kommer sammen.

Forbindelser på tvers av tid og rom

En sommerdag gikk jeg til besøkshagen utenom dugnadene for å ta noen bilder. Da jeg gikk inn i hagen møtte jeg på Maja, som kom gående over plenen med en trillebår. Jeg kom opp til gapahuken og så at noe var annerledes. Bålplassen som vanligvis ikke var i

bruk, hadde blitt renska opp i. Maja hadde jobba en hel dag med å fikse den. Den hadde stått ubrukt over lengre tid, og det hadde samla seg en haug med rask oppi den. Hun fortalte at hun hadde kjørt bort masse søppel med en trillebår, og til slutt kom hun endelig ned til bunnen av bålplassen. Den består av et betongrør som er fylt med grus og sand. Hun retta på steinene nedi og lagde et mønster. På toppen var det en stålramme som hun hadde lagt en flat stein oppå. «Kanskje vi kan koke kaffe på dugnader, og steke mat til åpen hage». Vi ble sittende å prate en stund, og hun fortalte meg om bestefaren og faren. Hun var ofte med dem når de arbeida. Bestefaren var selvlært murer og jobba med å anlegge hager. Hjemme hos besteforeldrene hadde de en engelskinspirert hage med skjellsand, og blomster rundt kantene. I midten hadde de en runding med bord og stoler, som de brukte om sommeren når de hadde gjester på kaffe. Jeg påpekte at hun er veldig nevenyttig mens jeg så på bålplassen hun hadde henta tilbake til livet. Hun fortalte at hun føler hun har disse evnene i kroppen, at de ligger der klar i hendene. Noen ganger kan hun nesten høre stemmene til faren og bestefaren når hun lurar på hvordan hun skal løse noe i hagen. Plutselig dukker de opp og minner henne på hvordan de ville gjort den og den oppgaven. «Du må gjøre sånn, eller dette er bedre».

Minner som dette viser hvordan fortid, nåtid og framtid smelter sammen i de urbane hagene. Ingold (1993, s. 152) hevder at å fornemme landskap er «an act of remembrance», hvor det å erindre er en del av det aktive engasjementet med omgivelsene. Landskapet bærer med seg tidligere tider, og de som har bevegde seg i det og forma det. Å minnes er ikke å kalle fram bilder fra et indre, det er noe som skapes i samspill med landskapet (Ingold, 1993). Landskapet er på denne måten alltid vevd sammen med andre tider, fortid såvel som framtid. Som Maja opplevde jeg også at det dukka opp tidligere erfaringer og minner i arbeidet med plantene. En dag jeg er i hagen husker jeg plutselig min farfar, i et vagt minne om en hage med frukttrær i høyden og kålhoder på bakken. Jeg spør farmoren min om minnet, og vi snakker om farfars forhold til å dyrke. Han dyrka overalt. I hagen, på hytta og på parseller han leide. Du kan fremdeles se sporene etter han hvis du reiser til hytta. Vi har gamle mosegrodde frukttrær og en stor solbærbusk ved ei hytte midt inne i skogen. Hvis du bøyer deg ned ved trærne, nedenfor et lite berg vil du finne noen rester av en liten jordflekk. På flekken finnes

fortellinger om jordbær som ble spist av snegler, og jordrotter som hadde etegilde på poteter dyrka på skrin jord i en lysning mellom trærne.

Deleuze (1988) argumenterer for at fortida finner måter å bli en del av nåtida og hverdagslivet på. Når Maja beskriver at hun hører stemmene til faren og bestefaren finner fortida veien til besøkshagen. Å være i hagene bringer fram ulike fortider for ulike dyrkere. På denne måten er hagenes temporaliteter også knytta til multiple fortider og steder. Mange av erindringene er ikke direkte knytta til de urbane hagene. Minnene er snarere med på å skape forbindelser på tvers av tid og sted. Jones og Garde-Hansen (2012) er opptatt av hvordan minner både muliggjør og begrenser menneskers handlinger. Minner kan hentes fram eller mer ubevisst dukke opp i forbindelse med senere aktiviteter (Jones, 2011). På denne måten virker de også inn på våre ideer om sted og våre praksiser. For Maja kan det handle om hvordan hun gjør et godt stykke arbeid, eller hvordan hun gjør ulike oppgaver. For meg dukka minnet mer plutselig opp, og skapte forbindelseslinjer mellom meg og farfar, og en følelse av at vi deler noe selv om han er borte.

Agnes kjente på en umiddelbar følelse av å høre til da hun begynte i besøkshagen: «Når jeg kom hit så falt det liksom på plass, det var her jeg skulle være». Hun begynte i hagen først og fram for å ha en hobby, men hun skjønnte fort at dette var noe som var godt for henne:

Så kjenner jeg jo bare at det det er helt rett for meg, og at jeg har det i meg rett og slett. Jeg kan det, eller ja jeg har det i meg. Ja, mer enn. Det var helt naturlig.

Hun forteller at hennes foreldrene alltid hadde dyrka egne grønnsaker. De bodde i byen, men de hadde en stor hage og drivhus. «De sådde alt mulig», sier hun. Den gangen brydde hun seg ikke så mye om plantene selv, og hun ble ganske lei når hun måtte passe drivhuset. Hun husker at tomatene måtte vannes både morgen og kveld, og det var mange regler som måtte følges. I dag når hun selv har parsell og er aktiv i besøkshagen,

er disse erfaringene betydningsfulle både praktisk og emosjonelt. Hun har kunnskap om plantene, og hun føler tilhørighet til dyrkinga. Både Agnes og Maja viser hvordan kroppsminner er til stede i hagearbeidet ved at de bærer med seg fortidas praksiser i kroppen. Kroppsminner kan sees på som den aktive tilstedeværelse av fortida, som virker inn på dagens kroppsliggjorte praksiser (Casey, 1987). I hagene hvor jeg har gjort deltakende observasjon høres utsagn som «vi pleide å gjøre det sånn» eller «han pappa gjorde det sånn». Ifølge Ginn (2017) er dette måter vi skaper fortida på. Fortider som ligger i kroppen, men som kanskje ikke har blitt praktisert. Hans forteller at han i barndommen hadde et ønske om å dyrke:

Kanskje jeg hadde et frø der inne. I min barndom så hadde jeg alltid ønske om å dyrke noe, men jeg hadde ikke tid. Så selv om mine foreldre var bønder, så hadde de ikke tid til å lære meg opp. Det blir litt annerledes. Men i hvert fall mine foreldre, de har ikke bevisst lært meg noe.

I motsetning til flere av de andre dyrkerne i min studie forteller Hans om fraværet av kroppsminner og det mer aktive engasjementet. Han har alltid hatt et ønske om å dyrke noe, men foreldrene som hadde denne kompetansen hadde ikke tid til å lære han opp. For Hans handler dyrkinga mer om å få tid og mulighet til å oppfylle en drøm fra barndommen, noe han har sett på avstand, men ikke hatt anledning til å praktisere selv.

Minnearbeid kan knyttes til hvordan dyrkerne aktiverer fortida når de skal fortelle om sin egen tilknytning til hagene og dyrkinga. Marit forteller meg om hvordan hun kan se for seg barndommens hage. Som barn bodde hun flere steder både i Norge og utlandet. Noen ganger drømte hun om farmorens hage, at den var hennes paradiset på jord. Hun lengta etter den, fordi de bodde så langt unna. «Hjertet var liksom bare, var så stort når jeg drømte om den.» Den første sommeren hjemme tilbrakte hun hos besteforeldrene, de hadde butikk og hun løp mellom butikken og hagen. Selv om hagen i dag er helt forandra, sier hun:

I mitt sinn så er det liksom bakken ned der og spireaen der, og hengekøye mellom to grantrær. Der er stikkelsbærene, lange rader med bringebær, gråpærene var der, liksom under spireabusken kom blåveisen om våren. Altså jeg har hele den hagen, den er et liksom et univers inni meg. Når du spør så husker jeg jo det, at det på en måte er min barndoms hage. Jeg har den med meg.

Da Marit ble eldre og begynte å studere, bodde hun i et kollektiv hvor de dyrka sin egen mat i hagen utenfor huset de leide. Hun forteller om hvordan de levde tilnærma vegetarisk, drev med plantefarga stoffer og prøvde å være selvberga. Som studenter hadde de lite penger, og ved å dyrke grønnsaker selv fikk de mye mat. Marit forteller om hvordan de pleide å bestille frø fra England, og at de prøvde å dyrke kinakål lenge før det var vanlig. Hun legger til at: «Det er begynnelsen, og det har jeg jo båret med meg alltid egentlig. Det var en fantastisk oppdragelse [...]». Det er flere av dyrkerne som begynner å fortelle om oppveksten når de skal forklare hvorfor de har denne interessen for å dyrke. På denne måten skaper de historier om seg selv som dyrkere. Vigdis forteller om hvordan det å dyrke på mange måter alltid har vært en del av hennes liv:

Det var et av barnebarna mine som, da hun gikk på ungdomsskolen, hadde hun fått i oppdrag fra læreren at hun skulle intervju folk. Forskjellige folk. Og da intervjuet hun meg, og da var jo jeg blitt pensjonist. Men så var det et spørsmål om «hva ønsker du å bli?» Ja, så da sa jeg at jeg skal bli gartner. Jeg liker det med hage, så snart vi fikk muligheta da vi flytta hit. Så snart jeg fikk muligheta til å lage et lite bed så gjorde jeg det. Men det er fordi jeg er vant med jorda hjemmefra. Jeg har vokst opp på et sånt småbruk.

Hun vektlegger at hun alltid har vært kjent med å dyrke. Ved å vise til oppveksten på småbruk og drømmen om å bli gartner understreker hun sin nærhet til dyrkinga.

Felles for mange av dyrkerne er fortellinger om dyrking som strekker seg tilbake i tid, ofte til barndommen. Når jeg spør dem om hvorfor de dyrker er det mange som gir mer selvbiografiske fortellinger. Dette sees i mindre grad hos de yngre dyrkerne, til dels fordi mange av dem er oppvokst i byer. Samtidig bruker også de historier om selvberging som en forankring. Noen forteller om sommerferier på gårdsbruk, mens andre forteller om bær- og soppturer som barn. Ofte blir sanking og småskala dyrking behandla som forlengelser av hverandre hos de jeg har snakka med. Minnearbeid og fortellinger om nærhet til jorda kan sees på som en måte for dyrkerne å forankre en form for identitet som dyrkere. I en studie fra New York finner også Eizenberg (2013) at et enkelt spørsmål om hvorfor folk dyrker gir en form for selvbiografiske svar. Disse svarene går langt utover det mer praktiske nivået, som at de dyrker fordi de har lyst på ferske grønnsaker eller at de liker å være ute. Aktiviteter som å sette potet eller dyrke ulike vekster kan være viktige for å utøve identitet, selv når man har slutta med jordbruk, og dyrkinga regnes som rekreasjon (Krause, 2013, s. 33). Krause (2013) peker i sin studie fra Finland på at selv om småskalajordbruket forsvant på 60-tallet, på samme måte som i Norge, fortsetter det å forme identitet og aktivitet. De urbane hagene kan sees på som en del av utøvelse av identitet, og de veves inn i dyrkernes livshistorier. Inspirert av Ginn (2017) ser jeg også på dette som måter dyrkerne gir mening til dyrkingsarbeidet på, og at de ved hjelp av minner skaper tilhørighet til hagene. Samtidig kan disse fortellingene om dyrking, nærhet til naturen og selvberging også sees på som en videreføring av mer kollektive fortellinger. Gullestad (1996) argumenterer for at barndommen ofte får en viktig rolle i menneskers livsfortellinger. Det er ifølge henne noen symbolske bånd mellom barndommen og stedet man vokser opp som fortsette å være viktige inn i voksenlivet. Hos dyrkerne kan vi se dette gjennom både kroppsminner, og fortellinger som knyttes til stedet man har vokst opp. Ofte er også ideer om den gode barndommen knytta til natur (Gullestad, 1996). Å lære seg å ha «kjærlighet til naturen» er en utbredt idé i Norge, og barndommen er viktige år for å lære seg dette. Naturkjærligheten som vises fram i hagene kan sies å være knytta til selvbergingspraksiser, og til det å kunne ta vare på planter. Nærheten til dyrking kan forstås om nærhet til naturen og til nær fortid.

Hvis vi ser til Nord-Norge spesielt, har yrkeskombinasjoner vært utstrakt. Langs kysten har fiske i kombinasjon med småbruk vært vanlig helt fram til etterkrigstida (Nilsen, 2004). Selvberging og hardt arbeid har stått sterkt som idealer (Ose 2018). Bleie og Lillevoll (2010, s. 26-27) viser til begrepet «å berges», som beskriver arbeidet med å (over)leve i krevende omgivelser gjennom hardt arbeid og nøysom livsførsel. Dette kan også knyttes til en mer protestantisk arbeidsetikk, som til dels har overlevd i et mer sekularisert samfunn. På noen måter kan vi se at dyrkerne skriver seg inn i en slik kollektiv fortelling om arbeid og selvberging. Det å klare seg selv, og det å kunne noe om planter og dyrking blir sett på som viktig. Ose (2018) viser i sin studie at matgaver fra Tromsøs omland som tas til slektninger i byen kan sees på som en videreføring av historiske og kulturelle praksiser i regionen. Jeg ser på det å dyrke i byen på samme måte, som en del av det å videreutvikle og videreføre selvbergingspraksiser. Dette vil jeg komme tilbake til i kapittel åtte.

Dyrking er ikke bare forankra i nasjonale eller regionale fortellinger, det er også kobla til steder lenger borte. I hagene er det mange tilflyttere. For de som har vokst opp andre steder enn i Norge er det andre fortellinger som blir viktige når de beskriver forholdet til hagene. De knytter seg i større grad til praksiser som beveger seg mellom steder, og som gir dyrkerne en mulighet til å skape og veve sine historier inn på et nytt sted.

I parsellhagen er det mange dyrkere som har vokst opp i andre land. Sara er den av dem, men hun har bodd flere år i Tromsø. Før Holt parsellhage starta opp var hun med i et annet fellehageprosjekt, hvor hun var aktiv sammen med barna. Hun forteller om hvor overraska hun ble da hun oppdaga at man kunne dyrke i Nord-Norge. Det var midt på vinteren, og det var snø og mørkt. En dag hun hadde gått tur kom hun over noen som sto og arbeida i et drivhus i nabolaget. Hun spurte om hun kunne få være med. Sara sier at hun tror hagen ga henne muligheten til å lære seg bedre norsk og bli kjent med det norske samfunnet på en litt annen måte. Hun legger også til at mange blir sittende hjemme når de kommer til et nytt land. Å ha et sted der du kan bruke kroppen, og få alle sansene aktivert er bra når du må begynne på ny. Det hjelper på tunge dager. Sara forteller om en spesiell plante som hun har introdusert til hagefelleskapet – mangold.

På norsk kaller vi den også bladbeta noen ganger. Denne vokser villig både i Tromsø og i oppvekstlandet hennes, hvor den er mye brukt i matlaging. I Tromsø er den mindre kjent, men siden den er lett å få til blir mange av de andre dyrkerne inspirert av Sara. Da det blir tid for å høste den kommer hun med tips til hva de kan bruke den til. Den er en allsidig grønnsak, når den blir lett stekt kan brukes til mye. Til meg nevner Sara at det kan puttes i omeletten. Mangolden gir Sara muligheten til å dele av sine kunnskaper, på et nytt sted. En annen dyrker jeg snakker med forteller noe av de samme. Han prøver å dyrke de grønnsakene han liker fra der han vokste opp. Selv om det er forskjeller i klima og dyrketeknikker klarer han å få til noen av grønnsakene han har savna. Enkelte grønnsaker kan være både vanskelige å få tak i og dyre på butikken, og da er det ekstra kjærkomment å få tilgang til dem i Norge.

Fortellingene over viser at planter kan være et bindeledd mellom fortida og nåtida, og mellom steder. Plantene bidrar til at andre steder er med på å forme parsellene deres, og landskapet de er en del av. Dette er ikke bare en gjenskaping av steder og praksiser, det kan være en måte å gjøre seg kjent med nye landskap på. På samme måte som med minner skapes det forbindelser som gjør at landskapenes mangfoldighet trer fram. Sara viser gjennom sin vektlegging av kroppen og sansene hvordan parsellhagen åpner for å skape tilhørighet. Det kroppslige engasjementet med- og forpliktelsen til jorda gjør at dyrkerne utvikler en følelse av å være knytta til den, og knytta til det nye bostedet. Flere ser på dyrking som en måte for migranter å forankre seg på et nytt sted (Eizenberg, 2011; Hondagneu-Sotelo, 2014). Ved å bruke frø og planter fra andre steder forsøker de å lage en fremmed plass om til et hjem. Hondagneu-Sotelo (2014) peker samtidig på at dette ikke er en ensidig prosess. Man gjenskaper ikke bare kjente praksiser, man blir også kjent med nye. Tilflyttere som kommer fra andre land, synliggjør i større grad hvordan hagene skaper forbindelser til andre steder gjennom planter. Lydersen (2022) argumenterer for at urbane hager også kan være med å destabilisere klare skillelinjer mellom barn og voksen, norsk og innvandrere, kvinne og mann. Hun mener at dette kan være viktig for å skape mer fleksible identiteter, og en større forståelse for forskjeller og kulturelt mangfold. Fortellingene over viser at hagene kan føre til at grenser mellom det kjente og ukjente blir viska ut, fordi det skaper forbindelser mellom tidligere og nye

erfaringer. Gjennom samhandling med andre i hagen kan det skapes nye relasjoner mellom mennesker som har forskjellig bakgrunn og forskjellige erfaringer med seg (Lydersen, 2022). På denne måten argumenterer Lydersen for at hagene kan skape viktige krysskulturelle møter. I denne avhandlinga er ikke slike krysskulturelle møter i fokus, men de utgjør likevel en interessant observasjon. Jeg vektlegger snarere hvordan hagene skaper ulike muligheter for å koble seg på steder, gjennom kroppen, minner og sansene. I dette ligger det at ulike kroppslige erfaringer med dyrking, planter og omgivelsene kommer sammen, og skaper forbindelser som kan gi en økt følelse av tilknytning.

Disse fortellingene viser også at hagens grenser er porøse. Hagene er relasjonelle steder som skapes i forbindelser til andre steder og tider. I forrige kapittel viste jeg at planteerfaringer og kunnskap er med på å skape relasjoner mellom steder. Dette kapitlet viser at opplevelser og praksiser i hagene er ikke bare knytta til en lokalitet, oppvekst og erfaringer fra andre steder former også det dyrkerne gjør og deres forståelser. Massey (2005) argumenterer for at vi ikke kan se steder som stabile og lukka enheter, fordi de alltid vil være forma av mange ulike krefter som ligger utenfor det lokaliserte stedet. Fortellinger fra andre steder og andre tider virker inn på hagen som sted. Hvilke planter som dyrkes, hvordan arbeidet utføres og hvordan det forstås som meningsfullt oppstår i relasjoner med andre steder, minner og nærhet til plantene i seg selv.

Avsluttende kommentarer

Jeg begynte dette kapitlet med å utforske hvordan ulike rytmer og temporaliteter former arbeid og opplevelser i hagene. Hagens rytme ligner for hver sesong, men den er aldri helt lik. Dette viser at hagens «taskscapes» ikke kan sees på som statiske, de er alltid i bevegelse. Plantene og jordas temporaliteter påvirker dyrkernes arbeid, og viser at hagens rytme skapes når ulike temporaliteter kommer sammen. Ved å utforske temporaliteter og rytmer viser jeg hvordan de mer-enn-menneskelige aktører er deltakere, som former arbeidet i hagene. Dette viser hvordan dyrkerne «lærer seg å bli

påvirka» (Latour, 2014) og settes i bevegelse av for eksempel planter. Samtidig er det ikke en ensidig påvirkning av «naturens» temporaliteter på mennesketid, eller mennesker som former naturens rytme. Hagens unike rytmer skapes i samspill mellom ulike temporaliteter, som ikke kan beskrives som ensidig naturlige eller menneskelige. Noen ganger blir det en mer tydelig motsetning mellom tidene i hagene, som jeg har eksemplifisert ved å vise til at oppgaveorientering og klokkeid krasjer sammen.

Mange av dyrkerne beskriver hagene som gode steder å være. Dette er på mange måter gjennomgående for flere studier av ulike former for hager. Jeg undersøker innholdet i opplevelsen av et godt sted, og om det kan kobles til utvikling av etisk generøsitet. Jeg har forsøkt å skrive dette fram som en form for fortryllelse ved å finne ro og glede gjennom arbeidet med plantene og jorda, som skaper en tilknytning og en form for forpliktelse. Dyrkerne bruker minner til å skape forbindelser mellom fortid og nåtid, og mellom steder. Disse forbindelsene bidrar til emosjonelle bånd, som gjør at tilknytninger til hagene skapes og forsterkes. De emosjonelle båndene som jeg har beskrevet i dette kapitlet er spesielt knytta til barndom, og til utvikling av forståelser av seg selv som dyrkere. Slike mer kroppslige biografier kan også forsterke arbeidet med omsorgspraksiser gjennom å forankre selvet i noe større, i en relasjon til jorda og plantene som man dyrker med. Puig de la Bellacasa (2017) peker på at det å ta vare på seg selv kan sees på som en del av et mer overordna omsorgsarbeid, hvor omgivelsene og selvet er forbundet. I tråd med Bennett (2001) ser jeg på glede og lek som et bedre utgangspunkt for etiske måter å handle på, enn moralske imperativer. I hagearbeidet kan glede gjøre at dyrkerne kommer, til dels fordi de føler seg forplikta til å ta vare på plantene, men også fordi de ser på det som en måte å ta vare på seg selv.

Kapittel 7. Hagens mange arbeidere – om samarbeid og distanse

[...] OG JEG LIKTE BIER, HAN VAR GLAD I VEPS OG EDDERKOPPER, MAUR OG MEITEMAKK, ALT DET SOM KRØP I JORDEN OG VOKSTE OPP AV DEN, EN EVIG SYKLUS AV VEKST OG LIV SOM BLE FORSTYRRET AV DENNE GRESSKLIPPINGEN, SLIK VI FORSTYRRER NATUREN I NESTEN ALT VI FORETAR OSS, TENKTE JEG.

(ESPEDAL, 2018, s. 16-17))

I midten av juni kommer jeg litt seint til en dugnad i besøkshagen. Jeg blir sendt bort til gruppa som skal luke i gulrotfeltet. Idet vi tar av fiberduken som ligger over den lille åkeren dukker det opp et tjukt grønt teppe. Vi setter oss på kne foran den opphøya fåra som har to rekker gulrot og løk i midten – et eksempel på samplanting blant annet for å hindre gulrotfluer. Vi prater litt, men så blir det stille. Plutselig ler Ingrid og sier «her ble det stille, men vi er vel konsentrerte». Vi jobber i stillhet. Bøttene blir fullere og fullere. Vi vrir litt på oss, det er vondt å sitte i en statisk stilling for lenge. Under knærne har vi et dekke av avis og høy for å hindre at ugras kommer opp mellom fårene. Jeg kjenner at jeg begynner å bli våt på knærne. Det lille vi snakker om på denne økta handler om gulrot. Skal den vannes mye? En av dyrkerne forteller at hun prøvde å ha gulrøtter på parsellen sin i fjor, men hun fikk det ikke helt til. I år skal hun vanne mer jevnt for å se om det gir bedre avling. Hun har også brukt hele lørdagen sin på å luke, for å sikre at gulrotspirene får komme opp. Hun ler og sier at hun brukte pinsett for å få fatt på de rette spirene, altså ugraset. Samtidig funderer hun på om det kanskje ikke var gulrotår i fjor, for gulrøttene på fellesdelen var heller ikke så gode. «Noen år får man noe til, mens andre år går det ikke», sier hun. Ei av de andre som luker sammen med oss har også en gulrotfortelling. For noen år siden bestemte hun seg for å luke på parsellen sin. Hun hadde vært veldig bevisst på å la de mest hardføre spirene bestå, og da hun var ferdig sto det igjen en fin rekke med store spirer. Men det ble ingen gulrøtter det året, fordi hun hadde latt tunbalderbråen stå istedenfor gulrota. Tunbalderbrå er et ugras med taggete blader, som ligner gulrotspirene. Ved siden av meg kommer det kontant «den største og sterkeste så tidlig på våren er alltid ugress». Dette blir et førende prinsipp for å se forskjell på planter, i hvert fall for meg denne dagen. Det gjør gulrotspirene litt lettere å se med sine fine små taggete blader, og er det noen større spirer er det stort sett tunbalderbrå. Det er verre å få spirene vikla ut av vassarven som gror sammen med dem. Vi pirker og pirker i de spede spirene, som noen steder er helt begravde i vassarve. Vassarve og tunbalderbrå går i bøttene, men det går sakte fremover. Noen sukker og sier at vi kanskje burde spist det som vokser mest villig – ugraset. Samtidig er jeg fornøyd, for jeg klarer å skjelne en forskjell mellom spirene. Da vi skulle luke i pastinakkbedet på en senere dugnad forsto jeg derimot at jeg ikke var ferdig utlært. Som vanlig hadde ugraset rukket å etablere seg da vi gikk i gang med å renske bedet. Vi var to som jobba

sammen, og vi var begge relativt nye dyrkere. Plutselig gikk det opp for oss at ingen av oss egentlig visste helt hvordan et pastinakkblad ser ut. Da vi spurte en av de andre dyrkerne viser det seg at han heller ikke vet helt. Det slår meg at i butikken kan man ofte finne gulrøtter med gulrotgras på, men pastinakken er oftest renska og pakka inn i plast. Vi ser på spirene, gnir bladene mellom fingrene og lukter. Fremdeles litt usikre. Til slutt kommer vi fram til at vi tror det er de små spirer som står litt nede på den opphøya fåra. Siden de skal være planta på rad blir vi enige om å følge spirene som står på rekke bortover. Ved hjelp av denne teknikken klarer vi å luke fram pastinakken, men det tar tid.

Å dyrke gjør at vi må lære planter å kjenne på mange ulike måter – hvordan de ser ut fra de første spede bladene, næringa de trenger for at de skal vokse og det beste tidspunktet for å høste dem. Noen ganger må vi også lære oss å kjenne deres fiender og venner. Planter opptrer sjeldent alene, verken i hagene eller utenfor. I fortellinga over fremstår ugraset som en fiende, som tar både næring og sol fra plantene vi vil skal vokse. Selv om vi prøver å renske bedene våre, dukker disse plantene stadig opp igjen. Andre ganger er det snegler og andre såkalte skadedyr som inntar fienderoller, og som skaper problemer for avlinga. Samtidig får andre arters tilstedeværelse oss til å tenke på dem, hva de gjør og hvorfor de er der. Hvordan blir noen vekster nyttevekster, men andre defineres som ugras? Det er også andre arter i de urbane hagene som gjør seg gjeldende; meitemakker, bier og humler fortelles fram som spesielt viktige. Målet med dette kapittelet er å utforske dyrkernes relasjoner til både de mer uønska og ønska artene i hagene, for å undersøke samspill og distansering som del av utviklinga av etiske sensitiviteter når flere arter deler sted.

Uregjerlige planter – fra frustrasjon til undring

Planter deltar i samspillet i de urbane hagene på ulike måter. Noen planter er medgjørilige, og oppfører seg som vi forventer av dem. De blir på stedet sitt, og vokser fram omtrent som vi mennesker planlegger at de skal gjøre. Men planter kan også være mer ustyrlige deltakere i hagene, til både glede og frustrasjon. I nyttehagen til DYRK i

Tromsø dukker det plutselig opp en stemorsblomst i en dyrkekasse, hvor den opprinnelig ikke var planta av oss. Den hadde klart å presse seg ut fra skjøten mellom to pallekarmer som var satt sammen. Stemorsblomsten så derfor ut som den vokste midt på kassen helt for seg selv. Nina som dyrker i hagen, ble umiddelbart begeistra over planten som hadde kommet seg dit på egenhånd. Ikke minst ble hun opptatt av at det var noe vakkert over måten blomsten kom ut av kassen på. Ved å spre seg utenfor vår kontroll hadde den klart å fange vår oppmerksomhet. Dette skjedde flere ganger både i DYRKs nyttehage og i besøkshagen i Bodø.

Da DYRK prøvde seg på toppkulturbed oppdaga vi at dette kunne være en kilde for planter til å spre seg. Da sesongen kom i gang, planta vi ned to store squashplanter som fikk store gule blomster. Dette i seg selv var interessant, for som jeg har vist før er squash en krevende plante. Toppkulturen bidro med ekstra varme. Men det var noe annet som fanga oppmerksomheten vår mer. Rundt den lille toppkulturhaugen hadde det vokst fram et teppe av blomkarse som bredte seg utover et stort område. Først skjønnte vi ingenting, vi hadde ikke planta blomkarse der. Plutselig innså vi at vi hadde kasta blomkarser i komposten sesongen før. Fra den uomdanna komposten hadde frøene begynt å spire, helt av seg selv. Det vil egentlig si helt uten av vi hadde gjort noe med dem. Også i besøkshagen i Bodø hendte det at planter bevegde seg rundt på egenhånd. Under feltarbeidet fikk jeg høre om asiasalaten som plutselig dukka opp flere plasser i hagen, langt utenfor bedet som var tilegna dem. På samme måte som i DYRK vekka dette oppmerksomheten til dyrkerne, og førte til litt detektivarbeid for å finne ut hva som hadde skjedd. Etter kort tid slo dyrkerne fast at den hadde frødd seg selv, og hadde spredt seg rundt i hagen på egenhånd. For asiasalatens del ble forsøket på spredning stoppa av dyrkerne, og fluktforsøket ble mer kortvarig.

Ulike former for hager har lenge vært sett på som viktige steder for menneske-natur relasjoner (Ginn, 2017). Som jeg har vært inne på i innledningskapittelet var hager en del av en bevegelse for å sikre bedre miljø og levekår i byen, ut fra en ide om at mennesker trenger grønne omgivelser. Hager generelt har ofte blitt sett på som bilder på menneskelig skaperglede, basert på ideer om orden og estetikk (Alexander, 2002; Bhatti

og Church, 2000; Brindley, 1999; Holmes, 1999; Power, 2005). Planter har av ulike grunner ofte blitt sett på som statister i menneskers hager. Deres agens er lett å overse, fordi de tilsynelatende blir på plassen sin (Hartigan, 2017). I de hverdagslige møtene med planter i de urbane hagene blir plantenes bevegelser og påvirkning noen ganger mer tydelig. I tidligere kapittel har jeg vist at plantene tiltrekker seg dyrkernes oppmerksomhet, og former deres arbeid i hagene og at læring skjer i en prosess hvor også plantene bidrar. I fortellingene over er det plantenes evne til å bevege seg på egenhånd som mer direkte viser plantenes egenvilje, og at de forsøker å skape egne steder i hagene. Dette viser hvordan også domestiserte planter innimellom motsetter seg kontroll og menneskelige planer, og at de konkurrerer om plass med både andre planter og med dyrkerne. I tilfellet med asiasalaten og blomkarsen tok de over arealer i en periode. Dyrkerne så ikke på dette som et stort problem, det var i større grad en kilde til undring og fascinasjon at plantene viste seg fra en annen side. Samtidig er det ikke uvanlig at planter er i bevegelse i hagene, eller at de konkurrerer om plass, men da er det ofte snakk om ugrasplanter. At planter ikke er passive deltakere i hagene, blir spesielt tydelig når det kommer til ugras. Luking eller ugrashåndtering er en kjent aktivitet for mange som har hage, eller som dyrker ulike former for avlinger. Dyrkerne lærer fort å kategorisere ulike planter i et system som ofte går ut på å skille mellom vekster de har planta selv og andre planter, ugras. Når vi definerer noe som ugras viser det ofte til planters egenskaper til å spre seg utenfor menneskelig kontroll (Doody mfl. 2014). I en sån forståelse fikk både asiasalaten og blomkarsen ugraskarakter, om enn for en liten stund. Dette viser at skillelinjene mellom domestiserte og mer ville planter viskes ut, og planter kan innta ulike kategoriseringer. Samtidig viser det også at de ville plantene i større grad blir tildelt en mer aktiv deltakelse, mens de domestiserte plantene sees på som mer passive i seg selv. Dette kan vise at hvis plantene utviser en form for autonomi blir de lettere lagt merke til. Samtidig peker blant annet Brice (2014) på at hvis autonomi er definerende for agens, vil planter som vi mennesker på ulike måter kontrollerer alltid bli satt i en underordna posisjon. Plantehandlingskraft blir kun noe ville planter kan ha, forstått som planter som er frigjort fra menneskelig kontroll (Brice, 2014). Dette er i seg selv et vanskelig premiss, da det bygger på klare skillelinjer mellom natur og kultur. Brice (2014) argumenterer for at planter på mange måter klarer å påvirke oss mest når

de opptrer sammen med oss, og kan bevege oss til å handle. Dette har jeg også vist i de to foregående kapitlene i denne avhandlinga, at domestiserte planter påvirker menneskers arbeid, rytmer og bidrar til å forme deres kunnskap.

I hagene luker dyrkerne bort ugras, og beholder nyttevekster. Dette er den enkle beskrivelsen av hva ugras er – ofte det motsatte av nyttevekster. Definisjonen på ugras fra ordboka er «uønsket vekst som fortrenger kulturplanter» (*Ugras*). I selve åkeren er ulike planter lette å kategorisere ut fra den store norske ordbokas definisjon. Det som ikke er nyttevekster er ugras som tar næring, plass og lyset fra vekstene vi vil skal vokse fram. Hvis dyrkerne hadde latt teppet av ugras ligge, ville for eksempel gulrotspirene fått problemer med å vokse fram, fordi de hadde blitt utkonkurrert av en mer hardfør plante. Ugras skapes gjennom hagepraksisene, og det er de plantene som oppleves som en direkte trussel mot nyttevekstene som kategoriseres som ugras og tas bort. I besøkshagen er det planter som vassarve, krypsoleie, kveke og tunbalderbrå som utgjør trusler mot dyrkernes grønnsaker og bær. I tillegg finnes brennesle, hundekjeks, høymole og tistler. Dette er planter som dyrkerne ikke har planta, men som likevel er med på å forme hagen og dyrkernes praksiser. I besøkshagen er de omgitt av hundekjeks. Plantene danner hvite gjerder på flere av hagens ytterkanter. Hundekjeksen er noen ganger samtaleemne i hagen. Den blir slått med ljå i løpet av sesongen, men ofte blir den stående over lengre tid. Hvor fort hundekjeksen blir prioritert avhenger av hvor mye arbeid man har ellers i hagen. Det er aldri en diskusjon om de skal sprøyte den, som ville vært mye mindre tidkrevende. Sprøytemidler brukes ikke, det er håndluking eller ljå som gjelder. Når jeg spør dyrkerne hvorfor de fjerner den forteller de at de tror den er et tilholdssted for gulrotfluer. For å sikre gulrotavlinga velger de derfor å slå den ned, i hvert fall de plantene som er nærmest åkrene. Her er det i relasjon til gulrotavlinga, og frykten for gulrotfluer, at hundekjeks kategoriseres som et mulig ugras. Vekster som vassarve og kveike opptrer ofte direkte i åkeren, og blir ugras når de er på feil plass. I tillegg er de en direkte trussel mot grønnsakenes plass, og dyrkernes sjanser for å få en god avling. Hundekjeksen derimot blir ugras på grunn dens relasjon til gulrotflua, og ikke fordi den vokser på en gitt lokasjon.

Ugrasplanter har fulgt nyttevekster så lenge det har blitt dyrka avlinger (van der Veen, 2014). I arkeologiske utgravinger ser man etter ugrasrester for å undersøke hvilke jordbrukspraksiser som har vært og hvordan man har behandla jorda (van der Veen, 2014). På denne måten er også ugrashistorier tett vevd sammen med mennesker og avlinger (van der Veen, 2014). I hagene blir det tydelig at ugras ikke er en forhåndsbestemt kategori, det er snarere noe som skapes i relasjonene mellom mennesker, erfaringer, planter og lokasjon (Doody mfl. 2014). Fordi ugras gjøres i relasjoner, vil slike kategoriseringer være i stadig endring. Det er ikke noen enkel taksonomi som er i spill her. I andre situasjoner gjøres ugras-plantene på andre måter, for eksempel ved at de kategoriseres som ville planter når de er utenfor hagens grenser eller som nyttevekster man kan spise.

En av dem som var ny i besøkshagen da jeg var på feltarbeid var nysgjerrig på hva som kunne spises av de ville vekstene. Vi står i åkeren, og ser ned på det vi på andre dugnader har kalt ugras og oftest luka bort. Når vi nå snakker om å spise plantene, er de blitt ville vekster og ikke ugras. Mari begynner å fortelle at hun i flere år også har plukka ville vekster som planter og sopp. Hun sanker ofte mat fra omgivelsene, i tillegg til å dyrke. Hun er derfor godt kjent med hva som kan spises av det som ikke står i sirlig rekke i hagen. Hun bøyer seg ned og finner en tunbalderbrå, den som har en gul hatt og taggete blader som ligner på nyspira gulrotgras. «Denne for eksempel er spiselig», sier hun. Vi smaker på den. «Kjenner dere at den smaker litt ananas?» «Hm, kanskje litt», svarer vi. Den planten vi luker mest av i hagen er vassarve – det er en grønn bladrik plante som vokser opp som et grønt teppe alle steder den slipper til. Som tunbalderbråen kan også vassarven spises. Mari forklarer:

Vassarve for eksempel, som er ugress, den kommer med en gang det blir varmt. Den er kjempegod, den er bedre enn de fleste salatene som vi driver og dyrker. Den er helt knasende, og sprø.

Mari forteller at vassarven er best om våren og tidlig på sommeren, på sensommeren blir den dårligere på konsistens. Hun sier også at den ikke bare er spiselig, den er bedre

enn mye av salaten på butikken. Men den spises ikke av mange av dyrkerne, ut fra hva jeg har observert på dugnader. Det er flere av dyrkerne som vet at de kan spise en del av disse ville vekstene, men samtidig snakker de om at de aldri rekker å «spise unna». I motsetning til de to plantene over er brennesla en mer verdsatt vekst i hagen. Kjennskapen til nesla ble påpekt av Mari som sier at «de som dyrker her kan jo ganske mye, og brennesla er det mange som bruker». I hagen er det flere som plukker nesler for å spise. Noen tipser om at man kan lage supper av dem, mens andre hakker den opp og har den i omelett. En av dyrkerne har hvert år med seg en smaksprøve av årets brenneslesuppe som deles i pausen på dugnaden. Til dels for å skape samhold og til dels for å vise hva man kan lage med nesler. Dette er ofte tidlig i sesongen når det er få andre vekster som kan høstes. I disse praksisene gjøres ikke plantene som ugras, men som spiselige ville vekster.

Ut fra disse fortellingene er det flere linjer. Det ene er at det er flere planter som gjøres som mat og dermed som viktige for mennesker. Når vekstene blir spiselige planter viskes skille mellom nyttevekster og ugras ut, og kategoriseringene blir mindre klare. Samtidig gjøres en del vekster som spiselig i tidsbegrensa perioder, fordi de primært kan spises i tidlige vekstfaser. Senere blir de samme plantene i større regna som et ugras som tar opp for mye plass, og de slås ned eller lukes på lik linje med hundekjeksken. Doody mfl. (2014) er opptatt av at ugras gjøres gjennom en rekke kroppsliggjorte og materielle praksiser. I eksemplene fra besøkshagen er erfaringsbasert kunnskap viktig når det kommer til praktisk håndtering av planter i hverdagen. Skillelinjene mellom kategorier blir noen ganger mer utydelige, og natur-kultur dikotomier settes på prøve. Menneskers relasjoner med ulike planter i de urbane hagene viser at kategoriseringer er omstridte og alltid i utvikling. Dette er langt unna modernitetens forståelse av planter, hvor planter på mange måter er oversett og kommer i bakgrunnen av de store menneskelige prosjektene (Ernwein, Palmer og Ginn, 2021). Det er flere som har beskrevet dyrkeres relasjoner til planter og hager gjennom begreper som fortryllelse for å vise hvordan moderniteten har sprekker. Her er man opptatt av at det finnes relasjoner til plante verden som ligger utenfor mer moderne og kapitalistiske forståelser av planter.

I forlengelsen av dette ligger det noen ideer om orden og uorden i hagen, som viser hvordan gjøringer av sted også kan føre til diskusjoner hvor ideer om natur-kultur trekkes inn. I besøkshagen spesielt drøfter dyrkerne ulike planter plass i hagens kretsløp uavhengig av om det er nyttevekst eller ugras. Under et gruppeintervju med tre dyrkere i besøkshagen kommer vi inn på dette temaet:

Skal en drive med jorda og har en idé om at en skal drive økologisk; da er det jo ugras, eller det en kaller ugras da. Noe ugras kan en jo spise hvis en er interessert og alle har jo sin funksjon og de kommer jo opp like mye som grønnsakene som vi ønsker skal komme opp også. Og så får en jo luke så ikke det tar overhånd, og noe står jo innimellom og noe er jo til og med fint, bare det ikke blir for mye av det.

Ingrid mener at det handler om balanse, og «ja, til dels sees ugras på som noe som skal «temmes», men også noe som hører til i hagen som alt annet liv». Mye av dette ugraset gjør ikke noe for dyrkinga, men er snarere næring for hagen fordi det inngår i kretsløpet deres. Ingrid påpeker at planter inkludert ugrasvekster holder på fukt og hindrer uttørring. Noen ganger røskes de opp og brukes som jorddekke, og brennesle legges i vann for å skape flytende gjødsel. I tillegg knyttes det å ha andre planter i hagen til det å drive økologisk og uten sprøytemidler. Dyrkerne forteller at hagen ikke er ment å være en plen – den skal ikke være en striglet grønn flekk. Dette kommer også til uttrykk når dyrkerne prater om åpen dag. På åpen dag inviterer de byens befolkning inn i hagen for å vise den fram. Venke fortalte at hun før arrangementet hadde tenkt at de var bakpå med arbeidet i hagen, og at ugraset dominerte:

Det tenkte jeg faktisk når vi hadde den åpne dagen. Jeg var den som kom først, tenkte åh fillern, vi har ikke liksom fått klippa det, nei. Sånn gikk jeg rundt. Det var ikke så fint liksom. Men så mye skryt som jeg synes vi fikk. Ikke sånn at det var strigla, men åh så vakkert det er, sånn, åh det er så deilig. Åh så fint dere har det og så frodig og sånn der. Det var ikke snakk om ugras.

Ulike møter med planter gjør at dyrkerne i økende grad tenker på- og vurderer hva som hører til i besøkshagen. Noen ganger kan det se ut som det mest handler om hva som sees på som nyttig, eller hva dyrkerne tillater at er i hagene. Men det er mer komplekst enn det først kan se ut. I diskusjoner om hagen forteller Ingrid meg at det er flere som er opptatt av at en striglet hage ikke er bra for blant annet insekter, ulike andre kryp og pinnsvin. Hun sier at «estetikk i Bøb handler om mer enn render uten ugras». Det er snarere noe som er knytta til hagens dagligdagse bruk. En brukshage er med Ingrids ord «en del av et landskap som noen bryr seg om.» At noen bryr seg om det handler om at det er liv og røre – at folk, planter og jorda trives der. Det striglede landskapet utfordres av andre forståelser av frodighet, som også tar innover hvilke behov og funksjoner andre arter kan ha. I feltnotatene har jeg brukt ordet funksjoner, for å beskrive dyrkernes nysgjerrighet på planter og andre arters verden. Jeg er ikke helt sikker på om det er riktig begrep, fordi dyrkerne veksler mellom instrumentelle og mindre instrumentelle forståelser og tilnærminger. Hager kan på mange måter sees på som en manifestasjon av menneskers kontroll over naturen (Pollan, 1996). Men den menneskelige kontrollen er begrensa, til dels på grunn av tid. Plantene vokser forttere enn dyrkerne får luka dem bort eller slått dem ned. Det handler ikke bare om dyrkernes evne til å jobbe fort nok, plantene motsetter seg også kontroll. Hvis vi ser på ugras spesielt er det tett bundet sammen med mennesker både i hager og i jordbruket ellers, og ugraset evne til å spre seg har ført til en hel agrokjemisk industri som forsøker å hindre dette (Argüelles og March, 2022). Planters evne til å spre seg og våre forsøk på å håndtere dem viser hvordan planter påvirker og utfordrer oss, på mange ulike nivå. Jeg vil, i likhet med Power (2005), argumentere for at ulike former for hager kan sees på som steder hvor mennesker og ikke-menneskelige aktører både samarbeider og konkurrerer om å skape sted. Dette blir tydelig når ulike planter dukker opp på steder dyrkerne ikke vil de skal være.

Hageestetikken har lenge vært knytta til orden, og at de rette vekstene skal være på sine respektive plasser (Saltzman og Sjöholm, 2018). Ideen om orden kommer til uttrykk når Venke først uroer seg over å vise fram hagen i en periode hvor hun følte de «lå bakpå». Hagen hadde for mange innslag av rot som høyt gras, høye kantsoner og grønnsaksbed

og åkrer som ikke var finrensk. På samme tid blir den rotete hagen forstått som grønn og frodig. På en måte kan det se ut som orden i hagene knyttes til kultur eller det kultiverte, mens natur handler om uorden og frodighet. Saltzman, Sjöholm og Gunnarson (2016) argumenterer for at det finnes ulike tilnærminger til og forståelser av natur i hager, og hvorvidt hagens elementer skal kontrolleres. Flere peker på at natur, og mer dualistiske forståelser, har bestått i den vestlige verden, selv om den posthumanistiske kritikken har vist at de har store begrensninger (Head og Muir, 2006; Saltzman, Sjöholm og Gunnarsson, 2016). Head og Muir (2006) peker på at hager er steder hvor noen natur-kultur-dualismer brytes ned, mens andre forsterkes. I likhet med meg finner disse studiene at ideer om orden og kontroll, forstått som det å ha det ryddig, kan sees på som et ønske om å skape et skille mellom natur og hagen. Samtidig skjer det også brudd med dualistiske forståelser. I hagenes hverdagspraksiser faller dualismene mer sammen, og hagenes hybride karakter blir både synliggjort og verdsatt. Head og Muir (2006, s. 521) peker på at det tydeligste bruddet oppstår i skjæringspunktet mellom arbeid, engasjement og nære observasjoner. I denne studien blir dette tydelig når vi stemmer oss inn på omgivelsene og møter andre arter med nysgjerrighet. Ideen om orden og kontroll slår spekker i det hverdagslige arbeidet i hagene, og blir utfordra av både affektive relasjoner til andre arter og til omgivelsene. Som denne studien, peker Head og Muir (2006) på at hagene er viktige rom for hverdagslige praksiser, hvor mennesker og mer-enn-menneskelige aktører er sammen om å skape sted. Bruddene med en mer dualistisk forståelse av natur er situert i hagene, og kan ikke forstås som forutbestemte holdninger og praksiser (Head og Muir, 2006).

Ulike gjøringar av orden og uorden kan også handle om andre arter og deres levekår i hagene. Dette kan knyttes til nyere diskusjoner om hage- og landskapsestetikk, og sensitivitet for de som vi deler sted med. Estetikken med grønne veltrimma plener og dekorative planter har vært under press fra flere hold. Robbins (2007) viser at plenen i USAs forsteder er forbundet med en gitt estetikk som er avhengig av gift i form av sprøytemidler for å ha rett utseende. Den grønne plenen som flere ser på som frodig er alt annet enn frodig i denne framstillinga. Den har ingen mat for insekter, og den er dynka ned i gift som er farlig for nesten alle levende vesen. Hva vi ser på som fint,

hvilken estetikk som vektlegges, kan ha betydning for andre arters levekår. Hvis vi ser til det storskala jordbruket finner vi noen av de samme utfordringene, med monokulturer og bruk av sprøytemidler. Å vektlegge en annen estetikk kan også sees på som en del av en utvikling hvor hage- og agroindustriens ideal blir utfordra. Store monokulturer uten plantemangfold og bruk av kjemiske plantevernmidler er ikke bra for mennesker, jord og andre arter. Dyrkernes kroppsliggjorte erfaringer med arbeidet i hagene kan gjøre det mer tydelig hvor viktig det er med andre måter å dyrke på.

Pitt (2018) peker på at hagearbeid kan bidra til en økt omsorg for mer-enn-menneskelige aktører. Hun viser at den mest åpenbare og tydelige omsorgen finnes i menneskers forhold til plantene. Samtidig er det ofte de plantene som skal bli menneskemat eller gjøre hagen vakker som tas vare på. Hun argumenterer for at det ikke holder å slå fast at det skjer møter mellom mennesker og andre arter i hagene, vi må også utforske møtene og relasjonene for å se om de preges av instrumentelle holdninger. Mennesker står ofte i en maktposisjon i hagene, og bestemmer hvem og hva som får høre til (Pitt, 2018). Pitt (2018) argumenterer for at det er viktig å la ulike arter vokse fram uten menneskelige inngrep eller som tilfredstillelse for rent menneskelige behov. Det er vanskelig å si om det er sensitivitet eller et mer instrumentelt syn på planter som ligge til grunn i hagene. Det er ofte begge deler. Å ale opp planter som skal bli mat kan føre til en sensitivitet for og ivaretagelse av plantene, og en forståelse av deres egenhet og deres rolle i det større økosystemet. Samtidig viser fortellingene fra hagene at det ofte er noe ambivalent i møte med planter og andre skapninger. Det peker også videre mot det neste temaet i dette kapittelet. Det er ikke bare planter som er med å skape hager, også meitemakker sees på som viktige samarbeidspartnere.

Meitemakk, samarbeid og flerartssolidaritet

«Har du sett meitemakkene her», var det ei som spurte meg en av de første dagene i besøkshagen. Jeg hadde allerede hatt et litt pinlig møte med meitemakk på en annen dugnad, hvor jeg følte den kom flyvende gjennom lufta og jeg utstøtte et lite hyl idet den landa foran meg. «Oi, jeg visste ikke du var redd, jeg ville bare vise deg dette

prakteksempelret», kom det fra andre siden av fåren jeg satt ved. «Nei nei, jeg stokk bare», sa jeg, selv om jeg faktisk på det tidspunktet ikke var så begeistra for makk. Meitemakk fortsatte å spille en viktig rolle i besøkshagen. Når de dukka opp var det ofte noen som snakka om størrelsen på dem, eller om deres rolle i jorda. For mange gir meitemakker en indikasjon på at de gjør noe riktig med jorda, og at jorda de dyrker i er fruktbar. For meg ble møte med hagenes meitemakker transformerende, og jeg begynte å sette pris på deres selskap.

Det sies at Aristoteles kalte meitemakken for «the Intestines of the Earth» (Edwards, 2004). Dette er en god beskrivelse med tanke på arbeidet makken gjør i jorda. Det finnes meitemakk i hele verden unntatt på steder med ekstremt klima¹², og til nå er det funnet over 8000 meitemakkarter (Edwards, 2004). Meitemakkarter kan variere mye i størrelse, og er de virvelløse dyrene som har størst variasjon mellom de minste og største individene (Edwards, 2004). Darwin påpekte allerede sent på 1800-tallet hvor viktig meitemakken er for å opprettholde jordas fruktbarhet for eksempel i innmarka, i skogen og i jordbruket generelt. De bryter ned planter og dyremøkk, samtidig som de hele tiden vender jorda og sørger for en god struktur og drenering (Edwards, 2004). Nielsen (2015, s. 571) skriver at det fra midten av syttitallet ble lagt mer vekt på miljø i hagebruksbevegelsen. I hagemagasinene dukker det opp artikler om kompost og bruk av plantemateriale som gjødsel. Det ble ifølge Nielsen et økt søkelys på at kvaliteten på jorda var grunnlaget for alt hagearbeid, og at den krevde vedlikehold. Det ble også lagt vekt på at verden hadde underskudd på matjord, og at jordproduksjon også var et viktig samfunnsspørsmål. Mot slutten av syttitallet begynte de også å se på livet nedover i jorda. Her ble spesielt meitemakkens rolle fremhevet. Den var «hagens venn» og beste assistent, og når meitemakken fantes i jorda hadde jorda det bra (Nielsen, 2015, s. 272). Selve høydepunktet for meitemakkbegeistringa, skriver Nielsen, fant sted i 1978. Da sto artikkelen *Jeg, en meitemark*^[2] på trykk i Hagetidend. Her kan man blant annet lese: «Jeg er egentlig aldri født – ikke ordentlig! Jo, det er sant – og lett å forstå. Jeg kom nemlig ut av et egg (...)» (Nielsen, 2015, s. 273).

¹² Ørken og isdekkede områder

^[2] En oversettelse av en artikkel i det danske magasinet Haven (Nielsen 2015:273).

Det er mange i besøkshagen som er opptatt av meitemakkens rolle. På besøkshagens årlige åpne dag, eller ved barnehagebesøk, prøver de å formidle dens bidrag i hagen på ulike måter. Stine forteller litt om dette arbeidet:

[...] Makk er et stort fokus i hagen. Vi er veldig opptatt av makken. Og så har vi jo noen av de største makkene jeg noen gang har sett. Vi er helt avhengig av å ha de sammen med oss. [...] så vi tar vare på dem. Og så har vi den opplysningskampanjen med plakat om hva som er makken sin oppgave, og makkleting og sånt for ungene, både når det er barnehage og åpen hage.

Stine viser hvordan dyrkerne vet om og setter pris på makkens rolle i hagen. På informasjonsplakaten i hagen står det «Meitemarken er en super samarbeidspartner og venn i hagen.» Videre beskriver plakaten hvordan meitemakk bidrar til å omdanne planterester og organiske materialer til jord ved hjelp av mikroorganismer den har i kroppen. I tillegg legges det vekt på at den lager ganger i jorda som gjør at den blir mer luftig. Ved å bruke uttrykk som «å ha dem sammen med oss», «ta vare på» og «samarbeidspartner» gjøres meitemakker til viktige aktører i hagen. Dyrkerne forstår at de er avhengige av makken for å få avling, og på noen måter omtales de som mer likeverdige partnere. Å bry seg om meitemakken blir viktig i makk-menneske møter i hagen. Dette kommer også til uttrykk hos Mari. Hun forteller at sønnen hennes pleier å dra på meitemakkjakt når han er med på dugnad i besøkshagen. Hun sier at han egentlig er i den alderen hvor han liker å rive i insektene, men hun har forklart han at det ikke er lov:

[...] han har en bøtte han samler dem i, og så går vi i lag med meitemakken når vi er ferdig. Passer på at den får komme på en bra plass, hos noen planter som trenger den. Og sånn lærer han omsorg for også de små. De små som lever og som vi er helt avhengig av for å få bra resultater. Jeg forteller han hvor viktig de er.

Mari viser at det kan være sårbart for makken å møte mennesker, spesielt barn som vil leke med den. Men hun bruker anledningen til å fortelle om- og vise hvordan meitemakken lever, og hvordan den er viktig for planter og dermed også for oss som mennesker. Å alliere seg med makken gjøres også gjennom mer lekne øyeblikk som dette. Dette gjelder kanskje spesielt for barn, men også voksne inngår i leken. Leken åpner for å lære bort noe om makkens sårbarhet og dens viktige rolle. Lek og glede kan være et utgangspunkt for å utvikle etisk generøsitet, i tråd med Bennett (2001). Det blir et utgangspunkt for å bli nysgjerrig på andre arters liv. Lloro-Bidart (2018) argumenterer for at natur-menneske relasjoner i urbane hager bærer i seg muligheter for sosio-økologisk læring. Dette er prosesser som er knytta til hvordan vi lærer oss å forholde oss til hverandre, mennesker og ikke-menneskelige aktører, gjennom affektive og følelsesmessige relasjoner (Lloro-Bidart, 2018, s. 25). Å møte meitemakker og andre kryp på nært hold i hagene beveger dyrkerne. Noen ganger er det frykt, som med mitt første møte med meitemakken, som etter hvert utvikler seg til beundring. Lloro-Bidart (2018) peker på at slike møter bærer i seg en mulighet til å transformere selvet på en måte som gjør at vi ser oss selv i relasjon til andre.

Det er flere som tar til orde for at vi trenger praksiser som tar utgangspunkt i flerartssolidaritet som bidrar til en forståelse av at vi deler verden med og er avhengig av andre skapninger (Krzywoszynska, 2019; Roelvink, 2018; Tornaghi og Dehaene, 2021). Meitemakkmøtene viser at det å dele sted kan bidra til en økt forståelse for hvordan vi er avhengige av andre. Meitemakkkens rolle blir også forsterka av de jordforståelsene som jeg har skrevet fram i kapittel fem. Vektlegginga av jord betyr at jordstruktur og organisk material blir viktigere enn å tilføre for eksempel kunstgjødsel (Krzywoszynska, 2019). Dyrkerne må gjøre jorda innbydende for de ulike organismene som bor i- og skaper jorda. Å skape jord på denne måten innebærer at jord også blir forstått som en flerartspraksis, hvor også mennesker inngår. Krzywoszynska (2019) peker på at selv om det er økt fokus på jorda er bønder flest fremdeles opptatt av produksjon, og dermed settes sjeldent de ikke-menneskelige behov over jordbrukets interesser. Vi mennesker er avhengige av å produsere mat, og det kan bli vanskelig å diskutere dyrking uten at også menneskers behov regnes med. Det handler også om å

ikke se naturen og naturlighet som noe idealisert og opprinnelig, men å insistere på at mennesker er en del av naturen. Samtidig må vi lære oss å opptre på mer sensitive og skånsomme måter. Bier og humler regnes også som samarbeidspartnere i de urbane hagene, men som jeg vil vise i det følgende blir bienes sårbarhet mer tydelige artikulert enn meitemakkens.

Å stemme seg inn på bifolkets verden

En ettermiddag i juni var det tid for bistell i DYRK Tromsøs birøktkollektiv. Det hadde vært dårlig vær over en periode, og det var behov for å gi biene ekstra mat. Vi kokte opp noen liter med sukkervann, en liter vann til et kilo sukker, som vi helte over på flasker. Da vi kom til bigården ble vi møtt av mentoren vår, en erfaren birøkter i nord. Et lite stykke unna kubene kledde vi på oss drakter og hansker, og tok en ekstra sjekk på hverandre for å se at alt var lukka.

Vi begynte med å sjekke kubene. Vi løfta av taket, tok bort isoporen, og så ned i kubene. Tavlene sto der ned i, med samme avstand fra hverandre, og det summa med bier. Vi løfta forsiktig opp en tavle, og så på den. Biene var litt sintere enn vanlig, mest sannsynlig på grunn av været. Noen av biene fløy rett på oss, og det kjentes ut som de gikk etter ansiktet og øynene. Det var godt med liv i bikubene. Samtidig var det vanskelig å se hvor mye egg og yngel som var der. På grunn av været burde vi ikke være ned i kubene for lenge. Å være rolige, men effektive, synes vi var vanskelig. Sist vi røkta hadde vi lagt på pollenerstatning med litt plast over. Ved inspeksjon kunne vi se at biene hadde spist opp alt, inkludert litt av plasten. Mentoren vår sa vi burde bruke tjukkere plast, da ville biene ikke spise på den. En av oss kom borti en kube ved siden av, da kunne vi se at biene ble tydelig irriterte. Noen bier kom til kubeåpninga for å patruljere. Vi klarte ikke å se så mye i våre egne kuber, men vi fikk se ned i en annen, som ikke var vår. Her var det lagt tjukk plast over tavlene, sånn at vi kan se ned uten å forstyrre biene for mye. Mentoren vår forteller litt mer om biene. Han er usikker på våre bier, fordi det har vært kaldt og lite blomstring. Selve blomstertrekket må komme når biene er sterke nok, om det blomstrer for tidlig klarer ikke biene dra nytte av det. Det er mye

som skal stemme. I bilen hjem snakker vi om ulike holdninger til birøkting. Noen birøktere gjør det de må og tenker primært på produksjon, mens andre lytter til biene. Mentoren vår er en av de som lytter. Han er rolig rundt biene, og har aldri dårlig tid. Dette gir rom for å sanse noe mer enn om man haster gjennom bissetlet.

I 2018 starta DYRK Tromsø et birøktkollektiv, hvor flere dyrkere var sammen om å ta vare på to bikuber. Vi begynte som et kollektiv bestående av to bikuber, veldig mange bier og fem birøktere. Den første sesongen var prega av at vi måtte lære å forstå biene, hva vi skulle gjøre og hva det innebar å være birøktere. De første månedene sto biene sammen med kubene til en erfaren birøkter, og vi fikk hjelp til å forstå biene som bodde i kubene våre. Vi måtte lære å se om dronninga levde, om det var tegn til sykdom eller sverming i kubene. Vi så etter var yngel i ulike stadier, dette sier noe om kubens indre liv. Yngel er navnet på biene før de klekkes. Det gir en indikasjon på om dronninga og bifolket er i god form. Når det er mye yngel kan det tyde på at bifolket blir sterkere, og vil trenge mer plass. Et bifolk kan sverme hvis de opplever at det er liten plass i kubene. Da lager de en ny dronning, mens gamledronninga flyr av sted med halve bifolket og skaper en ny kube. Det er derimot lovpålagt å jobbe for å unngå sverming. Birøktere må se etter tegn på sverming hos bifolket gjennom regelmessig tilsyn og regulering av biene. Dette betyr å gi dem mer plass å jobbe på, med flere tavler de kan bygge ut. Det er lett for meg å skrive om gangen i birøktingen, det er litt som beskrivelser til en lærebok. I praksis var det ikke like lett. I feltnotatene står det mange ulike beskrivelser som skulle hjelpe oss. For å se forskjell på de ulike biene har jeg skrevet at dronene eller hannbiene har store øyne. Jeg har notert ned at en bistryrke er en tavle med fullt av bier på begge sidene av tavla. Jo mer bistryrke, jo mer plass vil de ha. I praksis var det ikke alltid like lett å se når en tavle var full, eller halvfull, eller om en bie var dronning, bie eller dronning.

Vi ble fortalt at biene merker sinnsstemninger, så vi må prøve å være rolige og beherske når vi skal sjekke kubene. Draktene våre hjelper oss noen ganger med å beholde roa, fordi de kan beskytte oss mot stikk. Dette kan sees på som omsorg, for begge arter. En bie som stikker, vil dø kort tid etterpå. I birøkting jobber vi hele tida med både nærhet og distanse, og omsorg og kontroll. Bissetlet er del av vår måte å ta vare på biene, som

også innebærer forsøk på å styre dem. Vi kan gi dem mer eller mindre plass, eller forsøke å hindre sult og sykdom. Når vi åpner kubene kommer vi nær biene, vi hører dem summe, ser dem kravle på tavlene nedi kubene, og ser at noen flyr opp. Vi får dem av og til på klærne, og kan utforske dem litt nærmere. Det er et sårbart møte. Når vi åpner kubene vil vi ofte, selv når vi er forsiktige, klemme noen bier i hjel. Noen røktere bruker røyk for å roe ned biene, mens vi ble opplært til å bruke vann. Da spruter vi litt vann for å flytte på biene. Dette gjør vi for å unngå at vi klemmer biene, men også for å roe dem ned slik at de ikke stikker oss så lett. Disse tiltakene kan sees på som omsorgspraksiser, hvor vi prøver å skape mer skånsomme møter. Det er også en måte å utøve kontroll over biene på. Vi forsøker å roe dem ned når vi skal rote i «stua deres». Biene blir urolige for dette, som forventet, og vil gjerne beskytte seg selv. Drakta vi bruker viser også at vi forsøker å beskytte oss mot bienes forsvar. Noen ganger klarer vi det, men stikk kan gå gjennom drakta og hanskene.

Biholdet i DYRK var småskala, og det kan tenkes at flere kuber kunne ført til et annerledes bihold. Samtidig var alle birøktere vi møtte opptatt av at biene skal få et best mulig liv i kubene, eller hvordan man skal røkte på bienes premisser. Vi hadde den mest vanlige kubene, med frittstående tavler med byggevoks, som kan løftes opp ovenfra. På denne måten lager vi et rammeverk for hvordan vi vil at biene skal bygge og bo. Dronninga bygger et yngelleie, som ofte vil ha en oval form, med honning ytterst mot tavlene. Det er også vanlig å ha dronninga fast i noen kasser, slik at honningen som lagres i høysesongen ikke får yngel i seg. Men det finnes noen variasjoner. En birøkte vi hadde kontakt med hadde for eksempel tatt bort dronninggitteret og lot dronninga legge egg i hele kubene. Han mente dette var bedre for biene, og var mer naturlig for dem. Andre birøktere insisterte på å ikke bruke kost eller røykpuster, fordi biene ikke likte det.

Å lære seg å kjenne et bifolk er, som de andre praksisene i denne avhandlinga en sanselige og erfaringsbasert prosess. Vi lærte oss å «stemme oss inn på» på bienes behov og deres liv i kubene. Biene hadde en kapasitet til å bevege oss, til å endre våre

bevegelser og endre vårt syn på omgivelsene. I de mer hverdagslige møtene var både omsorg og kontroll del av menneske-bie relasjonene. Vi ville gi biene god pleie, og samtidig passe på at de ikke svermet, eller bygde kuben på en måte som vanskeliggjorde bistell og uthenting av honning. Birøkting bærer i seg omsorg, kontroll, liv og død. Dette viser også andre studier av menneske-dyr relasjoner. I Liens (2015) studier av akvakultur viser hun at domestisering av fisk ikke en ensidig prosess. Det innebærer mange ulike relasjoner mellom fisk og mennesker som ikke bare er rent instrumentelle. Fisken gjøres, gjennom ulike praksiser, til følende dyr som krever omsorg og velferd (Lien, 2015). I menneske-bie relasjoner behandles biene med respekt, og birøkterne forfekter en omsorg og bekymring for deres velferd. Samtidig kan enkeltindivider bli mindre viktig enn omsorg for kuben som en helhet. Slater (2021) peker på at omsorgspraksiser ikke kan skilles fra økende utnyttelse av bienes arbeid. Måten vi røkter på og kubens design er lagd for å skape minst mulig skade, samtidig som det skal gjøre biene mer produktive og lettere å håndtere (Slater, 2021). Relasjoner mellom mennesker og bier i birøkting viser at fullstendig kontroll ikke er mulig, og heller ikke ønskelig. Målet er snarere å finne gode måter å være sammen på, selv om relasjonene ikke alltid er likeverdige. Omsorg innebærer ambivalens. Haraway (2008) er opptatt av at vi må ta ansvar i relasjoner mellom mennesker og andre skapninger. Selv om relasjonene er usymmetriske, og lidelse ikke kan unngås, så må vi anerkjenne andres sårbarhet.

Lorenz og Stark (2015) viser i sin studie fra Berlin at det finnes ulike tilnærminger til birøkting – fra de mer konvensjonelle til de mer alternative som biodynamiske metoder. Forskjellen ligger blant annet i ulike tilnærminger til menneske-bie forholdet, kubene, behandling av sykdommer som midd og hvor mye honning som bør tas ut av bisamfunnet. Selv om det ikke er navngitte retninger i det nordnorske biholdet, finner vi varianter av disse diskusjonene. I birøktkollektivet var det få diskusjoner om driftsform, og det ble røkta ut fra en mer konvensjonell drift. Dette innebærer standardiserte kuber med dronninggitter, og røkterne går ned i kubene med jevne mellomrom. I tillegg hentes all honning ut og erstattes med sukker som fôr for vinteren. I mer alternativt bihold vil biene få bygge kuber mer fritt, og røkterne vil unngå å forstyrre dem så langt det går. I tillegg tas det ut en mindre andel honning. I studien fra

Berlin er det større diskusjoner om driftsform enn det er i Tromsø. Lorenz og Stark (2015) mener at disse diskusjonene dypest sett kan forstås som natur-kultur konflikter som står på spill. De alternative birøkterne viser til «naturen» som den autentiske kilden til å forstå hva bier skal være og hva de egentlig trenger. Her blir det et skille mellom de konvensjonelle og de mer alternative driftsformene om hva som er mest «naturlig» bihold. Dette viser også at ideer om domestisering spiller inn på forståelser av birøkting, hvor menneskelig påvirkning på kubene sees på som mindre naturlig. I de hverdagslige møtene jeg beskriver blir denne skillelinja mer utviska, og kontroll er sjeldent er mulig selv om man tenker «konvensjonelt».

I DYRK blir birøkting generelt sett på som en naturnær praksis, uavhengig av driftsform. Birøkterne vektlegger spesielt honningbienes arbeid med pollinering, og biholdets etiske og naturnære karakter som følge av dette. I tillegg er birøkterne i nord opptatt av å bidra til å opprettholde sunne honningbier. Honningbier er likhet med andre husdyr utsatt for smittepress hvis de er for tett på hverandre. I store deler av verden, inkludert Norge, finnes det varige varroa-middangrep, som kan bidra til lidelse og tap av bier. Denne midden finnes ikke i Nord-Norge, og området har noen av de friskeste honningbiekoloniene. Dette er en fortelling birøkterne i DYRK bruker for å vise at de er en del av et større prosjekt med å holde liv i friske bier, som ikke er angrepet av midd. På denne måten blir biholdet sett på som en praksis som går utover det rent lokale, til å være en viktig praksis for honningbier mer generelt.

Bier og et nytt blikk på omgivelsene

Arbeidet med biene lærte meg å legge merke til insekter som en aktiv del av landskapet. En sommer da jeg sto på jordet til broren min og gravde opp tistler innså jeg hvor mye blikket mitt hadde endra seg. Å ta opp tistler er en tung og langtekkelig jobb. Tistel er en plantegruppe som ser litt ugjestmild ut; den er høyreist med en kropp full av lange tagger. Jeg hadde to lag med hansker på meg, men den stakk meg fremdeles da jeg dro den opp av jorda. De er også vakre der de står høyreiste med fine lilla blomster. Plutselig står jeg i denne skogen av tistler, og ser et titalls med humler rundt meg. Små hårete

kropper som summer. De henter nektar fra denne planten vi kaller ugras. Med ett får jeg dårlig samvittighet for at jeg graver dem opp. Jeg ser bort på haugen hvor jeg samler plantene jeg har gravd opp, også der yrer det av summende og krypende liv. Samtidig skjønner jeg at denne planten formerer seg i en voldsom fart, og ødelegger beitemarka til dyrene. Kanskje den også fortrenger andre og mer stedege arter. Det er komplisert, og jeg synes at verdens sammenvevinger blir for vanskelig for meg å forstå. Etter at jeg var med på birøkting, og senere på humlekurs, merker jeg at jeg har blitt endra. Plutselig ser jeg humler og bier overalt. Jeg merker at blikket mitt er et annet. Når jeg sykler til jobb ser jeg seljetrær, og tenker umiddelbart at selja er bra fordi den gir tidlig pollen til pollinatorene våre. Når jeg går forbi et blomsterbed ser jeg hvem som er på besøk der. Ofte prøver jeg å skynde meg å ta opp telefonen for å få et bilde av den besøkende. Som regel er jeg for sein, og øyeblikket er forbi. Noen ganger bare nyter jeg synet av dem, de små kroppene deres som går fra blomst til blomst.

Arbeidet med biene har vært med å endre synet på omgivelsene for flere som var delaktige i DYRKs birøktkollektiv. Nina som starta birøktkollektivet, fortalte hvordan hennes syn på den grønne plenen hadde endra seg. Fra å se på den som noe fint og estetisk ble den en død masse i hennes øyne på lik linje med asfalt. En grønn plen skal egentlig ikke ha noen andre planter enn gras, og den har lite mangfold. Planter som for eksempel kløver, løvetann eller andre blomster står i fare for å klippa ned eller luka bort. I tillegg slår vi graset så ofte at ingenting rekker å blomstre. Plenen i både bokstavelig og vid forstand dominerer private hager, byparker og markene til bønder. Dette står i sterk kontrast til tidligere tiders slåttemarker og det kulturlandskapet som mange av insektene våre er spesialister på. Nina ønsker seg blomsterenger istedenfor plen, slik blant annet Oslo kommune har gjort i Slottsparken. Å legge om omgivelsene krever en annen estetikk og andre praksiser enn det vi har i dag. Det kan bety at byen må se mindre striglet ut fordi blomstene og graset får gro. Det kan også bety områder hvor vi mennesker ikke kan ferdes fritt, fordi da tramper vi ned andres livsgrunnlag. Samtidig vil jeg argumentere for at disse endringene vil være lettere å forstå og akseptere dersom vi har «stemt oss inn» på omgivelsene. Birøkting krever en form for holistisk kunnskap, skriver Edwards (2021). En birøkter må lese omgivelsene, været, blomstring av ulike

planter og selve bifolket. Dette krever at man trener opp sansene for å koble seg på bienes verden, deres omgivelser og planteforståelsen slik den ser ut fra bienes ståsted. Edwards (2021) argumenterer for at sansene spiller en viktig rolle i å gjøre grensene mellom mennesker og ikke-mennesker mer utviska. Gjennom birøkting og dyrking kan vi «stemme oss inn på» mer-enn-menneskelige aktører, og lære noe om deres verden. Denne sanselige måten å lære på skaper andre typer kunnskaper om de vi deler sted med, og hvordan omgivelsene gir rom for ulike arter.

I DYRK sitt birøktkollektiv var en ambisjon å sette søkelys på biene sin viktige rolle. ByBi Oslo, som var en av inspirasjonskildene for dette, skriver på sine hjemmesider at de er «et nettverk av røktere, urbane bønder, bi-entusiaster, pollineringsinteresserte og byutviklere som ønsker å bedre pollinatorenes levevilkår» (ByBi, ukjent). Her ser vi at det skapes koblinger mellom byen, pollinatorer og urbane dyrkere, samtidig som dette knyttes til en form for aktivisme. Bier og humler regnes som samarbeidspartnere i de urbane hagene, og bienes sårbarhet blir tydelig artikulert. Alle de tre hagene i denne studien arbeider for å tilrettelegge for et bedre miljø for pollinatorene. De siste årene har det vært søkelys på at ulike pollinatorers leveområder forsvinner, dette gjelder spesielt de ikke-domestiserte artene. I tillegg har domestiserte bikolonier i andre deler av verden blitt svekka på grunn av kolonikollaps og sykdomsangrep.

Dyrkerne i besøkshagen i Bodø er også opptatt av bier og deres levevilkår. For å sikre at biene har mat har de blomster og ulike bær som biene liker, såkalt pollinatorvennlige planter. I tillegg vektlegger dyrkerne at de ikke bruker sprøytemidler. Flere studier har vist at ulike former for sprøytemidler påvirker insekter negativt, som igjen kan få store økologiske konsekvenser (Mikkelsen, 2020). Sprøytemidler fører ikke til direkte død, men det gjør at pollinatorene blir svekka over tid. Det er ikke alltid enkeltfaktorer som gjør at insektene får det vanskelig. Samtidig er det grunn til å tro at det er menneskeskapte årsaker som ligger bak (Mikkelsen, 2020). Dette er spesielt knytta til sprøytemiddelbruk, utbygging, naturtyper og landskapsbruk.

En dag jeg er i besøkshagen ser jeg en haug med agurkurtpanter liggende som en rotete haug i et bed på en parsell. Jeg går bort til plantene og ser at dyrkeren som har parsellen også står der. Jeg kommenterer at disse har sett bedre dager og peker på agurkurten. Dyrkeren sier at de nok skal få stå litt til, selv om de ikke er så fine lenger. Hun har sett at det er mange bier innom blomstene, og hun tenker at de trenger agurkurten som mat en stund til. Dette viser hvordan noen dyrkere tenker på andre arter, og ikke bare estetikk og egen bruk når de tar vare på for eksempel parsellen sin. Andre ganger har jeg hørt om dyrkere som lar planter som har gått i stakk, det vil si de har blomstra istedenfor å utvikle seg til en grønnsak, stå av samme grunn.

Besøkshagen ønsker også å vise fram dyrkingas hjelpere når de har åpen hage. De forsøker å vise hvordan det er å dyrke økologisk og «på lag med naturen» gjennom blant annet informasjonsplakater. På åpen hage setter besøkshagen opp en plakat om bienes arbeid. På plakaten står det at pollinatorene bestøver mange plantearter, og sørger for at vi får grønnsaker, bær og blomster. De viser til deres viktige rolle i økosystemet, og vektlegger at de er avhengige av kulturlandskapet og blomsterenga for å overleve. Til slutt er det også informasjon om at biene er utrydningstrua fordi deres leveområder forsvinner. Dette knytter de til en oppfordring om å la Rønvikjordene bestå som jordbruk, og informasjon om blomster og bær man kan plante i egen hage for å hjelpe. Dette viser hvordan bier også er en del av hagenes fellesskap, og hvordan dyrkerne har utvikla ulike former for sensitivitet knytta til bier. De anerkjennes som arbeidere i hagen, slik som meitemakken. For å sikre at de hjelper til med bestøvning tilbys også biene egne blomster slik at de har mat utover sesongen, og ikke bare når bærbuskene blomstrer. Dette kan sees på som en bevegelse bort fra et mer instrumentelt syn hvor biene kun blir arbeidere i menneskets tjeneste. Det samme mønsteret observerer jeg i Holt parsellhage i Tromsø. En dag jeg har et intervju med en parselldyrker får jeg samtidig en omvisning. Jeg legger merke til at det rundt oss er små og store tuster av hvitkløver i det kortklippede graset. På parsellen jeg står på finnes det også flere blomster, som jeg vet er retta mot bier og humler. Før jeg får spurt dyrkeren om blomstene farer hun opp. Hun ser en bie på den ene blomsten sin, og blir veldig begeistra. Det er første gang hun observerer bier på parsellen på en av plantene hun har planta spesielt for dem.

På samme måte som birøkteren tar inn biens egenskaper gjennom observasjon, får dyrkerne muligheter til å bli kjent med bier gjennom sanselige opplevelser. En utfordring er et vi ofte lager et sammenfall mellom honningbiene og de ville biene, dette kommer jeg tilbake til.

De urbane hagene skapes i relasjoner med de mer-enn-menneskelige aktørene, som bidrar til å forme hagene og dyrkernes praksiser. Det blir en kilde til å arbeide praktisk med det dyrkerne opplever som utfordringer for å kunne leve godt sammen med andre. Det skaper en form for flerartsfelleskap hvor mennesker tar ansvar for, og gir rom for flere arters behov. Lorimer (2007) argumenterer for at noen arter blir «talspersoner» eller flaggskip-arter for naturmangfold, med dette mener han at de blir symboler for en større sak. Jeg vil argumentere for at honningbier og humler har blitt flaggskip-arter for økt fokus på naturmangfold i byene. Lorimer (2007) viser til at artene som blir symboler ikke nødvendigvis trenger å være trua selv, men de fungerer likevel som hjelpere for de mer ukjente artene. Honningbia kan på denne måten fungere som et symbol i arbeidet for de ville biene og deres behov for leveområder. Alle de tre urbane hagene har søkelys på insekter gjennom pollineringsvennlige planter, og tilhørende bikuber eller birøkterlag. I besøkshagen driver de informasjonsarbeid i form av plakater, mens i de andre hagene er det birøkterlag som er knytta til dem. I Tromsø har de urbane birøkterne ambisjoner om å drive med informasjonsarbeid. I sesongen jeg var i DYRK birøktkollektiv sto vi på stand på Holtfestivalen med informasjon om bier, og utdeling av informasjonshefte om pollinatorvennlige planter. Birøktkollektivet hadde også planer om å jobbe mer ut mot byens befolkning når røkterne ble tryggere på biene. Aktivisme har ofte blitt knytta til mer synlige protester. Pottinger (2017) peker derimot på at også mer hverdagslige praksiser kan tolkes som praksiser som bærer i seg aktivistiske trekk. Denne formen for aktivisme, stille aktivisme, kjennetegnes av praktiske handlinger for å bedre noe. De tre hagene i denne studien jobber alle på ulike måter med slike stille protester, ved å sette søkelyset på planter og bier, og ved å praktisere en form for ansvarlig matproduksjon.

På samme tid som jeg lærte meg honningbiene å kjenne, ble jeg også mer kjent med forskjellen på honningbier og de ville biene. Også dette gjorde noe med meg. Jeg leste at honningbiene våre lett kan utkonkurrere sine ville søstre fordi de er mer effektive. I tillegg kan virussykdommer spre seg fra de domestiserte biene til de ville biene. Plutselig var den enkle kategorien bier blitt utvida, og birøkting hadde blitt mer ambivalent for meg. Noen ganger diskuterte vi denne ambivalensen i birøktkollektivet, men det ble ikke nødvendigvis opplevd som et problem. Honningbiene kan være en flaggskipart som hjelper oss å se insekters verden gjennom en art vi er nær, samtidig er de også en konkurrent til de ville biene. Det er først og fremst de ville pollinatorene som er i tilbakegang her i landet. Kan vår vektlegging av honningbiene føre oss nærme de ville bienes behov? Fijn og Baynes-Rock (2018) peker på at vår forståelse av hva som er regna som vårt hjem eller våre omgivelser kan påvirke dette. De argumenterer for at birøktere som har bier i hagen ikke nødvendigvis fører til en større ivaretagelse av bivennlige omgivelser som en helhet. Grunnen til dette er at birøkterne ser innover mot egen hage og mot de umiddelbare omgivelsene. De har en avgrensa forståelse av hva som er bienes hjem, og hagen blir ikke del av omgivelsene. Andre landskapsforståelser er mer åpne, Fijn og Baynes-Rock (2018) viser til aboriginenes sanking av honning fra ville bier. De ser på biene, seg selv og omgivelsene i en større helhet, hvor alt henger sammen. Biene blir på denne måten ikke skilt ut fra de større økologiske prosessene (Fijn og Baynes-Rock, 2018). I motsetning kan en mer avgrensa forståelse føre til at det vi planter i hagen vår blir viktigere enn at for eksempel slåttemarka ved siden av blir brukt til boligbygging. På samme måte peker Lorenz og Stark (2015) på at urban birøkting kan spille en symbolsk rolle, men at den virkelige kampen står i jordbruksområdene utenfor byene. Mye av arbeidet de ville pollinatorene gjør, og trusselen mot dem, er i jordbruket. Dermed blir spørsmålet om den urbane birøktinga klarer å sette dette på den politiske agendaen mer nasjonalt, og inn mot jordbrukspraksiser. Samtidig kan dyrkerne i besøkshagen gjennom å vektlegge andre former for jordbruk, og dermed også praksiser, være en del av en bevegelse mot et mer bærekraftig og insektsvennlig jordbruk.

Skadedyr – om møter og distansering

Mens meitemakker og pollinatorer blir verdsatt, er andre dyr i hagene først og fremst en kilde til frustrasjon. Jeg vil her se på skadedyras rolle i hagene. Det var mye snegler i besøkshagen i 2017, den sesongen jeg var der oftest. De var på det nye potetfeltet, og beita ned mye av den nederste delen av hagen. Det var veldig bløtt på dette feltet, og sneglene likte det fuktige miljøet. I tillegg var det satt opp kompostbinger i samme område, som også tiltrakk seg snegler. Sneglene er synlige dyr i hagen, på samme måte som planter, meitemakk og bier. Det finnes mange ulike typer snegler, men de som var i hagen dette året var relativt små. Det vet jeg etter et nært møte med en av dem. Etter en runde hypping på potetfeltet så jeg noen hvite flekker på den svarte buksa mi. Da jeg så ned i støvelen min under pausen var det en snegle nedi den. Jeg tok den opp og la den på benken. Hun som satt ved siden av meg så på buksa og sa at sneglen hadde egentlig lagd et veldig fint mønster. Plutselig spekulerte hun i om det kunne vært en idé til et kunstprosjekt. Å la snegler gå på et svart lerret og lage mønster. Jeg så ned på buksa mi og sa at «jo, det var fine merker». Det var ingen spor av ubehag hos den andre dyrkeren mens hun så på sneglen på benken. Jeg tenkte på at i mange andre situasjoner er snegler en kilde til frustrasjon og kanskje også vemmelse. Også i DYRK kom det snegler under sesongen i 2018. De kom seg opp i pallekarmene og forsynte seg av spesielt fennikel og knutekål. Før denne sesongen hadde vi sett lite til dem, verken sneglene i seg selv eller skadene de etterlater seg på grønnsakene. Vi satte opp ølfeller for å bli kvitt dem, og vi så hvordan det kom en haug med drukna snegler i karene. I besøkshagen har jeg ikke sett ølfeller, og jeg spurte en gang hva de gjør med sneglene. Noen plukker dem, mens andre ganger lar man dem være. Venke kommenterer at hun blir frustrert hvis det er veldig mange av dem, og at hun ikke har samme godhet for dem som hun har for andre dyr.

Senere skriver Tina i en melding til meg at snegler har vært oppe som tema på et styremøte i BØB. Hun skriver at dette har vært noe som har engasjert mange av dyrkerne, og at det har vært delte meninger om hva som skal gjøres. Samme sesong gjorde de forsøk med bruk av Ferramol mot sneglene. Det er et middel basert på

jernfosfat, og er godkjent i økologisk matvareproduksjon. De hadde også kontakta NIBIO som mente middelet var trygt å bruke, men det fungerte best tidlig i sesongen før varmen kom og formeringa til sneglene skjær. Selv om Ferramol ble vurdert som trygt var det flere som mente at bruk var i strid med hagens intensjoner. Hun legger til at hagens etiske og filosofiske prinsipper handler om å drifte økologisk og spille på lag med naturen. Hun skriver at «Diskusjonen handla altså ikke om hvorvidt midlet er trygt å bruke eller ikke, men mer om hvilke verdier vi som hage har med tanke på samspeilet med naturen.» Ingrid forteller meg at det ikke er sånn at det alltid er mye snegler, og at de regulerer seg selv. De er heller ikke alltid uønska. Hagen har bestemt seg for å lage en plan for forebyggende arbeid, for å se om de kan gjøre noe med sneglene og deres bevegelser. Dette arbeidet består i å rydde og sørge for at det er tørt på steder de ikke vil ha snegler. Samtidig som de prøver å holde dem rundt komposten, der de vil ha dem. I NIBIOs plantevernleksikon står det litt om snegler:

Sneglene er viktige i nedbrytningsprosessen av plantemateriale i naturen. Noen ganske få arter kan opptre som skadedyr på planter i jord- og hagebruk (Andersen, 2020)

Sneglene har noen naturlige fiender, og inngår som mat for blant annet padder, fugler, pinnsvin og en del biller. I besøkshagen får jeg høre at de har drøfta om de kan «adoptere» noen pinnsvin som både liker rotete hager samtidig som de spiser snegler. Dette er begrunna med at dyrkerne i hagen vil drifte på lag med naturen. Hos noen av dyrkerne kommer dette verdigrunnlaget tydelig fram. Guro er klar på at hos henne har sneglene i likhet med meitemakkene, biene og plantene en verdi i seg selv. De får med andre ord større egenverdi, og dermed blir de i mindre grad en del av en statisk masse (Scheromm og Javelle, 2022). Jeg spør henne om hun ville synes det var greit å drive å plukke snegler:

Jeg kunne ha plukka dem og satt dem bort. Men jeg hadde ikke drept dem, nei. Nei. Ho [ei i hagen] fortalte jo at hun hadde hatt sånn skikkelig

sneglemord en dag på sin parsell, og jeg bare åh nei. For det hadde ikke jeg lyst til å høre om. Nei, det hadde jeg ikke synes var greit.

Guro sier det ikke er mye snakk om skadedyrbekjempelse i besøkshagen, kanskje fordi de ikke har så mye problemer med det. I de få tilfellene det snakkes om sier hun at det ikke handler om å ta livet av dem, men snarere plukke dem bort eller unngå at de kommer. Guro er den som er tydeligst når det kommer til å uttrykke en form for etiske forpliktelser overfor alle artene i hagen, og representerer kanskje et ytterpunkt i sitt engasjement. I feltperioden så jeg ingen som klippa snegler på fellesområdene. Jeg hørte noen fortellinger om at folk hadde plukka snegler på egen parsell, og jeg så noen feller på de private parsellene etter at snegler hadde beita ned store deler av plantene der.

I hager møtes snegler og mennesker, og tvinges til å ha en relasjon til hverandre (Ginn, 2014, s. 532). Som jeg viser over, er snegler aktive aktører i de urbane hagene. I hagene konkurrerer sneglene og dyrkerne om den samme maten, og det skaper diskusjoner blant dyrkerne om hvordan de skal forholde seg til dem. De oppleves og snakkes ikke om på samme måte som meitemakker og biene, som ofte får tildelt roller som viktige og nyttige dyr. Sneglene er snarere mer ambivalente dyr, og som for ugraset er lokasjon viktig for hvordan de kategoriseres. Ginn (2014) viser at snegler ofte blir fremstilt som hagens monstre. Han argumenterer for at vi må undersøke hvordan mennesker behandler dyr som regnes som monstre, for å utforske og utfordre hvem vi inkluderer i vårt etiske fellesskap. Dyrkerne uttrykker at de ikke liker sneglene når de beiter ned grønnsakene, men det er lite av «hat»-retorikk (se for eksempel Ginn, 2014). Dyrkerne i besøkshagen drøfter snarere måter de kan unngå dem på. Dette handler om å være føre-var, og bygge en hage som sneglene ikke trives i. Ginn (2014, s. 539) mener at slike praksiser bærer i seg en form for «double detachment». Dyrkerne distanserer seg fra snegler både ved at noen tar livet av dem med feller, samtidig distanserer de seg også fra det å avlive dem. Dette viser at hagepraksiser er komplekse, og det skjer både møter og distansering samtidig. Mange dyrkere er opptatt av at de helst ikke vil møte sneglene i det hele tatt. Samtidig finner vi også en forståelse av at de ikke trenger å avlives på generell basis fordi de er snegler, de må tas bort fordi de spiser plantene. Inspirert av Haraway

argumenterer Ginn for at slike fortellinger viser at «de-composition can be done with care: killing mindfully [...]» (Ginn, 2014, s. 541). Når dyrkerne uttrykker kvaler for å avlive eller prøver å se sneglene mer holistisk, anerkjenner de på noen måter menneskers begrensede kontroll og ikke-menneskers sårbarhet (Ginn, 2014).

Det finnes også andre skadedyr i hagene, og noen kan være en kilde til vemmelse. Når man plukker opp en løk full av makk mister mange appetitten på løk. Det samme gjelder hvis man får med seg ulike kryp hjem som noen ganger flyter opp ved koking. Andre ganger har grønnsakene merker etter skadedyras fråsing, selv om ikke krypene er med hjem. Det er flere av dyrkerne som forteller at de ikke har lyst å spise disse grønnsakene. Aleksander i parsellhagen grubler over dette med insekter og kretsløp:

Jeg har nok ikke så mye til overs for insektene som ikke jeg ser har en funksjon for menneskene. Men det er jo sånn at jeg ikke har den store forståelsen av alle de økologiske kretsløpene som man kanskje burde ha. De fleste insekter og dyr har jo en nytte. Men på et vis så er det jo sånn at man må jo anerkjenne at de skal jo eksistere uten å ha en nytte også.

Det er mange av dyrkerne i hagene som tenker på om andre arter hører til, ofte i relasjon til deres nytte for mennesker eller for dyrkinga. Alexander er inne på det som kan se ut som et mer instrumentelt forhold til insekter, før han reflekterer over det. Nærheten til andre skapninger i hagene gjør at dyrkerne noen ganger tenker over de andre artene som er med i hagen. Dette har også blitt observert i andre studier, at dyrkere kommer med filosofiske overveielser når de drøfter hvordan hagen er knytta til natur, og de andre artene som er der sammen med dem (Ginn, 2014; Saltzman, Sjöholm og Gunnarsson, 2016). Guro er en av de andre som tenker over hvordan hun forholder seg til andre arter. Hun forteller at hun blant annet bruker hagen til å gi barnet sitt en mulighet til å bli kjent med og få respekt for dyr og planter. Hun er opptatt av å vise ro når hun og datteren møter snegler, makk og edderkopper. Selv er hun ikke nødvendigvis så glad i å ta på dem, men hun vil ikke at datteren skal synes de er ekle og prøver å oppfordre henne til

å bli kjent med dem. Flere ganger har jeg sett at de finner edderkopper og snegler – datteren løfter dem opp og ser på dem. Datteren har en ro og interesse, studerer dem, viser dem fram og forteller oss rundt hvor søte sneglene er. Eller så blir hun frustrert over at edderkoppene forsvinner før hun får fatt på den. Guro forteller at hun prater med datteren om dyr og insekters rett til å leve sammen med oss, og at for eksempel det å dra bein av edderkopper ikke er greit. Hun påpeker også at datteren ikke får plukke bort alt av blomster langs veien, selv om ingen eier dem. For Guro handler det om å lære bort en grunnleggende respekt for andres liv.

Det er flere som er opptatt av å komme på sporet av praksiser som kan gi ikke-menneskelige aktører en mulighet til å bli inkludert i menneskers etiske fellesskap (Ginn, 2014; Krzywoszynska, 2019; Pitt, 2018; Puig de la Bellacasa, 2017; Roelvink, 2018). Dette kan være praksiser som de jeg viser her i dette kapitlet, som lærer opp mennesker til å se sammenhenger og samspill. Samtidig kan det være noen begrensninger i de etiske forpliktelsene som skapes i urbane hager og jordbruket ellers (Ginn, 2014; Krzywoszynska, 2019; Pitt, 2018). Blant annet argumenterer Pitt (2018) for at det ofte er menneskelige behov som settes foran, selv i mer holistiske tilnærminger til hagebruk. Pitt (2018) og Ginn (2014) argumenterer også for et mer nyansert syn på praksiser i hager, og at vi må se etter både omsorgs- og distanseringspraksiser. Det er ofte de menneskesenterte og produksjonistiske regimene som utgjør en trussel mot økt hensyn til- og sensitivitet for ikke-mennesker i hager og jordbruk. En mer sensitiv tilnærming til mer-enn-mennesker kan på en annen side handle om å la ikke-produktive planter stå eller la dem spre seg selv om de ikke (lenger) dekker menneskelige behov (Pitt, 2018). Dette skjer til en viss grad i de urbane hagene ved at planter får stå, fordi de er viktige for de pollinerende insektene. Også distansering er en strategi som kan innebære en form for sensitiv tilnærming. Dette viser seg i tilfellet med sneglene hvor dyrkerne søker å unngå dem for å kunne leve sammen på en bedre måte. Fortellingene i dette kapitlet viser at mennesker i møte med andre arter endrer seg, og klarer å se seg selv og andre i sammenheng.

Avsluttende kommentarer

I dette kapittelet har jeg utforska dyrkernes relasjoner til planter og andre skapninger ved å legge vekt på nære møter, som utdyper hvordan dyrkerne lærer dem å kjenne. Fortellingene fra dette kapittelet viser at nærhet til andre arter fører oss sammen på godt og vondt. Det viser at kontroll og samværen, nærhet og distanse henger tett sammen. I fortellingene fra de urbane hagene er ikke planter bare en kilde til mat, de kan også være kilder til fortryllelse, frustrasjon og beundring. Alle hagens planter er med på å forme nysgjerrighet, læringsprosesser og det menneskelige arbeidet. Mens planter som dyrkerne har dyrka selv får mye oppmerksomhet, spiller også andre planter en rolle. Spesielt er ugras en uregjerlig partner i hagene. Ugras skaper arbeid for dyrkerne, og noen ganger lager de rot i dyrkernes kategoriseringer av hva som hører til. Fortellingene viser også at planter ikke fullstendig kan kontrolleres, og at det ikke bare er det vi tenker på som ugras som har evnen til å formere seg utenfor dyrkernes tiltenkte plan. Dette utvider også min tidligere vektlegging av samarbeidet i hagene. Ofte har de domestiserte plantesortenes agens blitt oversett, fordi de i mindre grad utviser autonomi. I denne avhandlinga viser jeg, mer gjennomgående, at alle typer planter i de urbane hagene er aktive deltakere, hvis vi tenker på agens som evnen til å bevege andre, inspirert av Brice (2014). Det samme gjelder også de andre artene i hagene. Meitemakker blir viktige partnere i hagenes jordfelleskap. I tillegg til meitemakker er også biene viktige, de blir på mange måter symboler for å ivareta insektsvennlige omgivelser. I dette kapittelet har jeg utforska birøkting, som en inngang til bienes verden og menneskers samarbeid med dem. De urbane hagene ser ut til å bidra til nye forbindelser mellom planter, andre skapninger og mennesker. Disse forbindelsene er knytta til både erfaringsbasert kunnskap og mer affektive relasjoner. Dyrkerne er opptatt av å vise at de spiller på lag med planter og andre dyr, og med dette utøver en form for sensitivitet for omgivelsene. Jeg vil argumentere for at hagene bidrar til at vi stiller spørsmål ved våre relasjoner til andre arter, på måter som kan bidra til at mer-enn-menneskelige aktører inkluderes i en form for etisk fellesskap. Samtidig er det en ambivalens i dette, og det er ingen uskyldige ståsteder å utøve omsorg eller sensitivitet fra, slik Haraway (2008) og Ginn (2014) påpeker.

Kapittel 8. Hagen som artikulasjon av alternative visjoner

FOOD ENTERS, MOVES THROUGH, SETTLES INTO, DISRUPTS, AND REDESIGNS CITIES IN NOVEL WAYS: AS COMMUNITY, SCHOOL AND ALLOTMENT GARDENS, AND FORAGING SITES; AS HEALTH FOOD STORES AND FARMERS' MARKETS; AS FREEGAN AND VEGAN FORMS OF PROTEST AND DIETARY REFORMATION; AS SOCIAL TREATISE AT THE SHARED TABLE
[...]

(EDWARDS, GERRITSEN OG WESSER, 2021, s. 1)

Jeg spiser middag hos Ingrid og Tor. Ingrid er en av dyrkerne i besøkshagen. Mens det putrer i pannene, forteller Tor om kjøkken- og matrutiner hjemme hos dem. Det er han som lager maten som oftest, mens Ingrid er den som dyrker den. I tillegg til dyrkinga

plukker de sopp og bær, både ville og selvplukk hos bærbønder. De sier at de er sånne folk som spiser alt – kjøtt, fisk og vegetarisk. Når Ingrid kommer hjem fra hagen med grønnsaker blir maten deretter. Store mengder med brokkoli, litt potet, fennikel, purre og en haug med urter – da gjelder det å være kreativ. Ingrid sier at det tar litt tid å ta vare på grønnsakene de høster. De lager ofte mat de kan fryse ned, som det året hagen bugna av squash og fryseren ble fylt med squashkaker. Andre år er det brokkoli som kommer i store mengder, og som forvelles og fryses ned for å ha over vinteren. Tor sier at de har mange frysebokser for å kunne ta vare på maten.

Ingrid og Tor forteller begge om hvordan de i barndommen vokste opp med foreldre som var opptatt av mat, og hvordan mat skulle ivaretas. Ingrid forteller at hennes foreldre var flinke med matauke, kanskje til dels fordi de måtte. Tor beskriver matforedling hjemme hos foreldrene. Høns som deles opp, røyka laks som skjæres i passende biter, og foreldre med sekker og poser fulle av bær. Han forteller om båten som kom med grønnsaker, og at matboden ble fylt av mat som skulle holde seg gjennom vinteren. Alt måtte oppbevares riktig for at det skulle vare til våren kom. Tor sier at han har tatt med seg noe av dette, og forteller om hvordan han pleide hente høner fra en venn som hadde verpehøner. Han ble oppgitt da Forbrukerinspektørene¹³ på NRK avslørte at folk ikke spiser høns lenger, og at de ender som avfall og ikke som mat. Tor tror det handler om kunnskaper som er i ferd med å gå tapt. Altså det å vite hvordan man tar vare på maten. Det kan se ut som vi lever i en tid hvor mye av den maten som produseres ikke har samme verdi lenger. Akkurat som mye annet vi omgir oss med kastes etter en gangs bruk. Jeg legger merke til at det er mye som gjenbrukes på kjøkkenet til Ingrid og Tor. Plastposer skylles og brukes om igjen, og alle matrester settes i kjøleskapet eller legges i frysa. Generelt er det lite de kaster, og matavfallet går rett i komposten.

Grønnsaker og andre vekster skal ikke bare dyrkes eller sankes, de skal også brukes. I dag er det, for mange, uvanlig å få grønnsaker på den måten som avlinger i de urbane hagene gir. Vi er vant til å kunne handle det vi trenger på butikken, uten å ta hensyn til

¹³ Forbrukerinspektørene på NRK: <https://tv.nrk.no/serie/fbi-redder-hoena>

det klimaet vi bor i eller den sesongen vi er i. På noen måter kan vi si at matproduksjon har mista sin forankring både geografisk, kulturelt og sosialt (Bjørkdahl og Syse, 2019). Flere peker på at vi er blitt fremmedgjorte for at mat er et sentralt element i menneskers liv (McClintock, 2010; Pungas, 2019). Vi ser ikke lenger de sosio-materielle konsekvensene av maten vi spiser. I denne avhandlinga utforsker jeg ulike sider av matauke, i form av grønnsaker og urter som folk dyrker selv i urbane hager. Dette gir en annen inngang til hvordan mat er en del av dyrkernes hverdagsliv. Fortellinga fra kjøkkenet til Ingrid og Tor peker oss i retning av at vi ikke alltid kan snakke om nye eller alternative praksiser. Egen matauke har vært vanlig i Norge, selv om dette har endra seg gjennom årene. Smith og Jehlička (2013) peker på at vi også må utforske faktisk eksisterende praksiser, som noen ganger har blitt sett på som lite moderne og lite rasjonelle. I dette kapittelet vil jeg undersøke hvordan dyrkerne gjør «god og riktig» mat, og hvordan de arbeider med å gjøre matauke til en del av byens rom og hverdagens praksiser. Målet er å utforske hvordan dagens matauke, gjennom dyrking av grønnsaker, kan sees som en form for (re)integrering av mat i byen, samtidig som jeg peker på mulige utfordringer med urban dyrking.

(Re)integrering av mat i hverdagen

Dyrkerne i besøkshagen i Bodø får så mye grønnsaker i løpet av en sesong at flere sier at de merker det på matbudsjettet. Samtidig er flere av dyrkerne opptatt av at de ikke trenger å gjøre dette for pengenes del, de gjør det fordi det føles riktig. Jeg har tidligere vist at dyrking av grønnsaker kan være tidkrevende og krever kompetanse om og samarbeid med planter og andre skapninger. I dette kapittelet er det grønnsakene som mat som undersøkes. Etter grønnsakene er høsta, skal de også brukes eller bevarer. Mat i Norge er sesongavhengig, og den må bearbeides hvis den skal vare utover høst og vinter. Dette krever tid og innsats. Mens dyrkerne i hagene i Tromsø ofte snakker om den umiddelbare gleden av å lage middag av noe de har tatt med seg hjem, får dyrkerne i besøkshagen i Bodø mer enn de trenger til en middag. En av dyrkerne i besøkshagen forteller at det kan bli lange dager når det er tid for høsting:

En ting er når du kommer hjem fra dugnad og du har alle de her fantastiske grønnsakene, du må jo bruke en time-halvannen på å ta vare på de. Ja. Så det tar jo litt tid. Og du er jo kald og skikkelig sånn, ja. Men.

På mange måter skiller besøkshagen seg fra de andre hagene ved at de har en større produksjon. Dyrkerne i DYRK Tromsø og Holt parsellhage forteller om mindre mengder grønnsaker i løpet av sesongen. Det varierer med andre ord hvor mye matauke ulike urbane hager gir. En fellesnevner er likevel at dyrkerne snakker om de egendyrka grønnsakene som viktige og som matauke. Dette til tross for at den noen ganger er liten med tanke på kvantitet. Andre studier finner også at de fleste dyrkere er motivert av å kunne produsere egen mat, selv om det varierer hvor mye man faktisk kan spise fra hagen i løpet av sesongen (Pourias, Aubry og Duchemin, 2016; Veen og Eiter, 2018).

I besøkshagen diskuterer dyrkerne matlagning ofte. Hvis det er mye squash eller mye brokkoli blir det fort en diskusjon om matretter som kan fryses ned, eller oppbevares over tid. I tillegg til grønnsaker fra hagen, er det mange dyrkere som plukker bær og sopp. Agnes forteller meg at hun pleier å høste av sesongens ville vekster, og at hun fryser ned for eksempel brennesler for å ha utover høsten. De kan brukes til varmende suppe på kalde dager. Mange av de plantene som trives godt i hagen kan være uvante på kjøkkenet i dag, i tillegg får dyrkerne større mengder om gangen enn hvis de hadde handla på butikken. Dyrkerne jobber derfor med å finne bruksområder for dem. Høsten 2020 ga dyrkerne i besøkshagen ut kokeboka «Meitemarkens grøde» (Engbråten og Hove, 2020). Her tar de for seg de viktigste matplantene og ville vekstene i hagen, og gir tips om tilberedning og oppbevaring. I kokeboka vektlegges det at dyrking er sesongbasert, og at det krever noe innsats og kunnskap for å kunne ta vare på det som dyrkes (Engbråten og Hove, 2020).

Alt som høstes i bulk trenger å oppbevares, noe som kan være krevende i leiligheter i moderne bygg. Stine forteller at hun er i ferd med å bygge en matbod, som skal ha rett temperatur for langtidsoppbevaring av grønnsaker og annen mat. Det er ikke bare endringer i inntekt og mattilgang som former dagens matauke. Det kan også henge

sammen med endringer i teknologi og byggeskikk. Oppbevaring som Stine peker på over er begrensa i moderne boligformer, som er både mindre og varmere enn før. Det å ha flere frysebokser eller plass til å lagre konservert mat kan være forbeholdt de med nok plass. Dette viser at det også er noen mer strukturelle sider ved dagens selvbergingspraksiser. Stine har lenge hatt et ønske om å være tilnærma selvberga. For henne innebærer dette å være selvberga på egne, eller mest mulig lokale grønnsaker fram til jul. Dette er en av årsakene til at hun deltar i hagen i utgangspunktet. I tillegg har hun parsell og en hageflekk hjemme som hun dyrker på. Hun vil helst dyrke maten helt selv, men har sett på muligheter for å delta i andelslandbruk dersom hun ikke klarer å dyrke nok selv. Hun forteller om en form for rangering av maten – helst egendyrka, hvis ikke kjøper hun primært lokal eller kortreist mat. På mange måter ligner Stines fortelling på Ingrid og Tors: matens historie er viktig, og mat er noe man bruker tid på. Dette er noe som går igjen hos mange av dyrkerne. I tillegg vektlegger flere av dyrkerne at dette ikke er noe nytt i deres liv, snarere er det noe som de har med seg gjennom livet.

Selv om de dyrkerne jeg har snakka med kan kjøpe den maten de ønsker seg, vektlegger de å bruke tid på egenproduksjon av grønnsaker og tilhørende bearbeiding og oppbevaring. Dette kan stå i kontrast til dagens fortellinger om mat, hvor den noen ganger framstår som gjennomkommodifisert. Maten som kommer fra de ulike hagene har en historie, og en verdi som stammer fra dyrkernes nærhet til den. I dag kan de fleste av oss kjøpe mat, produsert fra ulike deler av verden, nærmest døgnet rundt på en butikk i nærheten. Dette kan bidra til å forme vår tilknytning til maten vi spiser. Ose (2018) argumenterer for at maten som kjøpes på butikken er lettere å kaste fordi den ikke er del av en mer relasjonell historie og sosialitet. Han viser til Marx og peker på at maten blir varer eller kommodifisert. Den blir en anonym ting som ikke bærer med seg en historie, verken til de som har produsert den, eller stedet den er produsert på. Både Oses deltakere og dyrkerne i denne studien har andre fortellinger om mat, fordi de har fått den som gaver eller de har produsert den selv. Maten bærer i seg historie, kontekst og sosialitet og dette gir den på mange måter en annen verdi. I Ose (2018) sin avhandling om matsvinn reflekterer hans deltakere over den generelle velstandsutviklinga som har vært etter andre verdenskrig. I løpet av denne perioden opplever de at mat, som et

grunnleggende menneskelig behov, i økende grad blir tatt for gitt (Ose, 2018). Dette gjenspeiles også i mange av dyrkernes fortellinger om mat, at den har mista sin verdi. Spesielt er dette synlig i den symbolske verdsettinga av den egendyrka maten selv om det noen ganger er små mengder grønnsaker som dyrkes. Det kommer også fram gjennom ønske om å bruke og ta vare på det man høster. Flere dyrkere viser til tider hvor maten var mer lokal og sesongbasert. Dette gjenspeiles blant annet i fortellinga fra Ingrid og Tors kjøkken. Selv om slike fortellinger ofte kan ende opp med å romantisere fortida, finnes det mer storskala prosesser som kan støtte opp under disse forståelsene (Ose, 2018). Det er en økning i husholdningers inntekt og en mindre andel av inntekten brukes på mat. Samtidig er det økt tilgang til- og utvalg av mat, og en større andel mat kastes før den spises. At så store mengder med mat kastes kan vise at mat i dag på noen måter blir tatt for gitt, eller har fått endra verdi som Ose (2018) argumenterer for. Dyrkerne ønsker å øke kunnskapen om matproduksjon, hvordan mat dyrkes og sesongbasert mat kan lages. Trubek mfl. (2017, s. 303) peker på viktigheten av å anerkjenne kunnskap og ferdigheter knytta til matlaging, spesielt i en tid hvor det letteste er å være en passiv forbruker. Maten får på noen måter virke som en verdifull del av hverdagslivet igjen gjennom dyrkernes praksiser. Ose (2018) argumenterer for at vi er fremmedgjorte for matens verdi som ressurs, og at dette kan være en av årsakene til for eksempel høyt matsvinn. Pungas (2019) ser på egendyrka grønnsaker som en kilde til mindre fremmedgjøring, og som en del av mer stille praksiser som støtter opp under bærekraftige levemåter.

Et ønske om å dyrke selv kan også henge sammen med den økende avstanden mellom matproduksjon og folks hverdagsliv. Den moderne matproduksjonen muliggjorde mange av de andre store samfunnsmessige endringene i det 20. århundre, og førte til stor tilgjengelighet av mat i den vestlige verden (Syse, 2015). Samtidig har det spesielt innenfor marxismen vært pekt på at dette også har ført til at folk har blitt fremmedgjort fra mat og matproduksjon (Syse, 2015). McClintock (2010) mener at denne typen fremmedgjøring er knytta til to dimensjoner – fremmedgjøring fra arbeid og fremmedgjøring fra natur. Den første er knytta til fremmedgjøring fra tingene vi skaper. Skillet mellom arbeid og forbruk gjør at mennesker under kapitalismen ikke lenger eier

sluttproduktene de produserer. I tillegg har de mindre kontroll over selve arbeidsprosessen, fordi nye teknologier fører til mindre krav om kunnskap og opplæring. Andre igjen argumenterer for at tidspress og ulike former for «new public management» fører til lignende tap av ferdigheter (Gieser, 2014). De urbane hagene kan på denne måten sees på som en respons til en kunnskap- og ferdighetskrise, og opplevelser av fremmedgjøring. I kapittel fem har jeg utforska hvordan kunnskap og ferdigheter skapes i hagene, og hvordan dette gjøres gjennom først og fremst en kroppslig og sanselig tilnærming. Dette kan stå som en kontrast til mer framokbla måter å kjenne arbeidsprosesser på.

Mange dyrkere er opptatt av kortreist mat, og det å kunne høste av det som er nært. Mens de yngre dyrkerne ofte snakker om mat knytta til bærekraft, er de eldre mer opptatt av at det er et resultat av en nøysom livsstil som de har med seg hjemmefra. De er opplært til å ta vare på det de har, og ikke ødsle. Selv om dyrkerne kan kjøpe alt de trenger på butikken, vektlegger de fremdeles egen matauke og minst mulig matsvinn. At dyrkerne er opptatt av at maten skal få virke som en viktig del av livet, kan sees på som en praktisering av nøysomhet. De beskriver at de kaster lite av grønnsakene fra de urbane hagene, og vektlegger å skape kunnskap og bevissthet om å ta vare på maten. Å eksplisitt snakke om bærekraftig eller redusert forbruk er ikke så vanlig i hagene, snarere kan det mange dyrkere forteller om vitne om et ønske om å leve nøysomt. Evans (2011, s. 522) definerer nøysomhet som en praksis som innebærer moderat bruk av penger, varer og ressurser med vekt på varsomt forbruk og minimering av avfall. Selv om mennesker praktiserer nøysomhet trenger det ikke være knytta til overordna politiske og etiske mål (Evans, 2011; Waitt mfl., 2012). Dyrkerne i denne studien har i varierende grad det vi kan kalle overordna mål, og de fleste ser nøysomhet som en del av deres livsførsel. Head (2016) mener at det etisk-politiske aspektet er mindre viktig, fordi det viktigste er at hverdagslivet preges av mindre forbruk av ressurser uavhengig av motivasjon.

Smith og Jehlička (2013) argumenterer for å se etter praksiser som har blitt sett på som lite moderne som et bidrag til det de kaller «stille bærekraft». Ved å unngå å kategorisere

noe som alternativt eller som bærekraftig forsøker de å favne om praksiser som folk selv ofte kategoriserer som hverdagslige. Gjennom studier av dyrkepraksiser i Polen og Tsjekkia utdyper de hvordan slike praksiser reduserer matkilometer, reduserer bruk av sprøytemidler og kunstgjødsel og bygger tillitt og delekultur mellom mennesker. I forlengelsen av dette drøfter de tidsaspektet, hvor en oppskalering av slike praksiser kan bety en diskusjon om hvordan tid og økonomi organiseres i samfunnet i dag (Smith og Jehlička, 2013). Dyrkerne i denne avhandlinga drøfter i liten grad andre måter å organisere samfunnet på, selv om de peker på tidsbruk som del av dyrkinga. Dyrking er en krevende praksis, både kroppslig og tidsmessig. Mens økonomi sjeldent er drivende for dyrkerne, er tid ofte en mangelvare. Dermed kan også den tidsmessige innsatsen føre til at dyrkerne vurderer grønnsakenes verdi som høyere. Van Otterloo (2013) peker på at mat på et tidspunkt ble verdsatt ut fra lettvinthet, hvor økonomi og effektivitet ble viktigere enn dens sanselige verdi. Å dyrke sin egen mat kan sees på som et brudd med slike ideer, hvor dyrking henger sammen med andre verdier hvor det økonomisk-rasjonelle ikke er like førende. Det å kunne spise mat som oppleves som sanselig verdifull kan være et eksempel på dette. Den tidsmessige innsatsen kan også peke på andre verdier enn effektivitet og rasjonalitet som førende for hverdagslivet. Pungas (2021) peker på at selv om vi ikke ser selvbergingspraksiser som økonomisk rasjonelle, kan de være rasjonelle ut fra andre forståelser. Hun argumenterer for at sett fra et perspektiv på omsorg, forstått som empati med omgivelsene og et ønske om å ivareta dem, kan slike praksiser være veldig rasjonelle.

Urbane dyrkere regnes sjeldent som aktivister, og dyrkerne i denne studien bruker ikke denne merkelappen på seg selv. Det er likevel noe aktivistisk over måten de forsøker å gjøre en forskjell på gjennom praksis. Pottinger (2017) viser til at aktivisme ofte blir forstått som noe høylytt og mer antagonistisk i form av protester. I sin studie av frøbanker peker hun på at aktivisme også kan komme i form av mer kroppsliggjorte handlinger som utfordrer bestående systemer. Jeg vil argumentere for at disse små og hverdagslige praksisene kan legge et fundament for å drøfte mulige veier mot mer ansvarlige praksiser for framtidens matproduksjon. Stille aktivisme har likhetstrekk med Smith og Jehličkas (2013) stille bærekraft og vektlegging av nøysomhet. I sum peker

disse på viktigheten av å se også små hverdagslige handlinger som en del av framtidens løsninger.

Den nære matens sanselige kvaliteter

«Smak på denne», «Se på dette», var noe jeg hørte mange ganger da jeg var på feltarbeid. Dette ble ofte etterfulgt av ulike smaker, noen ganger av sprø sukkererter rett fra planten, andre ganger av perfekt modna jordbær rett fra åkeren. Gjentatte ganger var det diskusjoner om smak, for «disse grønnsakene som ble dyrka her smaker bedre enn de på butikken». Det var vi alle enige om. Det finnes ulike forståelser av hva som er viktig med hagene hos de ulike dyrkerne, men en fellesnevner er at maten som dyrkes eller sannes oppleves som bedre for oss.

En av dyrkerne forteller at hun har lest at næringsverdien har gått ned i grønnsaker fra mer storskala internasjonalt jordbruk, mens andre peker på at de lokale grønnsakene smaker bedre. Øyvind i besøkshagen sier at han alltid jakter på smaksopplevelser. Han har dyrka i hagen i mange år, og han mener at de lokale grønnsakene og bæra smaker bedre. Han tror det handler om de spesielle lysforholda i nord, hvor det er masse lys og samtidig kjølig som gjør at grønnsakene vokser seint. Dette skiller dem fra butikkgrønnsakene som vokser opp under andre forhold, som gjør at de smaker mindre. En av dyrkerne peker på at ruccola-salaten i besøkshagen, er mye bedre enn den som kjøpes i butikken. Akkurat denne salaten har Agnes dyrka fram fra frø som hun høster fra plantene når de blomstrer på høsten. At plantene smaker bedre får støtte også av forskning på grønnsaker og bær produsert i nord – grønnsakene får friskere smak og bærene er søtere (Johansen mfl., 2018). Dyrkerne vektlegger det nordlige aspektet ved den nære maten, og at den kvalitetsmessig skiller seg fra grønnsaker dyrka andre steder. På denne måten får den nære maten sanselige kvaliteter som gjør at den verdsettes på en annen måte. Terroir er et fransk begrep som viser hvordan omgivelsene druer er dyrka i kan være med på å forme smak (Trubek, 2008). Dette viser til at det stedlige aspektet kommer i spill i møte med smak og matens sanselige kvaliteter. På samme måte kommer det nordlige som omgivelser og den småskala produksjonsmetoden i spill i hagene.

Over har jeg, i likhet med Ose (2018), argumentert for at mat som har en mer relasjonell historie i mindre grad kastes. Jeg vil argumentere for at dyrkerne viser at det også er en sanselig side ved dette. De sanselige kvalitetene til plantene, lukt, smak og utseende, spiller også inn i den relasjonelle historien til maten. Dette gir den i større grad et særpreg. Trubek (2008, s. 23) mener at mat som blir behandla først og fremst som en vare ikke bærer i seg muligheten til å være sanselige ting, som kan gi glede og minneverdige opplevelser. I lys av dette argumenterer Edwards, Gerritsen og Wesser (2021) for at mat som er situert konkrete steder kan bidra til at smak og matens sanselige kvaliteter blir viktige igjen. Carolan (2011) mener vi er trent opp til å like det han kaller global mat, som er en form for standardisert smak. Våre levde erfaringer er ikke lenger knytta til mat vi høster direkte fra jorda, snarere er det mat som er prosessert eller innpakka. Spesielt har sansene våre mista sin rolle i møte med mat (Carolan, 2011). Der grønnsaker og kjøtt før skulle kjennes og luktes på for å finne ut om de var ferske og friske ble dette etter hvert standardisert med innpakka mat med datostempel. Flere dyrkere drøfter nettopp aspektet med plastinnpakka mat som problematisk, men da spesielt opp mot plastforurensinga som er rundt oss. Samtidig kan det tenkes at platen i seg selv skaper et skille mellom oss og grønnsakene, som gjør dem mindre sanselige og mer til en abstrakt vare. Carolan (2011) mener vi trenger å lære opp sansene på nytt for å kunne støtte opp under andre matpraksiser og systemer over lengre tid. Å dyrke eller høste sin egen mat krever denne treninga av sansene, og andre måter å relatere seg til grønnsakene på. Dette kommer også til syne når dyrkerne drøfter ulike dyrkingsmetoder.

Dyrkerne sammenligner ofte de økologiske og egendyrka grønnsakene med de som er konvensjonelt dyrka. Ofte med argumenter om at den økologiske maten er renere, blant annet fordi den dyrkes uten bruk av kunstgjødsel og sprøytemidler. Hanna forteller at hun av ulike grunner er skeptisk til midler som sprøytes på grønnsaker. Dette kan henge sammen med at hun har erfaringskunnskap med å dyrke, og derfor vet mer om både holdbarhet og utseende på planter som er dyrka økologisk. Hun sier:

Fordi jeg vet hvordan det gjøres konvensjonelt, og jeg vet hvor mye det sprøytes på spesielt jordbær. Jeg spiser aldri noe annet enn økologiske jordbær. For jeg vet hvordan det er når de ikke dyrker dem økologisk. De er jo veldig følsomme for fukt, og det blir veldig lett mugg på dem. Og for å unngå det så sprøyter man enorme mengder gift på dem for at det ikke skal være mugg på bærene. Så jeg vil definitivt ha økologiske jordbær. [...]

Hanna tar utgangspunkt i jordbær som hun er godt kjent med, og forklarer at det er store forskjeller i sprøytemiddelbruk mellom økologiske bær og de som er konvensjonelt dyrka. Å ikke få i seg for mye sprøytemidler er viktig for henne, fordi hun tenker på det som gift og dermed også som noe utrygt. Jeg spør henne om hun først og fremst tenker på betydninga for sin egen kropp:

Det er for allting. På den ene siden vil jeg ikke få i meg unødig med gift, men det er nok også for miljøet, for det går jo ut, det kommer ut i vannet og det påvirker innsektene og fuglene og all ting.

Sitatet viser Hanna ikke bare tenker på seg selv når hun vurderer det å dyrke økologisk som viktig for henne. Det er også et uttrykk for omsorg for de mer-enn-menneskelige aktører som blir påvirket av vår matproduksjon. Bückner (2021) er i likhet med Puig de la Bellacasa (2017) opptatt av å utvide vår forståelse av omsorg. I forbindelse med mat og matlaging argumenterer førstnevnte for at vi må utforske hvordan mennesker viser omsorg for omgivelsene gjennom mat. Ved å dyrke på måter som de tenker ivaretar andre, anerkjenner dyrkerne at naturens prosesser også tar vare på oss, fordi mat er vesentlig for at vi kan overleve (Brückner, 2021). Uttrykk som «people care and Earth care» (Nelson og Edwards, 2021, s. 8) viser hvordan slik omsorg innebærer en gjensidighet. «God og trygg» mat handler også om mat som er dyrka basert på prinsipper om å ivareta omgivelsene og andre arter på best mulig måte.

En annen dyrker forteller at hun liker at maten er så naturlig som mulig. For henne er naturlig knytta til at den er dyrka uten sprøytemidler. I likhet med Hanna er hun bekymra for mengden sprøytemidler kroppen utsettes for. Hun sier at hun tror vi vet for lite om grenseverdier, og at verden er inne i et prøveprosjekt vi ikke vet konsekvensene av. Denne frykten for at mat skal være utrygg, eller behovet for at mat skal føles naturlig, kan henge sammen en stadig mer distansert og industrialisert matproduksjon. Det globaliserte matsystemet har til dels vært flink til å håndtere forbrukeres usikkerhet ved hjelp av standardisering (Carolan, 2011). Når vi går inn på en butikk ser ofte grønnsakene like ut uansett hvor vi handler. Vi kan derfor være noenlunde sikre på at vi får det vi skal ha, selv om vi ikke høster maten direkte fra åkeren. Samtidig er det tydelig at systemet ikke har klart å rydde bort alle usikkerheter fordi blant annet sprøytemidler og kunstgjødsel er omdiskutert (se også Carolan, 2011).

Flere av dyrkerne er opptatt av at vi trenger en diskusjon om hvordan vi skal produsere mat i framtida. Stine forteller at økt matproduksjon ofte innebærer mer bruk av kunstgjødsel og sprøytemidler, og en stadig jakt etter områder som er egna for jordbruk, verden over. Samtidig mener hun at vi er for dårlige til å ta vare på matjorda vi har, og flere steder i Norge bygges det ned mange mål jord hvert år. Vi har også mulighet til å produsere mer mat om småskala dyrking blir mer vanlig. Stine tenker at morgendagens mat like gjerne kan komme fra små hageflekker, fordi to kvadratmeter i en hage her og der kan utgjøre mye til sammen. Matauke blir her knytta til noe alle kan gjøre. Dyrking er en praksis som gir mennesker en form for autonomi til å skape landskap og mat basert på egne prinsipper for «god» mat og «godt» jordbruk (Brückner, 2021). Det er flere som er opptatt av hvordan vi kan produsere mer mat lokalt. Aleksander fra parsellhagen har en litt annen inngang til det. Han er spesielt opptatt av hvor mye energi vi bruker på å ale opp planter og frakte matvarer over hele verden. For han er det å produsere effektivt både med tanke på transport og energi viktig. Han er derfor opptatt av både parsellhagedyrking og mulige teknologiske løsninger. Tidligere har han eksperimentert med hydroponikk, hvor man dyrker innendørs i et lukka system uten jord. Han forteller at dette kan være en måte å dyrke på som lukker kretsløpet, og som sørger for mest

mulig effektiv produksjon. Felles for begge disse dyrkerne er at de ser til mer småskala og lokal produksjon for å sikre framtidens matbehov.

Flere av dyrkerne viser til diskusjonen om hvorvidt økologiske metoder kan produsere nok mat. Stine peker på at det også kastes mye mat og dermed produseres for mye mat noen steder. Hanna er derimot usikker på om det økologiske jordbruket kan klare å løse det store problemet med monokulturer:

Det største problemet er monokulturene. Det er jo ikke naturlig å ha store deler land hvor man bare dyrker en sort. Det skal være et økosystem med mange ulike planter som samarbeider sammen for at det skal være bærekraftig. [...] Og det finnes dessverre, i hvert fall i USA, men også i Europa, en god del gift som er godkjent for økologisk jordbruk. Som de sprøyter på de økologiske avlingene, fordi disse monokulturene er ikke bærekraftige. Sånn at skal du ha økologisk hvete og du skal ha åker etter åker etter åker så må du gjøre noe.

Økologisk jordbruk er sett på som en annen måte å produsere mat på, og er del av en annen diskurs om mat hvor bærekraft ofte blir sett på som mer i fokus. Men også økologisk produksjon har blitt kritisert for å ha blitt kommersialisert, og driftes også i en industriell skala (Carolan, 2011). Som Hanna peker på er det mange som er bekymra for frødiversiteten i verden, og dette er knytta til disse store monokulturene. Lokal variasjon forsvinner til fordel for grønnsaker som vokser raskt og er mindre sårbare for sykdommer. Problemet er at disse grønnsakene ikke nødvendigvis passer til å dyrkes på mer marginale steder, og færre arter gjør oss sårbare ved sykdomsangrep. Økologisk produksjon kan derfor også kritiseres for å i økende grad være basert på stordrift som ikke gagnar miljøet. Hanna viser til at småskalaproduksjon kan være mer mangfoldig med tanke på plantearter, og dermed kan den også sikre lokale variasjoner som kan fremme robusthet.

Dyrkernes ønske om mer lokal og egendyrka mat henger til dels sammen med å få tilgang til mat som de ser på som god og trygg. Samtidig peker dyrkerne også på en forståelse av vår avhengighet av naturens prosesser som gir oss mat, og et ønske om å opprettholde omgivelsene på best mulig måte. Ved å vise til hvordan jorda påvirkes av jakt på land til jordbruk, bruk av midler som skader dyreliv og monokulturer peker de også på utfordringer som er mer globale og ikke bare menneskesentrerte. Fortellingene om dyrking og mat i denne avhandlinga er i stor grad knytta til spesifikke steder og deres unike omgivelser, samtidig kan vi løfte disse fortellingene inn i en større samfunnsmessig kontekst. I en rapport fra FN slås det fast at alle former for naturmangfold er viktig for matproduksjon, og i dag er dette trua av en rekke ulike faktorer inkludert monokulturer (FAO, 2019). Stadig flere rapporter forteller om blant annet høyere temperaturer, jorderosjon, ekstremvær og tap av naturmangfold som alle kan ha store konsekvenser for verdens produksjon av mat. Dyrkernes fortellinger handler ikke direkte om krisene vi står ovenfor – de handler om hvordan noen mennesker praktiserer- og engasjerer seg i omgivelsene. I neste del vil jeg vise at det også innebærer andre fortellinger om mat og byen.

Dyrkingas plass i byen

Hvert år i august arrangerer besøkshagen i Bodø åpen hage. Dette gjør de for å inspirere andre til å dyrke sin egen mat, komme i kontakt med mulige medlemmer og for å skaffe inntekter til hagen gjennom salg av grønnsaker, kaker og annen mat som de har lagd. I august 2017 var dyrkerne allerede i full gang med å sette i stand hagen til de besøkende, da jeg kom i ti-tida. Det var sol og fint vær, selv om det bare var 12 grader i lufta denne søndagsmorgenen. Maja hadde tent opp i bålet, og lagt en steinhelle til oppvarming. Hun ville prøve å steke «klappakaker», bakepulverbrød stekt på bål, som skulle deles ut til besøkende. De var grove med urter og frø av ulike slag. Ved siden av bålet var det satt opp en bålpanne. Her skulle det kokes opp myntete for salg. I den lille salgsbua borte ved morelltreet sto det hjemmelaga kaker, bakt med rødbeter, gulrot, fennikel og bringebær. I tillegg var det mulig å kjøpe små glass med mjødurtsaft og surdeigsbrødsriver med gulrotgraspesto. Det skulle også være selvplukk av grønnkål,

og en av dyrkerne kom med grønnkålchips som smaksprøver til de besøkende. Grønnkål vokser godt i nord, men mange vet ikke hvordan de skal bruke den. Derfor ville dyrkerne prøve å inspirere de besøkende med tips til hva de kan bruke grønnkålen til. Grønnkålchips er enkelt å lage og er i tillegg et sunt snacksalternativ, forklarer de mens jeg smaker på en.

Jeg hjelper til med å sette opp plakater med informasjon om økologisk dyrking rundt i hagen. På en av plakatene står det om hagens kretsløp, kompostering og meitemakkens viktige rolle i denne prosessen. På en annen plakat forklarer de at pollinatorer som bier og humler er viktige for matproduksjon, men de mister sine habitat blant annet på grunn av måten vi organiserer jordbruket på i dag. I tillegg finnes det noen plakater med informasjon om de ulike plantene i hagen. Det står at rødbetene er næringsrike og at ringblomster både er dekorative og spiselige. Det settes opp en stasjon for meitemakkjakt for barn i komposten, og små spader legges fram. I tillegg arrangeres det en quiz for ungene hvor de kan vinne en liten grønnsakskasse. Her stilles det spørsmål som for eksempel «hva kan du ikke ha i komposten?»

Når klokka slår elleve begynner det å komme folk. Det kommer mange familier med småbarn. De kikker på hagen, prater med dyrkerne før de setter seg ned på benkene med mat og drikke fra salgsbua. Jeg får besøk av ei venninne. Hun blir veldig overraska over hvor stor og grønn hagen er – hun hadde sett for seg noe annet. En liten hageflekk i nærheta av byen, men det som møter henne er små åkere med masse planter. Vi tar en runde for å se på åkrene. Da hun ser fennikelen blir hun overraska, både over størrelsen og over at den virkelig kan vokse så langt nord. Mange av de besøkende overraskes på samme måte som venninna mi. De forventer ikke at besøkshagen faktisk produserer både mange sorter, og ganske store mengder med grønnsaker i løpet av sesongen.

Når besøket mitt har gått, skal jeg følge en familie bort til selvplukken på grønnkålen. På veien dit går vi forbi gulrøttene. Barna går begeistra bort for å se på de grønne tustene som står opp i gulrotåkeren. Et av barna har så lyst å dra opp en gulrot, men mora påpeker at «gulrot er jo ikke noe du liker». Barnet ser på henne og svarer «Jo! Det liker

jeg». Dette skjer også under barnehagebesøkene jeg har vært med på tidligere. Når barna ser grønnsakene i åkeren skapes det en nysgjerrighet, som kanskje ikke grønnsakene i kjøleskapet eller på butikken alltid klarer. Kompromisset blir at barna får plukke grønnkålblader. De studerer planten, og plukker med seg de største bladene. Mora påpeker at de ikke trenger å ta de med hull i. Mens barna plukker grønnkål, spør mora meg om tips til hvordan de kan bruke den. Jeg forteller at jeg ofte bruker den i pasta, supper eller i lasagnen.

Dyrkerne er opptatt av å dele av kunnskapen de sitter med, og inspirere andre til å dyrke selv. Alle hagene i denne avhandlingen har hatt eller har en form for åpen dag i løpet av sesongen. Disse dagene fortøner seg noe ulikt i de forskjellige hagene, men de ligner besøkshagens åpne dag. Gjennom å dele ut smaksprøver, tipse om oppskrifter, selge mat og drikke prøver dyrkerne å vise hvordan hagens grønnsaker kan brukes. De prøver med andre ord å lære opp de besøkende til å kjenne mat slik den er når den kommer direkte fra jorda, og er dyrka etter sesongen i nord. Carolan (2007) argumenterer for at vi trenger mange ulike måter å kjenne verden på. Med dette mener han vi også trenger kunnskap som ligger utenfor det han kaller representativ kunnskap, som ofte blir knytta til en form for kunnskap gjennom praksis. Spesielt har han vært opptatt av hvordan vi kan skape taktile rom som gir folk muligheten til å nærme seg verden som deltakere og ikke som tilbaketrunkne observatør. Med tanke på mat har globalisering og lange verdikjeder bidratt til en fremmedgjøring som ikke åpner for mer bærekraftige tilnærminger (Carolan, 2007). Helt siden starten på såkalt industriell eller prosessert mat har det blitt gjort forsøk på å minske avstanden mellom stedene for produksjon og selve forbruket – ofte omlandet og byer (Carolan, 2011). Som jeg har vist i innledningskapittelet har ulike former for hager vært del av byen siden de store urbaniseringsprosessene. Det har lenge vært en idé om at manglende nærhet til produksjon, og måten samfunnet er lagt opp på kan føre til en form for frakobla forbruk. Både skolehager og kolonihager har vært del av en bevegelse som har forfektet at folk trenger nær kontakt med naturens prosesser gjennom for eksempel erfaringskunnskap med matproduksjon. På mange måter kan de urbane hagene sees på som en forlengelse av samme bevegelse. Som flere er inne på vil det å ta hensyn til sanselige opplevelser og kroppsliggjorte læringsprosesser kanskje

kunne bidra til mer varige endringer enn mer konvensjonelle former for informasjonsarbeid. Flere peker på at matproduksjon i dag er prega av markedsløsninger som først og fremst skal være rasjonelle og økonomisk-effektive (Carolan, 2011; Walstra, 2021). Carolan (2007) beskriver hvordan vi i dag for eksempel har merkeordninger som skal vise forbrukere de riktige valgene med tanke på miljøhensyn. I slike ordninger er det markedet som på mange måter skal lede an til mer bærekraftige samfunn. Flere peker derimot på at informasjon alene ikke er nok til å skape endringer (Carolan, 2007; Norgaard, 2011). Flere mener at markedsløsninger ikke kan bidra til kunnskaper som vi trenger for å forplikte oss til andre praksiser. Kunnskapen som skapes i de urbane hagene kan sees på som et tillegg til informasjon-som-kunnskap ved at kunnskapen er basert på levde erfaring. Turner (2011) argumenterer for at prosjekter som tar på alvor levde erfaringers rolle kan ha et større potensial for mer langvarige forpliktelser til alternative praksiser. Jeg vil argumentere for at de urbane hagene representerer taktile rom, som åpner for levde erfaringer, både for dyrkerne selv og en større del av byens befolkning.

Både besøkshagen og parsellhagen ligger i sammenhengende områder med dyrka mark, henholdsvis Rønvikjordene og Holtmarka. I dette avsnittet vil jeg først og fremst diskutere Rønvikjordene, men diskusjonen vil være overførbar til lignende situasjon på Holt. Rønvikjordene vitner om tidligere tider i Bodø. De store markene nesten helt inntil bykjernen har vært dyrka i over hundre år av forskjellige aktører. Etter den siste forsøksgården til NIBIO ble lagt ned har fylkeskommunen forpakta bort jorda til private aktører som fram til i dags dato har drevet med melkeproduksjon. De siste tiårene har det vært store diskusjoner om jordene skal bygges ut, og deler av jordene er allerede nedbygd. Dette er ikke unikt for Bodø. Over hele landet legger de større byene press på arealer i og rundt byområdet. Hvis vi ser på byplanlegginga fra tidligere tiår, var det i stor grad lagt vekt på å bygge ut forstedene. Dette skjedde en del steder på bekostning av matjord, fordi byer i vekst ofte er lokalisert i nærheten til gode jordbruksområder (Vinge, 2020). Nedbyggingstempoet har gått ned som følge av sterkere jordvern og kompaktbyidealet. Samtidig viser Vinge (2020) i en nyere studie fra Trondheim at det finnes ulike diskurser og rasjonaliseringer rundt bygging på matjord. Trondheim bygger

ned bynær matjord for å skape en klimavennlig by, basert på ideen om at dette er boliger som er tett på byen og åpner for økt bruk av kollektiv transport (Vinge, 2020). Hun sammenligner dette med Toronto, der vern av matjord i seg selv er en del av en klimavennlig by. Dette kan tyde på at en del byer ikke har mat som en del av den urbane agendaen (Deh-Tor, 2021). I denne studien har jeg ikke sett på Tromsø og Bodøs planer direkte, men de siste årene har begge byene forsøkt å støtte ulike former for urbant landbruk. Bodø kommune har blant annet et prosjekt hvor målet er å utvikle et kompetansesenter for bylandbruk i nord (Bodø kommune, u.å.-c), mens Tromsø kommune har støtta ulike prosjekter med midler, inkludert DYRK Tromsø. I tillegg har de sikra videre drift for Holt Økopark. Samtidig er mange av dyrkerne usikre på hvor lenge de har «sikra jorda».

Flere av dyrkerne i besøkshagen tar utgangspunkt i debatten om jordene når de drøfter betydninga av småskala dyrking i byen. Vigdis har lenge vært opptatt av jordvern, og hun forklarer at hun ikke forstår hvorfor politikerne ikke ser verdien av å ta vare på Rønvikjordene. Hun mener at de kun ser et stort grønt område som er lett å bygge på, men de ser ikke verdien av graset som produseres til dyra på båsen. Det er flere av dyrkerne som nevner at vi ikke vet noe om framtida, og hva den bringer. I en verden som er i endring er det flere som tenker at den matjorda vi har kan bli en viktig ressurs, selv om verden i dag er prega av et globalisert system for matproduksjon. Mens noen peker på grasproduksjon til dyrehold, tenker andre på at jordene kan brukes til urbant landbruk av ulikt slag som for eksempel parseller eller urbane hager.

Når Vigdis, Ingrid og Venke drøfter hvorfor jordene og besøkshagen er viktige å beholde, kommer de flere ganger de inn på det jeg vil argumentere for er knytta til byutvikling. De forklarer:

Venke: Fordi et argument mot å beholde jordene, er det at det er så mye jordbruksområder utenfor byen. Så skal du dyrke, så kan du flytte på landet. Men så tenkte jeg ja hvorfor skal det være sånn da? At det er jo

egentlig et sånn kunstig skille, at hvis du ønsker å drive med jorda så skal du bo på en øde plass.

Ingrid: Ja, hvis alle barnefamiliene, pensjonistene og vi som er midt imellom, alle bor i byen. Så skal vi enten ta bilen eller bussen for å komme oss ut på de grønne plassene for å dyrke. Det er jo veldig unaturlige skiller. Så det at en familie kan bare sykle eller gå bort er viktig. Tenk på det å gå til åpen hage, det er jo fantastisk.

I denne samtalen forklarer dyrkerne at de ønsker at byen skal beholde det vi ofte tenker på som rurale kvaliteter, selv inne i bykjernen. De mener det er kunstige skiller som gjør at matjorda blir viktigere når den er «der ute» og ikke inne i byen. Dette kan knyttes til debatten om naturen som «der ute». På samme måte som den bevaringsverdige naturen hele tida skapes i et utenfor-perspektiv, blir den bevaringsverdige matjorda og dyrking skapt som noe utenfor byen og utenfor menneskers hverdagsliv. Dyrking i byen kan sees på som en reaksjon mot dette, hvor matproduksjon gjøres som en del av det urbane. Mange har ikke et ønske om å flytte ut fra byen for å leve det de føler er et liv nærmere naturen. Snarere forteller de om visjoner om byer som er lagt opp for å kunne for eksempel dyrke sin egen mat i nærhet til både hjem og hverdagsliv.

McClintock (2010) argumenterer for at det har skjedd en internalisert fremmedgjøring på grunn av den materielle frakoblinga mellom omgivelser og arbeid. Dette gjør at mennesker ikke klarer å se seg selv som en del av et større økosystem. Han mener at dyrkepraksiser kan føre til at mennesker i større grad forstår seg selv som en del av økosystemet, gjennom å reintegrere manuelt og intellektuelt arbeid. På et mer praktisk nivå krever dette at byer har arealer for ulike former for produksjon – her dyrkeareal. Det krever kanskje også en ny forståelse av hva slags grøntområder i byen som er verdt å ta vare på. Flere steder er det ofte gamle jordbruksarealer som blir bygd ned, fordi deres funksjon ikke alltid sees tydelige i dagens byer (Thorén og Saglie, 2015). Nå kan dette også være i endring med den nye bølgen av urbant landbruk, men til nå har debatten

mest vært knytta til å dyrke på marginale steder som ikke er brukt til andre ting. Som jeg har vært inne på i innledinga har den moderne storbyen vært knytta til flere ulike ideer om natur. De har vært de minst naturlige stedene på jorda, og det å ta inn natur har blitt sett på som en løsning på både sosiale og miljømessige problemer. Den «naturen» som mange byer vektlegger er ofte turløyper og parker som er til rekreasjon og estetisk nytelse. Dyrkerne peker på gleden av å kunne arbeide i hagene, og bruke kroppen. Dette har jeg vært inne på i kapittel fire. De forteller om arbeid som viktig i bylivet, men det er ikke det samme arbeidet som lønnsarbeidet. Counihan (2021) peker på at denne vektlegginga av arbeid kan knyttes til Marx. Marx var opptatt av arbeid som en «sanselig menneskelig aktivitet», og arbeidet som en sentral del av menneskers liv (Marx og Engels, 1970 sitert i Counihan, 2021, s. 42). Denne formen for arbeid kan sees på som det motsatte av arbeid under kapitalismen, som Marx kritiserer. Flere viser til småskala håndverksarbeid som et motstykke til fremmedgjørende arbeidsliv og produksjonsmetoder (Thurnell-Read, 2014).

Maja sier at hun synes at gårdsbruka Bodin og Vågønes, som ligger midt i byen, gjør Bodø til en unik by. Samtidig tror hun ikke de blir nok verdsatt. Selv bor hun sentralt, men samtidig nær ei mark som noen ganger har kyr på beite. Hun forteller at hun pleier å observere dem. Hun ser på måten de beveger seg på og hva de gjør. Hun forteller at hvis det er kaldt og regn så står de sammen i en klump, men om været er fint ligger de strødd utover. Mens kjølig vær er gunstig for å grase hele dagen. Noen ganger er kyrne misfornøyd med beitet, da begynner de å knuffe og gå langs gjerdet. Hun sier at det spesielt var ei ku som var fæl til å stikke av. Kua gikk rundt og kjente etter med rumpa om gjerdet ga etter. Hvis det var den minste bevegelse tråkka hun ned gjerdet og rygga ut med kalven før resten av flokken kom etter. Gleden av å observere dyrene er tydelig i Majas fortelling. Dette kan også handle om å ha en for form nærhet til matproduksjon, som ofte er distansert fra våre hverdagsliv. Å kjenne kua før den blir kjøtt kan bidra til andre relasjoner til det samme kjøttet. I tillegg bidrar dyrelivet, enten det er produksjonsdyr eller andre mer ville dyr, til glede gjennom observasjon. Hun tar også opp en annen del av denne diskusjonen når hun forteller at hun tror byer har ønska å distansere seg fra alt som handler om matproduksjon:

Det er et slags bondekompleks, at vi må ikke lukte møkk her for vi skal være sånn moderne storby. Men det er faktisk moderne å ha grønne lunger i byen. Det er det mest moderne som finnes. Men det må liksom folk forstå.

Maja mener at storbyen ikke klarer å sette pris på produksjonslandskapetets estetikk og mer sanselige sider som lukt. Produksjon lukter, kanskje spesielt matproduksjon som baserer seg på husdyrmøkk som gjødsel. Det Maja forteller om kan knyttes til en fremmedgjøring ovenfor de prosessene som produserer maten vår. Prosesser som vi i stor grad har rydda ut fra byene over lang tid. Vi er ikke lenger kjent med de visuelle inntrykkene, luktene og «rotet» som dyrking og matproduksjon skaper. Mens noen argumenterer for mer dyrking i byen med tanke på produksjon, kan dyrkekasser og grønne tak være et uttrykk for en mer designretta inngang. Dette betyr at deler av matproduksjonen «renskes» før den tas inn i byen. Et uttrykk for dette kan sees i DYRK Tromsø som i stor grad bruker jord og gjødsel kjøpt fra butikken. Lukta og rotet som dyrking bærer i seg blir på denne måten designa bort. Toppkulturen i nyttehagen var et unntak fra dette, den lukta ganske sterkt da den var ferdig bygd. I møte med denne komposthaugen ble noen bekymra for at naboene skulle kjenne at det lukta, og når squashen som hadde vokst i haugen skulle høstes var det flere som ikke ville ha den. Etter å ha sett hva den vokste i virka det som noen av dyrkerne synes at den ble mindre appetittlig, og så på den som uren. Dette viser at det er ulike gjøringar av dyrking og estetikk i henholdsvis nyttehagen og besøkshagen.

Storbyers utvikling har til dels handla om å rydde ut bråk og lukt fra byen (Edwards, Gerritsen og Wesser, 2021). Spesielt under de store byfornyelsene var det å sanere sider ved bylivet som ble sett på som uhygienisk en viktig del av disse prosessene. Samtidig har jeg tidligere vist til at det alltid har vært en kobling mellom hagebruk og byen, som en måte å koble bymennesker på naturen. Dette er også Maja inne på – det er moderne å ha grønne lunger. Men tallene viser at andelen grøntareal går ned i norske storbyer, og det er grunn til å verne om nettopp arealer og drøfte hva de skal brukes til. Houston mfl. (2018) argumenterer for at byplanlegging fremdeles ser ut til å skape et skille mellom

natur og kultur, ved at byen framstår som fristilt fra naturens prosesser. Deh-Tor (2021) mener at ulike former for matproduksjon ble presset ut fordi det ikke passer i en by som først og fremst skal vokse økonomisk. I spørsmålet om hvordan vi skal tenke om mat i stadig voksende byer kreves det at andre spørsmål stilles. Jeg vil, i likhet Deh-Tor (2021), problematisere urban dyrking sees på som fyllstoff for tomme rom i og rundt byen. Dette fører til at man ikke stiller spørsmål ved arealbruk i seg selv, og mat og jordbruksområder forblir noe som ikke tilhører det urbaniserte (Deh-Tor, 2021).

En annen side ved dette er hva slags aktiviteter som er ønskelige å ha i en by. Dagens byer blir ofte kritisert for å være skapt for mer passivt forbruk, hvor det å være i byens rom først og fremst er retta mot handel. De urbane hagene kan bidra til å utfordre de mer stramt organiserte byrommene. Mange vil argumentere for at det skjer en homogenisering av byene våre, gjennom markedsorientert byplanlegging basert på en idé om å skape attraktive og salgbare byer. Byer planlegges ut fra den samme oppskrifta for å tiltrekke seg kapital og den kreative klassen. Aspen og Pløger (2015) mener at dette kan føre til en form for zombie-urbanisme hvor byer mister sitt særpreg. Den samme bypolitikken legger også vekt på å skape attraktive byrom, som oftest ender opp med å være forbeholdt kjøpesterke grupper. Flere peker derfor på at byrom blir strammere og strammere, og reduseres til steder med passivt forbruk heller enn aktiv deltakelse (Bjerkeset, 2019; Franck og Stevens, 2006). De stramme byrommene preges av overvåking og kontroll, kommersialisering og privatisering og en estetisering basert på de privilegertes smak (Bjerkeset, 2019). I praksis innebærer det at byrom lukkes for deler av befolkninga, og det legges opp til et visst forbruk for å kunne oppholde seg der legitimt. Samtidig gjør den estetiske utforminga at noen kropper ikke føler seg hjemme. Til dels i lys av dette er det stemmer innenfor byutvikling som leter etter mer aktive former for byliv, som i større grad vektlegger levd erfaring og deltakelse (se for eksempel Aspen og Pløger, 2015).

Urbane hager kan som jeg har vist tidligere i dette kapitlet fungere som taktile rom, eller det Pink (2008a) kaller rom for andre sanselige opplevelser. De kan på denne måten være byrom som kan støtte opp under andre praksiser, som ligger utenfor det

dominerende kapitalistiske systemet (Pink, 2008a). Som byrom gir de mulighet til mer direkte deltakelse, hvor folk selv kan være med å forme sine omgivelser og gjøre det som de opplever som «god og trygg» mat. I tillegg har de ofte en estetikk som skiller seg fra dagens mer striglede byer, som igjen kan være med å utfordre den dominerende estetikken. I forlengelsen av dette kan vektlegging av jord og kompost, planter for pollinatorer og mindre bruk av skadelige stoffer inngå som praksiser som i større grad tar inn andre arter både i planlegginga av byen og i dyrking. Urbant landbruk har i økende grad blitt en del av dagens byutviklingsdiskurs. Dette gjenspeiles blant annet i den forrige regjeringas strategi for urbant landbruk, og kommuners planlegging. Ifølge Tornaghi (2014) har det skjedd en grønn vending, hvor det å markedsføre byen som bærekraftig og spirende er en del av denne vendinga. En åker, dyrkekasser eller parseller midt i byen drevet av et arbeidsfellesskap kan fort gi assosiasjoner til nostalgi, fortid og rurale levemåter. Samtidig er det også noen måter urbane hager kan inkorporeres i, eller koopteres av dagens mer kommersielle byutvikling. Ulike former for dyrking brukes oftere i bybildet for å gi et inntrykk av en grønn by. De dukker opp på reklameplakater for ulike boligutviklingsprosjekter, eller kommer i form av plantekasser i bysentrum. Samtidig gir ikke denne formen for bydyrking nødvendigvis en forbindelse med omgivelsene. I dette kapittelet har jeg argumentert for at kroppen og levd erfaring er viktig for å utvikle og støtte alternative praksiser. Det er gjennom mer direkte erfaringer med våre umiddelbare omgivelser at kunnskap utvikles i de urbane hagene. Kunnskap som på mange måter ligger utenfor det mer konvensjonelle kunnskapssystemet. I tilfeller hvor eksterne aktører står for driften av dyrkeprosjekter vil det ikke kunne gi samme typen kunnskap, selv om det settes opp plakater med informasjon. Dyrking som forskjønning blir på denne måten noe annet enn dyrking som innebærer direkte deltakelse.

Urbant landbruk sees også i økende grad som en økonomisk mulighet. Regjeringas strategi viser at det er ønsket om å utvikle dette til å bli en del av en grønn økonomi i byene. Arealet i mange byer er allerede under press og det kan oppstå konflikter mellom økonomisk motiverte dyrkere og hobbydyrkere om dyrkingsområder. Jeg, i likhet med flere, peker på at dyrkepraksisene vi finner i urbane hager er praksiser som ligger utenfor

det dominerende økonomiske systemet. Flere tar til orde for å utforske og synliggjøre praksiser som ligger utenfor kapitalismen, og det vi ofte tenker på som økonomisk-rasjonelt i et slikt system (Gibson-Graham, 2008; Pottinger, 2017; Smith og Jehlička, 2013). Disse praksisene viser at andre måter å være i og organisere verden på er mulig. Dyrking kan sees på som fortellinger om andre måter å organisere hverdagen og matproduksjon på, som i større grad vektlegger en form for holistisk omsorg hvor også omgivelsene og andre arter blir inkludert.

Avsluttende kommentarer

I dette kapittelet har jeg utforska hvordan dyrkerne gjør mat gjennom å følge deres forståelser av egne dyrkingsmetoder, foredling og ideer om hva som er «god og riktig» mat. Jeg har forsøkt å løfte dyrkernes grønnsaker som faktisk matauke, og som praksiser som er viktige som andre måter å produsere mat på, som også kan sees på som skånsomme. Ulike ideer om omsorg for seg selv og andre, omgivelsene og mer-enn-mennesker, ligger som en rød tråd gjennom dyrkernes fortellinger. Nærhet til maten betyr for mange også en sikkerhet om at den dyrkes så skånsomt som mulig. Byer har gjennom historien hatt ulike forståelser av hva som hører til. Flere viser til at byer har vært basert på en ide om hyperseparasjon av natur og kultur. Dette kan ha ført til at matjord og grønnsaker har blitt skjøvet ut fra byen, og at vi i økende grad har blitt fremmedgjorte ovenfor naturens prosesser, her knytta til dyrking. Urbane dyrkepraksiser kan sees på som en måte å (re)integrere mat og dyrking som del av byens rom, på måter som minsker fremmedgjøring. Det er flere som tar til orde for å se på praksiser som ligger utenfor det økonomisk-rasjonelle, og utenfor det uttalt aktivistiske som viktige i overganger til andre måter å være i verden på. I denne avhandlinga har jeg vektlagt å utforske det hverdagslige, og jeg ser på dyrking som en mer stille politisk handling. Sanking og småskala dyrking har vært og er vanlig blant mange mennesker, spesielt i Nord-Norge. Det er med andre ord ikke nødvendigvis snakk om nye praksiser. Med tanke på byutvikling kan urbane hager være byrom som tilbyr mer sanselige og taktile opplevelser, som også ligger utenfor den mer markedsretta byutviklinga vi ser i mange byer i dag.

Kapittel 9. Avslutning

Da jeg starta arbeidet med denne avhandlinga trodde jeg den skulle handle om mennesker som dyrka. Det gjør den fremdeles, men i prosessen har den fått en vending mot squash, potet, bier, gulrotfluer og meitemakker, for å nevne noen av dem jeg har møtt. Jeg har gått fra å være en menneskeorientert novise til å innimellom klare å kultivere oppmerksomheten mot de små øyeblikkene, som gir glimt av andre arter og samspillet oss imellom. Målsettinga med denne avhandlinga har vært å bidra med kunnskap om urban dyrking i en norsk kontekst. I tillegg har jeg lagt vekt på å utforske samspillet mellom alle hagens skapninger. Teoretisk og metodologisk har jeg ønska å bidra inn i feltet av mer-enn-menneske tilnærminger med vekt på omsorgspraksiser og utvikling av etiske sensitiviteter. Jeg har prøvd å utforske dette gjennom mer ordinære og hverdagslige møter mellom mennesker, planter og dyr i urbane hager. Jeg har tatt utgangspunkt i tre problemstillinger:

1. Hvordan stemmer mennesker seg inn på planter og andre skapninger når de deler hager som sted?
2. På hvilke måter utvikles det etiske sensitiviteter gjennom dyrking, og hvordan kan vi forstå flerartsrelasjoner som omsorgsfulle og ambivalente på samme tid?
3. Hvordan kan urbane hager forme og endre forståelser av småskala matproduksjon som et urbant anliggende?

Jeg har gjort feltarbeid i tre hager, hvor jeg har intervjuet dyrkere og arbeidet sammen med noen av dem. Jeg begynte dette arbeidet med perspektiver på landskap, kunnskap og kroppsliggjorte ferdigheter som etter hvert ble bygd ut med en økende vekt på det mer-enn-menneskelige. For å komme på sporet av planter og dyr har jeg tatt utgangspunkt i Ingolds (2000; 2011) landskapsperspektiv som utfordrer dikotomien mellom natur og kultur. I tillegg har jeg latt meg inspirere av mer-enn-menneske perspektiver innenfor samfunnsvitenskapelige og humanistiske fag, med vekt på omsorg, fortryllelse og utvikling av etiske sensitiviteter.

Å ta utgangspunkt i fellesdrevne hager i byer har vært interessant, fordi byer i en historisk moderniseringsdiskurs ofte har blitt skrevet fram som uten natur, eller som menneskers triumf over naturen (Franklin, 2001). Samtidig vet vi at andre skapninger hele tida har vært en del av- og transformert byer, også utenfor menneskelig intensjonalitet (Certomà, 2019). Ved å studere urbane hager med utgangspunkt i praktisk stedsskaping gjennom landskapsperspektivet, og mer-enn-menneskelige perspektiver har jeg forsøkt å undersøke hvordan dyrkerne lærer seg andre arter å kjenne gjennom situerte praksiser.

Jeg viser at dyrkepraksiser kan sees på som en form for kultivering av oppmerksomhet, hvor dyrkerne stemmer seg inn på andre arter og på omgivelsene. Styrken i de

fortellingene som jeg presenterer er at de viser de gjensidige relasjonene som mennesker og andre arter inngår i, i hagene. Mine analyser viser at de urbane hagenes fordel er det praktiske arbeidet, hvor det multisanselige aktiveres gjennom ulike kroppes aktive deltakelse. Jeg har forsøkt å vektlegge planter, dyr og jorda for å kunne skrive fram hvordan ulike relasjoner mellom mennesker og mer-enn-mennesker praktiseres i en hverdagslig kontekst. I likhet med blant annet Hitchings (2003) og Power (2005) argumenterer jeg for at nærheten i hagene kan være et godt utgangspunkt for å utforske mer-enn-menneskers deltakelse, og det samspillet vi inngår i. Disse forståelsene er situert i hagenes arbeid og rytmer, og er retta mot samspillet mellom arter slik det utspiller seg i småskala grønnsaksdyrking.

Oppsummering av avhandlingas bidrag

Innledningsvis i avhandlinga har jeg beskrevet hvordan urbane hager blir sett på som løsninger på mange av de utfordringene byer i dag opplever. Disse utfordringene er ofte retta mot det å skape en grønnere eller mer bærekraftig by. Ved å gjøre rede for en byhistorisk kontekst, har jeg løfta fram hvordan natur og by til tider har blitt gjort til motparter. Hagebevegelsen har også spilt en rolle i denne fortellinga, og har noen ganger blitt forstått som å ta inn natur til byen, til dels for å løse sosiale utfordringer. Denne framstillinga viser hvordan ideer om natur og kultur har vært framtreddende i diskusjoner om byens karakter, med byen som en form for menneskelig høyborg. I dag peker flere studier på at urbane hager skaper møteplasser i byen, mens andre peker på at de gir tilgang til kortreist mat og nærhet til naturen. Jeg viser at urbane hager ofte har blitt studert utfra en dikotomi, hvor natur og kultur forstås som adskilt. I et slikt perspektiv blir ofte plantene og jorda bare kulisser for det mennesker gjør i hagene. Jeg argumenterer for hagestudier som tar inn mer-enn-menneske tilnærminger, hvor andre arter også sees på som aktive aktører. For å ta inn dette i min studie har jeg sett til litteratur innen samfunnsvitenskap og humaniora som i økende grad har kritisert naturkultur skiller. Denne litteraturen beveger oss mot å se mennesker som del av omgivelsene og samspillet mellom arter.

Denne studien har vært situert i Nord-Norge, med feltarbeid i urbane hager i Bodø og Tromsø. Nordlige byer kan sies å ha en særegen urbanitet. Bodø og Tromsø er store byer i nordnorsk sammenheng, og motorer for vekst i sine regioner. Nord-Norge er også en region hvor jordbruk har en omstridt historie, som del av en hard fornorskningsspolitikk (Lien, 2020). Lien (2020) viser at blikket på landskap ofte har vært sammenvevd med jordbruk som dominerende praksis. Dette har blant annet bidratt til å undergrave andre måter å «bruke» landskapet på, som ikke setter like mange spor.

Målet mitt gjennom denne avhandlinga har vært å åpent og eksplorativt utforske hva som rører seg i urbane hager. For å undersøke dette har jeg tatt utgangspunkt i det praktiske arbeidet, og hvilke kunnskaper og ferdigheter som skapes i hagene. Landskap ble en inngang for det analytiske rammeverket mitt, med vekt på hvordan vi kan utforske kunnskap slik den skapes i samhandling med omgivelsene. Landskapsbegrepet åpner for å utforske hvordan hager skapes gjennom ulike rytmer og temporaliteter, som også tar inn de materielle omgivelsene og andre arter. Jeg har vektlagt det sanselige og kroppsliggjorte som en måte å undersøke disse prosessene, med vekt på praksiser. Dette har hjulpet meg å gå forbi rent økonomisk-rasjonelle tilnærminger og vektlegge affektive sider ved sted og samhandling med planter, bier, meitemakk, snegler og andre insekter. I prosessen ble også de mer-enn-menneskelige aktørene viktige, hvor spesielt perspektiver på omsorg har vært en inngang for å undersøke om det utvikles etiske sensitiviteter. Disse perspektivene har hjulpet meg å komme på sporet av de urbane hagenes kompleksitet, og gå utover hagene som rene møtesteder for mennesker.

Feltarbeid med deltakende observasjon og kvalitative intervjuer la grunnlaget for analysene mine. I rollen som forsker har jeg tatt utgangspunkt i min egen kropp, og jeg har arbeida sammen med dyrkerne. Dette har bidratt til at jeg kom nærmere det sanselige og kroppslige som grunnlag for å forstå hvordan kunnskap og ferdigheter skapes, og hvordan vi stemmer oss inn på andre arter. Det skriftlige arbeidet i denne avhandlinga preges også av at jeg er tett på materialet, og jeg har ønska å bidra med nære beskrivelser. Flere etterlyser et mer levende språk i forskningsarbeid (se blant annet Aspen, 2019;

Johansen, 2012), og dette er mitt bidrag til denne debatten. Jeg har forsøkt å skrive tett på det empiriske materialet, med vekt på å skildre hvordan sansene aktiveres i hagene.

Jeg har vært opptatt av å undersøke praksiser, og hvordan dyrkerne tilegner seg kunnskaper og ferdigheter om dyrking. Jeg argumenterer for at dyrkerne må lære seg å kultivere oppmerksomheten mot samarbeid, og lære seg å bli påvirket av plantene og jorda. Selv om dyrking kan sees på som en menneskeorientert aktivitet har jeg forsøkt å vise hvordan det utvikles nære relasjoner mellom dyrkere, planter, sted og jord. Dyrking krever en aktiv kropp som klarer å lese omgivelsene, og respondere på det som hele tida skjer. Dette har jeg, inspirert av Ingold, kalt å stemme seg inn på omgivelsene. Sammen med andre dyrkere kan noviser trene opp sansene til å bli stadig mer oppmerksomme på de små endringene som hele tida skjer i hagene, som vi må forholde oss til om vi skal praktisere omsorg. Jeg har vist at dyrking er ferdigheter som tilegnes gjennom sensitive, nære og engasjerte relasjoner med andre arter i praksis. Disse analysene kan sees på som en begynnelse til å forstå hagenes relasjoner, hvor omsorg og sensitiviteter utvikles. For å kunne utøve omsorg retta mot jord og planter kreves det ferdigheter. Jeg viser gjennom kapittelet at ferdighetene dyrkerne tilegner seg gjør dem bedre i stand til å lese mer-enn-menneskelige behov i hagene. Dette er praktisk kunnskap som er direkte knytta til arbeidet sammen med plantene og med jorda. Samtidig har jeg forsøkt å vise hvordan andre arter også er aktive deltakere, blant annet hvordan planter kommuniserer med dyrkerne om behov. Selv om mer abstrakt eller vitenskapelig kunnskap er i spill, blir den ikke tilgjengelig for dyrkerne før de klarer å omsette den i praksis gjennom sted.

Jeg har forsøkt å skrive fram hagenes «taskscapes». I mye av litteraturen på urbane hager har de blitt skrevet fram som møteplasser, med vekt på at det er mennesker som skal møtes. Jeg tar utgangspunkt i at hagenes materialitet ikke er passive containere for et antatt menneskelig sosialt innhold, men en del av relasjonene som skapes. Ved å utforske plantenes og jordas temporaliteter forsøker jeg å komme på sporet av hvordan de former vår hverdag i hagene. Jeg skriver dette fram ved å vise til at rytmene og temporaliteter endrer seg i løpet av sesongen, og med dette endrer også hagearbeidet seg. Hager har blitt beskrevet som gode steder å være, det forteller også dyrkerne i denne

studien. Jeg har forsøkt å forstå hva som ligger i dette ved å utforske det som en form for fortryllelse eller glede. Å ta utgangspunkt i glede og lek kan ifølge Bennett (2001) være et godt utgangspunkt for å utvikle etisk generøsitet. Å føle glede ved å være i plantenes nærvær og følge deres tid kan gjøre oss bedre i stand til å stemme oss inn på andre arter. Det er en måte å kultivere oppmerksomheten på, samtidig som vi i små øyeblikk føler oss i ett med omgivelsene. Jeg har også vært opptatt av at landskap bærer med seg ulike tider, der fortidas praksiser ligger igjen som spor (Ingold, 2000). I hagene er det ikke bare spor i selve landskapet, men også minner fra andre tider og steder som dukker opp. Dyrkerne bærer med seg andre landskap som aktiveres i møte med hagene og forsterker følelsen av å høre til. Å utvikle en forståelse for sin plass i relasjon til landskap og til dyrkinga kan på noen måter forsterke de affektive relasjonene som kan være kimen til etiske sensitiviteter.

Jeg har forsøkt å ha et mer eksplisitt fokus på menneskers relasjoner med ulike planter inkludert ugras, meitemakk, snegler og bier. Jeg viser hvordan det å bli kjent med planter og dyr utfordrer og utvider vår forståelse av dem. Selv om dyrkerne noen ganger nærmer seg mer-enn-mennesker fra mer antroposentriske forståelser er det mange som ønsker å jobbe på lag med andre arter. Jeg argumenterer for denne oppmerksomheten mot både de vi samarbeider med og de vi vil unngå, kan leses som en form for ansvarlighet for de som er i hagene sammen med oss. Dyrkerne lar seg bevege av de andre artene, og de blir tatt inn i forståelsene av hagene som sted. Samtidig utøver dyrkerne noen ganger en form for omsorg gjennom kontroll eller distansering. Dette handler om at dyrkerne har som mål å få en form for avling, samtidig som de går langt i å legge til rette for at andre arter skal ha en plass.

Jeg har også vært opptatt av hvordan dyrkepraksiser skriver seg inn i større fortellinger om matauke i byen. Her aktiveres minner om tidligere tiders selvbergingspraksiser i møte med grønnsakene fra hagene. Dette åpner for å drøfte bevegelser mot andre måter å forstå matproduksjon i byen på. Inspirert av Carolan (2007) bruker jeg begrepet taktile rom for å skape en kobling mellom praktisert og erfaringsnær kunnskap og matsystemer. Fremmedgjøring kjennetegner mye av maten vi spiser, fordi den kommer fra hele verden

og vi har ikke kunnskap om hvor eller hvordan den har blitt produsert. Å ta inn aspekter som fremmedgjøring og matproduksjon har åpna for å utforske hvordan dyrkerne forsøker å utøve en motmakt til mer storskala matsystemer. Dyrkerne er opptatt av å gjøre noe med opplevelser av fremmedgjøring med tanke på mat. Grunntanken er at folk skal vite hvor maten kommer fra, noe som synliggjør et stedssensitivt aspekt. Dyrkerne er også opptatt av å utfordre hvilke praksiser som hører til i byen, og hva som regnes som estetisk og passende i en by. Småskala dyrking sees på som en del av byen, samtidig som det også legges vekt på de artene som jobber sammen med dyrkerne. Deres behov blir forsøkt ivaretatt, som kan være viktig med tanke på bevegelse mot en mer-enn-menneskelig-vennlig bynær matproduksjon.

Mot en mer etisk småskala matproduksjon i byen?

Urban dyrking er ikke knytta til uttalte politiske handlinger, men kan beskrives som en form for stille aktivisme (Pottinger, 2017). Denne stille aktivismen mener jeg bærer i seg en kritikk av matsystemet slik det oppleves i byene spesielt. Det kan også sees på som en bevegelse mot å anerkjenne byer som mer-enn-menneskelige steder, hvor også andre arter tas mer på alvor. For å veve sammen trådene over har jeg sett til begreper som etisk sensitivitet og omsorg for å utforske det etisk-praktiske arbeidet til dyrkerne. Omsorg forstår jeg som å ta andres behov på alvor, også ikke-menneskelige aktørers behov (Puig de la Bellacasa, 2017). Å bry seg om handler om å ta ansvar for noen eller noe annet, forstått som praktiske forsøk på å ivareta deres behov (Krzywoszynska, 2019). Puig de la Bellacasa (2017) er opptatt av at det ligger noe ambivalent i omsorgsbegrepet fordi det på en måte oppfordrer mennesker til å ta ansvar, og dermed tillegger mennesker en overordna rolle selv når vi er opptatt av å bygge ned dikotomier. Det ligger også en åpenhet i omsorgsbegrepet, idet det ikke er gitt at omsorgsretta praksiser fører til bedre ivaretagelse. Van Doreen (2014) peker derfor på at det krever pågående kritisk vurdering av praksiser. I avhandlinga har jeg sett til omsorgsbegrepet for å utforske hvordan dyrkerne forsøker å ta ansvar for landskap, planter og dyr i sine dyrkingspraksiser. Jeg har vektlagt hvordan hagene skapes av både mennesker og ikke-mennesker, og hvordan dyrkerne lærer seg å bli bevisst andre arters mer aktive

deltakelse. Dette er en læringsprosess hvor verden, med Latours (2004) ord, blir mer differensiert når vi sanselig engasjerer oss med dens mangfoldighet.

Samtidig stiller jeg meg hele tida spørsmålet, hva hjelper det? Det er ikke nok å dyrke noen grønnsaker i en hage, eller drive med birøkt. Dette er ikke en ny innsikt. Men jeg argumenterer gjennom denne avhandlingen for at samspillet som skapes i hagene kan bidra til at noen dyrkere utvikler etiske sensitiviteter for de man er sammen med. I et litt større perspektiv setter det også småskala dyrking inn i et etisk landskap, hvor vi i større grad vurderer om maten vi spiser er produsert på en etisk måte.

Hvis vi skal ta på alvor at produksjon av mat er et urbant anliggende må vi diskutere arealbruk (Deh-Tor, 2021). Ofte har debatten om byer og mat handla om forbruk med tanke på fattigdom, matkasting eller mer generell folkehelse. Mat handler om mer enn forbruk, det handler i stor grad om produksjon. Dette betyr at jord og jordvern må være på den urbane agendaen, både lokalt i byene og i de peri-urbane områdene. Spesielt i Norge er det gode grunner til at produksjon av mat bør løftes fram. Det meste av dyrkbar matjord er lokalisert i nærheten til store tettsteder og byer (Landbruks- og matdepartementet, 2021). Samtidig er det i disse områdene presset på areal er størst og omdisponering av jord skjer hyppigst. I denne avhandlingen er områdene Holt og Rønvikjordene eksempler på slik bynær matjord. Disse områdene er under stadig press fra utbygging til boliger og varehandel. Å drøfte urban dyrking må derfor være en diskusjon om arealbruk i byen. Nærhet til mat må også handle om å skape rom for at folk kan ta vare på matjorda gjennom mer kollektive løsninger, som også tar hensyn til de vi deler stedene med.

Vi kan fremdeles finne selvberging i form av for eksempel bærplukking og fiske, kanskje spesielt i Nord-Norge. Samtidig har den ofte familiedrevne selvberginga i stor grad forsvunnet fra byene. Mat har i økende grad blitt kommodifisert. Dette har ført til at mange er fremmedgjorte fra prosessene i matproduksjon, sesongene og kretsløpet til næringsstoffer. Fremmedgjøring og kunnskap henger sammen. Deh-Tor (2021) mener at vi har mista fundamentale ferdigheter for å sikre egen overlevelse, og muligheten til

å lære bort dette til kommende generasjoner. Å holde slike ferdigheter i hevd krever en nærhet til jorda og til dyrking. Dyrking er ferdigheter som utvikles gjennom erfaringer med for eksempel jord, planter, dyr og værforhold, i tillegg til ideer og veiledning fra andre dyrkere. Det er med andre ord et samarbeid mellom mennesker og ikke-menneskelige aktører. Inkludert i dette samarbeidet er den gjensidige avhengigheta vi har til hverandre. Jeg mener at urban dyrking kan bidra til å skape forståelse for at vi inngår i ulike former for flerartssamarbeid. Når vi inngår i ulike stedsskapende prosesser må vi lære å ta på alvor de ulike artene vi deler sted med. Det ligger et forsøk på å ta ansvar for dette i dyrkernes hagepraksiser. For eksempel er ulike bier, og meitemakker viktige allierte i matproduksjon, og dyrkerne vil vise hensyn til deres væren i verden. I hagene gjør de dette blant annet ved å dyrke økologisk, ha planter som gir nektar til insektene og drive med informasjonsarbeid. De er opptatt av å praktisere en sensitivitet for omgivelsene gjennom mer hverdagslige praksiser.

Jeg har vektlagt en sanselig og kroppslig tilnærming, blant annet inspirert av Ingolds (2000; 2011; 2022) perspektiver som tar utgangspunkt i praktiske engasjement med omgivelsene. Denne tilnærminga har jeg kombinert med forståelser av det mer-enn-menneskelige med vekt på hvordan mennesker kan stemme seg inn på og lære seg å bli påvirkta av planter, dyr og omgivelsene. Jeg har utforska hvordan kunnskap og ferdigheter utvikles i hagene, på måter som kan sammenlignes med tradisjonell kunnskap. Selv om dette har vært en fruktbar tilnærming går den ikke like langt som nyere studier innenfor flerartsfeltet, hvor andre arter skrives fram mer eksplisitt. Jeg har utforska relasjoner mellom arter, men fra et menneskelig ståsted. Jeg kunne også i større grad valgt å utforske urbane hager som del av et større historisk-ideologisk prosjekt, hvor jordbrukets ambivalente rolle ble bedre ivaretatt.

Veien videre

Denne avhandlinga har hatt til hensikt å undersøke dyrkepraksiser i urbane hager, med vekt på å utforske kunnskap, ferdigheter og samspillet mellom de som er i hagene. Urban dyrking trekkes fram som viktig for dagens byutvikling, ofte med vekt på funksjoner og

tjenester for mennesker. I denne avhandling har jeg forsøkt å ta på alvor at hager er mer enn-menneskelige steder, ved å vise at planter, jord og andre dyr er viktige deltakere i hagene. Mitt bidrag til debatten om urban dyrking er på langt nær fullstendig, og det er mange aspekter ved urban dyrking som fremdeles trenger utforskning. Det trengs videre forskning på dette feltet som i større grad setter søkelys på mer strukturelle vilkår, og hvordan vi kan inkludere flere arter inn i den større byutviklingsdebatten. Andre arter har ikke alltid gitt seg helt til kjenne i materialet, til dels på grunn av den metodiske og analytiske tilnærminga. Her kan nye studier i større grad vektlegge et tverrfaglig perspektiv hvor andre arter kan få en stemme ved å inkludere ulike faglige kunnskaper.

Med tanke på lokal matproduksjon eller selvberging i byen er det grunn til å drøfte om dette vil la seg gjøre med dagens arealpolitikk. Selv om det har blitt betydelige forbedringer i jordvern, er byer fremdeles arealtyver. Hvordan vi forstår og forvalter bynær matjord bør også studeres ut fra andre perspektiver enn de økonomisk-rasjonelle tilnærmingene som til tider preger byutviklingsdebatten. I tillegg er det behov for mer kritisk forskning på den urbane landbruksagendaen og hvordan urban dyrking kan bidra til å endre byen både med tanke på matproduksjon og andre arters levekår. Det er viktig med radikalt nye urbane relasjoner til mat, og at urban dyrking ikke ender i nok en markedsorientert løsning. Å se hager som temporære byromsprosjekter eller som møteplasser åpner ikke alltid for å drøfte matproduksjon. Å sette opp noen dyrkekasser kan ikke være en erstatning for at matjord bygges ned, til for eksempel boliger eller varehandel. I et større perspektiv kan dette bidra til å ta fokus bort fra at det er en stor kamp om arealer i byene. Ideen om midlertidige byrom kan være en trussel mot at urban dyrking kan være en del av en radikalt annerledes by.

Grønn gentrifisering er et begrep som trekkes fram i den internasjonale litteraturen på urbant landbruk. Gjennom å knytte hager til gentrifisering uttrykkes det en bekymring over at hager koopteres inn i en mer neoliberal agenda, som for eksempel som del av områdeløft for å støtte boligmarkedet (McCann, McClintock og Miewald, 2023). I denne avhandlinga har jeg ikke undersøkt hvordan hagene direkte eller indirekte ekskluderer ulike grupper mennesker. I dag er det ventelister på parseller og arealer til

å dyrke på i mange byer, derfor må tildeling av slike plasser skje på en rettferdig måte. Fra funn i internasjonale studier er det grunn til å være oppmerksom på at urbane hager ikke alltid er eller oppleves som åpne for alle (Pitt, 2019; Roy, 2019). Urbane hager kan også bidra til å lukke mer felleseide områder i byen og gjøre dem om til semi-private byrom. Selv om hager kan ha en ambisjon om at alle er velkomne til å kikke eller delta, kan folk oppleve at de trår inn på andres eiendom.

Jeg har vist at omsorg kan være en viktig del av det flerartslige arbeidet med å nærme seg hverandre i hagene – eller det å gi hverandre rom. Inspirert av nyere litteratur på omsorg (Lien, 2022; Rubow, 2022) er det verdt å spørre seg om omsorg og etiske sensitiviteter er nok. For at andre arter skal ha en rett til byen trengs det mer forskning på hvordan vi skal ta dem inn som deltakere eller stakeholders (Sachs Olsen, 2022), og vi må drøfte om det også trengs andre virkemidler for å sikre deres velferd. Eksempler på dette innenfor dyrking kan være jordarbeid som bidrar til å bedre jordhelse, eller forbud mot bruk av sprøytemidler som skader insekter. Dyrking er i seg selv en omstridt praksis, som i form av jordbruk ofte spiser insektenes og de «ville» plantenes arealer. Da er det ikke alltid dyrking eller direkte kontakt mellom arter, hvor man kan lære omsorgspraksiser, er det beste for andre arter. Vi trenger et mangfold av arealer, hvor det noen steder er lagt opp til samarbeid. Samtidig må vi også holde avstand, og avstå fra å bygge ned stadig større arealer.

Jeg håper denne avhandlinga kan inspirere til framtidig forskning med en sterkere vektlegging av mer-enn-menneske perspektiver i studier av ulike selvbergingspraksiser og annen matproduksjon. Vi trenger kunnskap om hvordan vi kan ta hensyn til andre arter også i urbane landskap, hvor vi også sikrer at de ville artene får tilgang til gode levevilkår. Å se på andre verdier enn de rent økonomisk-rasjonelle er også vesentlig i dette arbeidet. I en tid hvor matproduksjon har blitt aktualisert av mange ulike grunner må vi anerkjenne at det er behov for å ta selvberging og annen småskala matproduksjon på alvor, også som et urbant spørsmål. Vi trenger å utforske mange ulike måter å produsere mat og forvalte byens landskap på, spesielt de som spiller på lag med

omgivelsene og andre arter. I dette bildet kan urbane hager være et lite, men håpefullt bidrag.

Referanser

- Abram, D. (1996) *The Spell of the Sensuous. Perception and Language in a More-Than-Human World*. New York: Pantheon Books.
- Adam, B. (1998) *Timescapes of modernity : the environment and invisible hazards*. London: Routledge.
- Alexander, C. (2002) The garden as occasional domestic space, *Signs: Journal of Women in Society*, 27, 857-871. <https://doi.org/https://doi.org/10.1086/337930>
- Alvesson, M. (2011) *Interpreting interviews*. London: Sage Publications.
- Amin, A. og Thrift, N. (2002) *Cities. Reimagining the urban*. Cambridge: Polity Press.
- Andersen, A. (2020) *Snegler*. Tilgjengelig fra: <https://www.plantevernleksikonet.no/l/oppslag/83/> (Lest: 13.08.20).
- Argüelles, L. og March, H. (2022) Weeds in action: Vegetal political ecology of unwanted plants, *Progress in human geography*, 46(1), 44-66. <https://doi.org/https://doi.org/10.1177/03091325211054966>
- Armstrong, D. (2000) A survey of community gardens in upstate New York: implications for health promotion and community development, *Health and Place*, 6, 319-327. [https://doi.org/10.1016/s1353-8292\(00\)00013-7](https://doi.org/10.1016/s1353-8292(00)00013-7)
- Asdal, K. (2004) The problematic nature of nature: the post-constructivist challenge to environmental history, *History and Theory*, 42(4). <https://doi.org/www.jstor.org/stable/3590679>
- Asdal, K. (2011) *Politikkens natur- naturens politikk* Oslo: Universitetsforlaget.
- Aspen, J. og Pløger, J. (2015) *Den vitale byen Oslo*: Scandinavian Academic Press/Spartacus.
- Aspen, J. (2019) Byen som erfaring, i Henriksen, I. M. og Tjora, A. H. (red.) *Bysamfunn*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Beatley, T. (2011) *Biophilic Cities: Integrating Nature into Urban Design and Planning*. Washington, DC: Island Press.
- Bendt, P., Barthel, S. og Colding, J. (2013) Civic greening and environmental learning in public-access community gardens in Berlin, *Landscape and Urban Planning* 109(18), 18-30. <https://doi.org/org/10.1016/j.landurbplan.2012.10.003>
- Benediktsson, K. (2007) "scenophobia", geography and the aesthetic politics of landscape, *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 89(3), 203-217. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0467.2007.00249.x>
- Benediktsson, K. (2008) The good, the bad and the scenic, *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 90(1), 83-84. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0467.2008.00277.x>
- Bennett, J. (2001) *The Enchantment of Modern Life: Attachments, Crossings, and Ethics*. Princeton: Princeton University Press.
- Bergen kommune (2020) *Tilskudd til urbant landbruk i Bergen*. Bergen kommune. Tilgjengelig fra: <https://www.bergen.kommune.no/innbyggerhjelpen/kultur-idrett-og-fritid/fritid/lag-og-foreninger/tilskudd-til-urbant-landbruk-i-bergen> (Lest: 18.07).
- Bhatti, M. og Church, A. (2000) "I never promised you a rose garden": gender, leisure and home-making, *Leisure Studies*, 19, 183-197. <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/02614360050023071>
- Bingham, N. (2006) Bees, butterflies, and bacteria: biotechnology and the politics of nonhuman friendship, *Environment and Planning A*, 38, 483-498. <https://doi.org/10.1068/a38436>
- Bjerkeset, S. (2019) Bedre enn sitt rykte? Hverdagsbyrom som møteplass, i Henriksen, I. M. og Tjora, A. (red.) *Bysamfunn*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Bjørkdahl, K. og Syse, K. L. (2019) Kjøtt, fremmedgjøring og fornektelse, *Nytt Norsk Tidsskrift*, 36(3), 255-267. <https://doi.org/https://doi.org/10.18261/issn.1504-3053-2019-03-08>
- Bleie, T. og Lillevoll, T. A. (2010) Shepherds of the Mountains, *Journal of Northern Studies* 2, 11-32.
- Bodø kommune (2022) *Kommuneplanens arealdel 2022-2034 planbeskrivelse*. Vedtatt 16.06.22. Tilgjengelig fra: <https://bodo.kommune.no/arealplaner/kommuneplanens-arealdel/>.
- Bodø kommune (u.å.-a) *Fakta om Bodø*. Tilgjengelig fra: <https://bodo.kommune.no/om-bodo/> (Lest: 27.12.22).
- Bodø kommune (u.å.-b) *Reguleringsplan og veiledere for Svenskebyen*. Tilgjengelig fra: <https://bodo.kommune.no/svenskebyen/> (Lest: 06.05.23).
- Bodø kommune (u.å.-c) *Urbant og bynært landbruk*. Tilgjengelig fra: <https://bodo.kommune.no/miljo-klima-og-naturbruk/urbant-landbruk/> (Lest: 06.05.23).
- Brice, J. (2014) Attending to grape vines: perceptual practices, planty agencies and multiple temporalities in Australian viticulture, *Social & Cultural Geography*, 15(8), 942-965. <https://doi.org/10.1080/14649365.2014.883637>
- Brindley, A. (1999) The role of backyards in suburban life: a case study—Millswood, Adelaide, *South Australian Geographical Journal*, 98, 61-77.
- Brox, O. (1984) *Nord-Norge : fra allmenning til koloni*. Tromsø: Universitetsforlaget.
- Brückner, M. (2021) Learning degrowth from women's food knowledge and care in Kenya, i Nelson, A. og Edwards, F. (red.) *Food for Degrowth: Perspectives and Practices*. Milton: Routledge.
- Byantikvaren i Tromsø (2006) St. Hanshaugen - analyse av et boligområde.
- ByBi. (ukjent) *Om ByBi*. Tilgjengelig fra: <https://bybi.no/om-oss/> (Lest: 15.10.21).
- Callon, M. (1986) Some elements in the sociology of translation: domestication of the scallops and fishermen of St. Brieuc Bay, i Law, J. (red.) *Power, action, belief*. London: Routledge & Kegan Paul, s. 19-34.
- Carolan, M. S. (2007) Introducing the concept of tactile space: Creating lasting social and environmental commitments, *Geoforum*, 38(6), 1264-1275. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2007.03.013>
- Carolan, M. S. (2011) *Embodied Food Politics*. Routledge.
- Casey, E. S. (1987) *Remembering : a phenomenological study*. Bloomington: Indiana University Pres.
- Castree, N. (2001) Socializing Nature: Theory, Practice, and Politics, i Castree, N. og Braun, B. (red.) *Social Nature. Theory, Practice, and Politics*. Massachusetts, Oxford: Blackwell Publishers.
- Certomà, C. og Tornaghi, C. (2015) Political gardening. Transforming cities and political agency, *Local Environment*, 20(10), 1123-1131. <https://doi.org/10.1080/13549839.2015.1053724>
- Certomà, C. (2019) A practice-based approach to political gardening: materiality, performativity, and post-environmentalism. i Tornaghi, C. og Certomà, C. (red.) *Urban Gardening as Politics*: Routledge.
- Chamovitz, D. (2012) *What a plant knows : A field guide to the senses*. New York: Scientific American / Farrar, Straus and Giroux.
- Christensen, S., Malberg, P. M. og Allenberg, K. (2019) Urban community gardening, social capital, and "integration" – a mixed method exploration of urban "integration-gardening» in Copenhagen, Denmark, *Local Environment*, 24(3), 231-248. <https://doi.org/10.1080/13549839.2018.1561655>

- Classens, M. (2015) The nature of urban gardens: toward a political ecology of urban agriculture, *Agric Hum Values* 32, 229-239. <https://doi.org/10.1007/s10460-014-9540-4>
- Cloke, P. og Jones, O. (2003) Grounding ethical mindfulness for/in nature: trees in their place, *Ethics, Place and Environment*, 6, 195-214. <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/1366879042000200660>
- Counihan, C. (2021) Food activism and sensuous human activity in Cagliari, Italy. i Edwards, F., Gerritsen, R. og Wesser, G. (red.) *Food, Senses and the City*. Milton Routledge.
- Cronon, W. (1995) The Trouble with Wilderness: Or, Getting Back to the Wrong Nature, i Cronon, W. (red.) *Uncommon Ground: Rethinking the Human Place in Nature*. New York: W. W. Norton & Co, s. 69-90.
- Dalfest, T., Thorsnæs, G. og Engerengen, L. (u.å) Bodø, i *Store norske leksikon*. Tilgjengelig fra: <https://snl.no/Bod%C3%B8> (Lest: 27.12.22).
- Degen, M. *et al.* (2010) The Urban Green: passionate involvements with urban natures, i Degen, M. og Miles, M. (red.) *Culture and Agency - contemporary culture and urban change*, s. 62-81.
- Deh-Tor, C. M. (2021) Food as an urban question, and the foundations of a reproductive agroecological urbanism, i Tornaghi, C. og Dehaene, M. (red.) *Resourcing an agroecological urbanism*. London: Routledge.
- Deleuze, G. (1988) *Bergsonism*. New York: Zone Books.
- Descola, P. og Pálsson, G. (1996) Nature and society: anthropological perspectives i. London: Routledge.
- Dickinson, J. *et al.* (2003) Community gardens: lessons learned from California healthy cities and communities, *American Journal of Public Health*, 93(1435-1438). <https://doi.org/10.2105/ajph.93.9.1435>
- Donati, K., Cleary, S. og Pike, L. (2011) Bodies, Bugs and Dirt: Sustainability Re-imagined in Community Gardens. i Lawrence, G., Lyons, K. og Wallington, T. (red.) *Food Security, Nutrition and Sustainability*. London: Routledge, (Lest: 04.05.17).
- Doody, B. J. *et al.* (2014) Performing weeds: Gardening, plant agencies and urban plant conservation, *Geoforum*, 56, 124-136. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2014.07.00>
- Doyle, R. og Krasny, M. (2003) Participatory rural appraisal as an approach to environmental education in urban community gardens, *Environmental Education Research*, 9(1), 91-115. <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/13504620303464>
- Dyrk Tromsø (u.å.) *Om prosjektet*. Tilgjengelig fra: <https://dyrktromso.no/Om-prosjektet-1>.
- Edwards, C. (2004) The importance of earthworm as key representatives of soil fauna, i Edwards, C. (red.) *Earthworm Ecology*. New York: CRC Press.
- Edwards, F. (2021) Humming alone: heightening the senses between urban honeybees and humans, i Edwards, F., Gerritsen, R. og Wesser, G. (red.) *Food, Senses and the City*. London Routledge.
- Edwards, F., Gerritsen, R. og Wesser, G. (2021) The «food, senses, and the city» nexus, i Edwards, F., Gerritsen, R. og Wesser, G. (red.) *Food, Senses and the City*. Oslo: Routledge.
- Eizenberg, E. (2011) Actually Existing Commons: Three Moments of Space of Community Gardens in New York City, *Antipode*, 44(3). <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/j.1467-8330.2011.00892.x>
- Eizenberg, E. (2013) *From the Ground Up*. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Engbråten, A. L. og Hove, R. (2020) *Meitemarkens grøde. Bodø Økologiske Besøkshages kokebok*. Upublisert.

- Ernwein, M., Palmer, J. og Ginn, F. (2021) Introduction: The work that plants do, i Ernwein, M., Ginn, F. og Palmer, J. (red.) *The Work That Plants Do - Life, Labour and the Future of Vegetal Economies*. Bielefeld: transcript Verlag.
- Espedal, T. (2018) *Elsken*. Oslo: Gyldendal.
- Evans, D. (2011) Thrifty, green or frugal: Reflections on sustainable consumption in a changing economic climate, *Geoforum*, 42, 550-557.
<https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2011.03.008>
- Fangen, K. (2010) *Deltagende observasjon*. 2. utg. utg. Bergen: Fagbokforlaget.
- FAO (2019) *The State of the World's Biodiversity for Food and Agriculture*. Roma: FAO Commission on Genetic Resources for Food and Agriculture Assessments. .
Tilgjengelig fra: <http://www.fao.org/3/CA3129EN/CA3129EN.pdf> (Lest: 23.09.20).
- Ferris, J., Norman, C. og Sempik, J. (2001) People, land and sustainability: community gardens and the social dimension of sustainable development, *Social Policy and Administration*, 35(5), 559-568. <https://doi.org/10.1111/1467-9515.t01-1-00253>
- Fijn, N. og Baynes-Rock, M. (2018) A Social Ecology of Stingless Bees, *Human ecology: an interdisciplinary journal*, 46(2), 207-2016.
<https://doi.org/https://doi.org/10.1007/s10745-018-9983-0>
- Firth, C., Maye, D. og Pearson, D. (2011) Developing "community" in community gardens, *Local Environment*, 16(6), 555-568. <https://doi.org/10.1080/13549839.2011.586025>
- FN (2019) *Befolkning, migrasjon og urbanisering*. Tilgjengelig fra:
<https://www.fn.no/tema/fattigdom/befolkning> (Lest: 06.11.20).
- Forsberg, E. M. et al. (2014) *Urbant landbruk – bærekraftig, synlig og verdsatt*. 1. Landbruksavdelingen. Oslo: Fylkesmannen i Oslo og Akershus.
- Franck, K. A. og Stevens, Q. (2006) Tying Down Loose Space, i Franck, K. A. og Stevens, Q. (red.) *Loose Space. Possibility and Diversity in Urban Life*. London: Routledge, s. 1-33.
- Franklin, A. (2001) *Nature and Social Theory*. London SAGE Publications Ltd.
- Frykman, J. (2012) *Berörd : plats, kropp och ting i fenomenologisk kulturanalys*. Carlsson.
- Førde, A. og Magnussen, T. (2015) Invaded by weeds: contested landscape stories, *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 97(2), 183-193.
<https://doi.org/10.1111/geob.12073>
- Gibson-Graham, J. K. (2008) Diverse economies: performative practices for 'other worlds', *Progress in Human Geography*, 32(5), 613-632.
<https://doi.org/10.1177/0309132508090821>
- Gieser, T. (2014) Enskillment inhibited: 'industrial gardening' in Britain, *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 20(1), 131-149. <https://doi.org/http://www.jstor.org/stable/43907616>
- Ginn, F. og Demeritt, D. (2009) Nature: A Contested Concept, i Clifford, N. et al. (red.) *Key concepts in geography*, 2 utg. London: SAGE Publications Ltd.
- Ginn, F. (2014) Sticky lives: slugs, detachment and more-than-human ethics in the garden, *Transactions of the Institute of British Geographers*, 39, 532-544. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/tran.12043>
- Ginn, F. (2017) *Domestic Wild: Memory, Nature and Gardening in Suburbia*. Oxon: Routledge.
- Glover, T. D. (2004) Social Capital in the Lived Experiences of Community Gardeners *Leisure Sciences* 26, 143-162.
- Gullestad, M. (1996) Modernity, Self, and Childhood in Analysis of Life Stories, i Gullestad, M. (red.) *Imagined Childhoods. Self and Society in Autobiographical Accounts*. Oslo: Scandinavian University Press.

- Hackney, F. (2013) Quiet Activism and the New Amateur. The Power of Home and Hobby Crafts, *Design and Culture*, 5(2), 169-193.
<https://doi.org/https://doi.org/10.2752/175470813X13638640370733>
- Hage, I., Haugdal, E. og Hegstad, S. (2015) *Hager mot nord - nytte og nytelse gjennom tre århundrer* Stamsund: Orkana akademisk
- Hanssen, G. S. *et al.* (2015) Hvorfor studere den kompakte byen?, i Hanssen, G. S., Hofstad, H. og Saglie, I.-L. (red.) *Kompakt byutvikling – muligheter og utfordringer*. Oslo: Universitetsforlaget, s. 13-26.
- Haraway, D. (1988) Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective, *Feminist Studies*, 14, 575-599.
- Haraway, D. (1991) *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature*. New York: Routledge.
- Haraway, D. (1996) Modest Witness: Feminist Diffractions in Science Studies, i Galison, P. P. S., D. (red.) *The Disunity of Science: Boundaries, Contexts, and Power*. Stanford: Stanford University Press
- Haraway, D. (2003) *The companion Species Manifesto: Dogs, People and Significant Otherness*. Chicago: Prickly Paradigm Press.
- Haraway, D. (2004) Modest_Witness@Second_Millennium, i Haraway, D. (red.) *The Haraway Reader*. NY and London Routledge.
- Haraway, D. (2008) *When Species Meet*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Haraway, D. (2010) «When species meet»: Staying with the trouble, *Environment and Planning D: Society and Space*, 28(1), 53-55.
- Haraway, D. (2016) *Staying with the trouble. Making kin in the Chthulucene*. Durham and London: Duke University Press.
- Harboe, T. (2011) *Metode og projektskrivning - en introduktion*. 1. utgave. 3. opplag utg. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Hartigan, J. (2017) *Care of the Species : Races of Corn and the Science of Plant Biodiversity*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Head, L. og Muir, P. (2006) Suburban life and the boundaries of nature: resilience and rupture in Australian backyard gardens, *Transactions - Institute of British Geographers*, 31(4), 505-524. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/j.1475-5661.2006.00228.x>
- Head, L. (2016) *Hope and Grief in the Anthropocene. Re-conceptualising human–nature relations*. New York: Routledge.
- Hinchcliffe, S. og Whatmore, S. (2006) Living cities: Towards a politics of conviviality, *Science as Culture*, 15(2), 123-138.
<https://doi.org/https://doi.org/10.1080/09505430600707988>
- Hitchings, R. (2003) People, plants and performance: On actor network theory and the material pleasures of the private garden, *Social & Cultural Geography*, 4(1), 99-114.
<https://doi.org/https://doi.org/10.1080/1464936032000049333>
- Holmes, K. (1999) Gardens, *Journal of Australian Studies*, 23(61), 152-162.
<https://doi.org/10.1080/14443059909387485>
- Hondagneu-Sotelo, P. (2014) *Paradise Transplanted: Migration and the Making of California Gardens*. California Scholarship Online, 22 Sept. 2016.
- Hornborg, A. (2018) Relationism as revelation or prescription? Some thoughts on how Ingold's implicit critique of modernity could be harnessed to political ecology, *Interdisciplinary Science Reviews*, 43(3-4), 253-263.
<https://doi.org/10.1080/03080188.2018.1524685>
- Houston, D. *et al.* (2018) Make kin, not cities! Multispecies entanglements and «becoming-world» in planning theory, *Planning Theory*, 17 (2), 190-212.
<https://doi.org/https://doi.org/10.1177/1473095216688042>

- Howes, D. (2011) Reply to Tim Ingold, *Social anthropology*, 19(3), 318-322.
<https://doi.org/https://doi-org.mime.uit.no/10.1111/j.1469-8676.2011.00164.x>
- Howes, D. (2022) The misperception of the environment: A critical evaluation of the work of Tim Ingold and an alternative guide to the use of the senses in anthropological theory, *Anthropological theory*, 22(4), 443-466.
<https://doi.org/https://doi.org/10.1177/14634996211067>
- Hvitsand, C. (2016) Andelslandbruk – spydspiss for bærekraftig omstilling i matvaresystemet, *Sosiologi i dag*, 46(2), 79-106. Tilgjengelig fra:
<http://ojs.novus.no/index.php/SID/article/view/1284> (Lest: 05.12.16).
- Ingold, T. (1993) The Temporality of the Landscape, *World Archaeology*, 25(2), 152-174.
<https://doi.org/https://doi.org/10.1080/00438243.1993.9980235>
- Ingold, T. (2000) *The Perception of the Environment*. London: Routledge.
- Ingold, T. og Kurttila, T. (2000) Perceiving the Environment in Finnish Lapland, *Body & Society*, 6(3-4), 183-196.
<https://doi.org/https://doi.org/10.1177/1357034X00006003010>
- Ingold, T. (2005) Epilogue: Towards a Politics of Dwelling, *Conservation and society*, 3(2).
- Ingold, T. (2007) *Lines: A Brief History*. London: Routledge.
- Ingold, T. (2011) *Being alive : Essays on Movement, Knowledge and Description*. London: Routledge.
- Ingold, T. (2017) Taking taskscape to task. i Rajala, U. og Mills, P. (red.) *Forms of Dwelling : 20 Years of Taskscapes in Archaeology*. Oxford, England: Oxbow Books, s. 16-27.
- Ingold, T. (2022) *Imagining for Real. Essays on Creation, Attention and Correspondence*. London Routledge. <https://doi.org/https://doi.org/10.4324/9781003171713>
- Jim, C. Y. (2004) Green-space preservation and allocation for sustainable greening of compact cities, *Cities*, 21(4), 311-320. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2004.04.004>
- Johansen, A. (2012) Skrivemåte og metode, i Johansen, A. (red.) *Kunnskapens språk. Skrivearbeid som forskningsmetode* Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Johansen, T. J. et al. (2018) Arktisk kvalitet. En beskrivelse av nordlige natur - og klimaforhold og virkning på egenskaper hos nordnorske matprodukter. *NIBIO rapport*: NIBIO.
- Jones (2009) Dwelling, i *International Encyclopedia of Human Geography*, 3. Oxford: Elsevier.
- Jones, O. og Cloke, P. (2002) *Tree Cultures: the place of trees and trees in their place*. Oxford: Berg.
- Jones, O. (2011) Geography, memory and non-representational geographies, *Geography Compass* 5(12), 875–885. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/j.1749-8198.2011.00459.x>
- Jones, O. og Garde-Hansen, J. (2012) Introduction i Jones, O. og Garde-Hansen, J. (red.) *Geography and memory : Explorations in identity, place and becoming*. London: Palgrave Macmillan UK, Tilgjengelig fra: <https://ebookcentral-proquest-com.mime.uit.no/lib/tromsoub-ebooks/detail.action?pq-origsite=primo&docID=1058367#> (Lest: 31.03.20).
- Jørgensen, K. (2015) Hagen - et møte mellom djerve ideer og barsk natur, i Hage, I., Haugdal, E. og Hegstad, F. (red.) *Hager mot nord : nytte og nytelse gjennom tre århundrer*. Stamsund: Orkana akademisk, s. 11-31.
- Kaplan, R. (1973) Some psychological benefits of gardening, *Environment and Behavior* 5(2), 145-162. <https://doi.org/org/10.1177/001391657300500202>
- Kingsley, J. Y. og Townsend, M. (2006) «Dig In» to Social Capital: Community Gardens as Mechanisms for Growing Urban Social Connectedness, *Urban Policy and Research*, 24(525-537). <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/08111140601035200>

- Kommunal- og moderniseringsdepartementet (2016) *Berekraftige byar og sterke distrikt*. moderniseringsdepartementet, K.-o. Oslo. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/contentassets/d15e0f19e7d9439ea5c1b08ba888bdd1/nno/pdfs/stm201620170018000dddpdfs.pdf>
- Kramvig, B. (2006) *Finnmarksbilder* Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Kramvig, B. og Førde, A. (2013) Utforsking og improvisasjon - hvordan studere stedlig innovasjon, i Førde, A. *et al.* (red.) *Å finne sted. Metodologiske perspektiver i stedsanalyser*. Trondheim: Akademika forlag.
- Krasny, M. og Tidball, K. G. (2012) Civic ecology: a pathway for earth stewardship in cities, *Frontiers in Ecology* 10(5), 267-273. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.1890/110230>
- Krause, F. (2013) Seasons as Rhythms on the Kemi River in Finnish Lapland, *Ethnos*, 78(1). <https://doi.org/10.1080/00141844.2011.623303>
- Krogh, E. (1995) *Landskapets fenomenologi* Norges Landbrukshøgskole.
- Krokann, I. (1982) *Det store hamskiftet i bondesamfunnet*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Krzywoszynska, A. (2016) What Farmers Know: Experiential Knowledge and Care in Vine Growing, *Sociologia Ruralis*, 56(2), 289-310. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/soru.12084>
- Krzywoszynska, A. (2019) Caring for soil life in the Anthropocene: The role of attentiveness in more - than - human ethics, *Transactions of the Institute of British Geographers*, 44(4), 661-675. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/tran.12293>
- Krzywoszynska, A. (2020) Nonhuman Labor and the Making of Resources. Making Soils a Resource through Microbial Labor, *Environmental Humanities*, 12(1). <https://doi.org/10.1215/22011919-8142319>
- Krzywoszynska, A., Banwart, S. og Blacker, D. (2020) To Know, To Dwell, To Care: Towards an Actionable, Place-based Knowledge of Soils, i Salazar, J. F. *et al.* (red.) *Thinking with soils : material politics and social theory* Bloomsbury Academic.
- Krøijer, S. og Weisdorf, M. (2021) INTRODUKTION: Antropologien og de andre arter, *Tidsskriftet Antropologi*, 83. <https://doi.org/https://doi.org/10.7146/ta.vi83.128916>
- Krøijer, S. og Rubow, C. (2022) Introduction: Enchanted Ecologies and Ethics of Care, *Environmental Humanities* 14(2), 375-384. <https://doi.org/https://doi.org/10.1215/22011919-9712456>
- Landbruks- og matdepartementet (2021) *Jordvern*. Landbruks og matdepartementet. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/no/tema/mat-fiske-og-landbruk/landbrukseiendommer/innsikt/jordvern/jordvern/id2009556/>.
- Lang, U. (2014) Cultivating the sustainable city: Urban agriculture policies and gardening projects in Minneapolis, Minnesota, *Urban Geography*, 35(4), 477-485. <https://doi.org/10.1080/02723638.2014.916142>
- Latour, B. (1993) *We Have Never Been Modern*. Cambridge: Harvard University Press.
- Latour, B. (2004) How to Talk About the Body? the Normative Dimension of Science Studies, *Body & Society*, 10(2-3), 205-229. <https://doi.org/10.1177/1357034x04042943>
- Law, J. (2004) *After method: Mess in social science research*. London: Routledge.
- Lien, M. (2020) Hjemløse laks og laksens hjem: Domestisering, fangenskap og tilhørighet langs norskekysten, *Norsk Antropologisk Tidsskrift*, 31(1-2), 116-128. <https://doi.org/https://doi.org/10.18261/issn.1504-2898-2020-01-02-10>
- Lien, M. E. (2015) *Becoming salmon : aquaculture and the domestication of a fish*. Oakland, California: University of California Press.
- Lien, M. E., Swanson, H. A. og Ween, G. B. (2018) Introduction: Naming the Beast - Exploring the Otherwise, i Swanson, H. A., Lien, M. E. og Ween, G. B. (red.)

- Domestication gone wild : Politics and practices of multispecies relations*. Durham: Duke University Press.
- Lien, M. E. (2020) Dreams of Prosperity – Enactments of Growth., *Anthropological Journal of European Cultures*, 29(1), 42-62.
<https://doi.org/https://doi.org/10.3167/ajec.2020.290104>
- Lien, M. E. (2022) What's Love Got to Do with It? Care, Curiosity, and Commitment in Ethnography beyond the Human, *Environmental Humanities*, 14(2), 457-474.
<https://doi.org/https://doi.org/10.1215/22011919-9712511>
- Lloro-Bidart, T. (2018) Cultivating affects: A feminist posthumanist analysis of invertebrate and human performativity in an urban community garden, *Emotion, space and society*, 27, 23-30. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.emospa.2018.02.006>
- Lorenz, S. og Stark, K. (2015) Saving the honeybees in Berlin? A case study of the urban beekeeping boom, *Environmental Sociology*, 1(2), 116-126.
<https://doi.org/10.1080/23251042.2015.1008383>
- Lorimer, J. (2007) Nonhuman Charisma, *Environment and Planning D: Society and Space*, 25(5), 911-932. <https://doi.org/https://doi.org/10.1068/d71j>
- Lorimer, J. (2012) Multinatural geographies for the Anthropocene, *Progress in Human Geography*, 36(5), 593-612. <https://doi.org/10.1177/0309132511435352>
- Lund, K. (2005) Seeing in motion and the touching eye: walking over Scotland's mountains, *Etnofoor*, 18(1), 27-42. <https://doi.org/http://www.jstor.org/stable/25758084>
- Lydersen, H. (2022) Å dyrke fellesskap. Krysskulturelle møter i hagen, i Aure, M. *et al.* (red.) *Retten til byen. Kraften i krysskulturelle møter* Oslo: Scandinavian Academic Press c/o Spartacus.
- Löfgren, O. (1979/1994) Følelsenes forvandling i Frykman, J. og Löfgren, O. (red.) *Det kultiverte mennesket*. Oslo: Pax Forlag A/S.
- Mace, G. M. (2014) Whose conservation?, *Science (American Association for the Advancement of Science)*, 345(6204), 1558-1560.
<https://doi.org/10.1126/science.1254704>
- Macnaghten, P. og Urry, J. (1998) *Contested Natures*. London: SAGE.
- Madden, R. (2010) *Being Ethnographic: A Guide to the Theory and Practice of Ethnography*. London: Sage.
- Massey, D. (2005) *For Space*. London: Sage.
- Matteson, K. C. og Langelotto, G. A. (2011) Small scale additions of native plants fail to increase beneficial insect richness in urban gardens: native plant additions in urban garden, *Insect Conservation and Diversity* 4(2), 89-98.
<https://doi.org/https://doi.org/10.1111/j.1752-4598.2010.00103.x>
- McCann, E., McClintock, N. og Miewald, C. (2023) Mobilizing 'impermaculture': Temporary urban agriculture and the sustainability fix, *Environment and Planning E: Nature and Space*, 6(2), 952-975.
<https://doi.org/https://doi.org/10.1177/25148486221115950>
- McClintock, N. (2010) Why farm the city? Theorizing urban agriculture through a lens of metabolic rift, *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3, 191-207.
<https://doi.org/10.1093/cjres/rsq005>
- McKiernan, S. og Instone, L. (2016) From pest to partner: rethinking the Australian White Ibis in the more-than-human city, *cultural geographies*, 23(3), 475-494.
<https://doi.org/10.1177/1474474015609159>
- Melås, B. I. (2022) *Ecologies of urban gardening* NTNU open: Norwegian University of Science and Technology. Tilgjengelig fra: <https://ntnuopen.ntnu.no/ntnu-xmlui/handle/11250/3042595>.
- Merleau-Ponty, M. (1945/1994) *Kroppens fenomenologi*. Oslo: Pax Forlag A/S.

- Metzger, J. (2015) The city is not a Menschenpark: Conceptualising the urban commons across the human/nonhuman divide., i Borch, C. og Kornberger, M. (red.) *Urban Commons: Rethinking the City*. Abingdon: Routledge, s. 22-46.
- Metzger, J. (2016) Cultivating torment, *City*, 20(4), 581-601.
<https://doi.org/https://doi.org/10.1080/13604813.2016.1193997>
- Meulemans, G. (2020a) The Making of City Soils from Hard Surfacing to the Urban Soil Sciences, *Environmental Humanities*, 12(1), 250-266.
<https://doi.org/https://doi.org/10.1215/22011919-8142330>
- Meulemans, G. (2020b) The swarming life of pastures: living with vole outbreaks in the French Jura upland, *Social anthropology*, 28(3), 598-613.
<https://doi.org/10.1111/1469-8676.12786>
- Mikkelsen, G. (2020) Hva skjer med insektene, og hva kan vi gjøre?, *Naturen* 144(6), 242–258. <https://doi.org/https://doi.org/10.18261/issn.1504-3118-2020-06-06>
- Morton, T. (2017) *Humankind: Solidarity with NonHuman people*. La Vergne: Verso.
- Moser, I. (1998) Kyborgens rehabilitering, i Asdal, K. et al. (red.) *Betatt av viten. Bruksanvisninger til Donna Haraway*. Oslo: Spartacus Forlag
- Munkejord, M. C. (2009) *Hjemme i nord. En analyse av stedsopplevelser med utgangspunkt i kvinnelige og mannlige innflytteres fortellinger om hverdagsliv i Havøysund og Vadsø, Finnmark*. Universitetet i Tromsø.
- Nelson, A. og Edwards, F. (2021) Food for degrowth, i Nelson, A. og Edwards, F. (red.) *Food for Degrowth: Perspectives and Practices*. Milton Routledge.
- Nettle, C. (2014) *Community Gardening As Social Action*. ProQuest Ebook Centra: Taylor & Francis Group. (Lest: 04.05.17).
- Neuman, M. (2005) The Compact City Fallacy, *Journal of Planning Education and Research*(25), 11-26. <https://doi.org/10.1177/0739456X04270466>
- NIBIO (2020) *Gullauge, Gul*. Tilgjengelig fra:
<https://www.nibio.no/tema/mat/plantegenetiske-ressurser/nytteplanter-i-norge/jordbruksplanter/potet/gullauge-gul>.
- NIBIO (u.å) *Svanhovd*. Tilgjengelig fra: <https://www.nibio.no/om-nibio/adresser/svanhovd>.
- NIBIO (u.å.) *Troll*. Tilgjengelig fra: <https://www.nibio.no/tema/mat/plantegenetiske-ressurser/nytteplanter-i-norge/jordbruksplanter/potet/troll>.
- Nielsen, M. B. O. (2015) *Små paradiser : hager gjennom et århundre*. Kristiansand: Portal akademisk.
- Nilsen, R. (2004) Kunnskapsbruk og argumenttyper i prosjektet «Kombinasjoner langs en fjord», *Plan*, 35(6), 20-25. <https://doi.org/https://doi-org.mime.uit.no/10.18261/ISSN1504-3045-2003-06-05>
- Nordh, H., Wiklund, K. T. og Koppang, K. E. (2016) Norwegian allotment gardens - a study of motives and benefits, *Landscape Research*, 41(8), 853-868.
<https://doi.org/https://doi.org/10.1080/01426397.2015.1125457>
- Norgaard, K. M. (2011) *Living in Denial: Climate Change, Emotions, and Everyday Life.*: The MIT press.
- Nyseth, T. (2017) Arctic Urbanization: Modernity Without Cities, i Westerståhl Stenport, A., MacKenzie, S. og Körber, L. (red.) *Arctic Environmental Modernities. From the Age of Polar Exploration to the Era of the Anthropocene*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Olwig, K. R. (2019) *The Meanings Of Landscape. Essays on Place, Space, Environment and Justice*. United Kingdom: Routledge. <https://doi.org/https://doi-org.mime.uit.no/10.4324/9781351053532>
- Ose, T. (2018) «Exercises in excess" : food waste and the value of food in the affluent north : a perspective on value chains and their disruption University of Oslo.

- Oslo kommune (2017) *Tilskudd til urbant landbruk*: Oslo kommune. Tilgjengelig fra: <https://www.oslo.kommune.no/politikk-og-administrasjon/tilskudd-legater-og-stipend/tilskudd-til-urbant-landbruk/#gref> (Lest: 08.10).
- Philips, C. (2016) *Saving more than seeds. Practices and Politics of Seed Saving*. London and New York: Routledge.
- Pink, S. (2008a) Sense and sustainability: The case of the Slow City movement, *Local Environment*, 13(2), 95-106. <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/13549830701581895>
- Pink, S. (2008b) An urban tour. The sensory sociality of ethnographic place-making, *Ethnography*, 9(2), 175-196. <https://doi.org/10.1177/1466138108089467>
- Pink, S. (2009) *Doing Sensory Ethnography*. London: SAGE Publications Ltd.
- Pitt, H. (2015) On showing and being shown plants - a guide to methods for more-than-human geography, *Area*, 47(1), 8. <https://doi.org/10.1111/area.12145>
- Pitt, H. (2018) Questioning care cultivated through connecting with more-than-human communities, *Social & Cultural Geography*, 19(2), 253-274. <https://doi.org/10.1080/14649365.2016.1275753>
- Pitt, H. (2019) Limits to growth? Why gardening has limited success growing inclusive communities
, i Certomà, C., Noori, S. og Sondermann, M. (red.) *Urban gardening and the struggle for social and spatial justice*: Manchester University Press;.
- Plangruppe (ukjent) *Framtidig bruk av Rønvikjordene i Bodø*. Upublisert.
- Pløger, J. (2001) *Byens språk*. Oslo: Spartacus.
- Pollan, M. (1996) *Second Nature: a Gardener's Education*. Bloomsbury.
- Pollan, M. (2001) *The botany of desire : a plant's eye view of the world*. New York: Random House.
- Pottinger, L. (2017) Planting the seeds of a quiet activism, *Area*, 49(2), 215-222. <https://doi.org/10.1111/area.12318>
- Pourias, J., Aubry, C. og Duchemin, E. (2016) Is food a motivation for urban gardeners? Multifunctionality and the relative importance of the food function in urban collective gardens of Paris and Montreal, *Agriculture and Human Values*, 33(2), 257-273. <https://doi.org/10.1007/s10460-015-9606-y>
- Power, E. (2005) Human-Nature Relations in Suburban Gardens, *Australian Geographer*, 36(1), 39-53. <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/00049180500050847>
- Pudup, M. B. (2008) It takes a garden: Cultivating citizen-subjects in organized garden projects, *Geoforum*, 39, 1228-1240. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2007.06.012>
- Puig de la Bellacasa, M. (2014) Encountering bioinfrastructure: Ecological struggles and the sciences of soil, *Social Epistemology*, 28(1), 26-40. <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/02691728.2013.862879>
- Puig de la Bellacasa, M. (2015) Making time for soil: Technoscientific futurity and the pace of care, *Social Studies of Science*, 45(5). <https://doi.org/https://doi.org/10.1177/03063127155599>
- Puig de la Bellacasa, M. (2017) *Matters of Care : Speculative Ethics in More Than Human Worlds*: University of Minnesota Press.
- Pungas, L. (2019) Food self-provisioning as an answer to the metabolic rift: The case of 'Dacha Resilience' in Estonia, *Journal of Rural Studies*, 68, 75-86. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2019.02.010>
- Riksrevisjonen (2007) Riksrevisjonens undersøkelse av bærekraftig arealplanlegging og arealdisponering i Norge. *Dokument 3:11 (2006-2007)*.

- Robbins, P. (2007) *Lawn People. How Grasses, Weeds, and Chemicals Make Us Who We Are*. Philadelphia: Temple University Press.
- Roelvink, G. (2018) Learning to be affected through care *Journal of Cultural Economy*, 11(2), 271-272. <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/17530350.2018.1427128>
- Roelvink, G. (2018) Learning to be affected through care, *Journal of Cultural Economy*, 11(3), 271-273. <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/17530350.2018.1427128>
- Rose, D. B. *et al.* (2012) Thinking Through the Environment, Unsettling the Humanities, *Environmental Humanities*, 1(1), 1-5. <https://doi.org/https://doi.org/10.1215/22011919-3609940>
- Rosol, M. (2012) Community Volunteering as Neoliberal Strategy? Green Space Production in Berlin, *Antipode*, 44(1), 239–257. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8330.2011.00861.x>
- Roy, P. (2019) Community gardening for integrated urban renewal in Copenhagen: securing or denying minorities' right to the city?, i Certomà, C., Noori, S. og Sondermann, M. (red.) *Urban gardening and the struggle for social and spatial justice*: Manchester University Press.
- Rubow, C. (2022) The Indoor People's Enchanted Ecologies, *Environmental Humanities* 14(2), 475-493. <https://doi.org/https://doi.org/10.1215/22011919-9712522>
- Røe, P. G. (2019) Planlagte bysamfunn, i Henriksen, I. M. og Tjora, A. (red.) *Bysamfunn*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sachs Olsen, C. (2022) Co-Creation Beyond Humans: The Arts of Multispecies Placemaking, *Urban Planning*, 7(3), 315-325. <https://doi.org/https://doi.org/10.17645/up.v7i3.5288>
- Salazar, J. F. *et al.* (2020) Thinking-with-Soils: An Introduction, i Salazar, J. F. *et al.* (red.) *Thinking with soils : material politics and social theory*: Bloomsbury Academic.
- Saltzman, K., Sjöholm, C. og Gunnarsson, A. (2016) Önskat eller oönskat? Trädgårdens växter mellan natur och kultur, *RIG: Kulturhistorisk tidskrift*, 99(1), 14-34. Tilgjengelig fra: <https://journals.lub.lu.se/index.php/rig/article/view/16080/14557>.
- Saltzman, K. og Sjöholm, C. (2018) Mitt körsbärsträd och din kirskaal. Biosociala gränsförhandlingar i villakvarteren, i Salomonsson, K. (red.) *Mitt och ditt. Etnologiska perspektiv på ägandets kulturella betydelse*, b. 17: Lund studies in arts and cultural sciences.
- Sand, A.-L. (2019) Stedssensitive interviews, *Tidsskrift for Professionsstudier*, 15(29), 84-93. (Lest: 22.11.20).
- Scheromm, P. og Javelle, A. (2022) Gardening in an urban farm: A way to reconnect citizens with the soil, *Urban Forestry and Urban Greening* 72. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.ufug.2022.127590>
- Scott-Cato, M. og Hillier, J. (2010) How could we study climate-related social innovation? Applying Deleuzian philosophy to Transition Towns, *Environmental Politics*, 19(6), 869-887. <https://doi.org/10.1080/09644016.2010.518677>
- Sjöholm, C. og Saltzman, K. (2016) Managing nature in the home garden, i Head, L. *et al.* (red.) *Naure, Time and Environmental Management: Scandinavian and Australian perspectives on peoples and landscape*. London New York: Routledge, s. 112-129.
- Slater, J. (2021) Ambiguous Care: More-Than-Human Care at the Beehive, *Journal of animal ethics*, 11(2), 42-52. <https://doi.org/muse.jhu.edu/article/837047>
- Smith, J. og Jehlička, P. (2013) Quiet sustainability: Fertile lessons from Europe's productive gardeners, *Journal of Rural Studies*, 32, 148-157. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.1016/j.jrurstud.2013.05.002>
- Statistisk sentralbyrå. (2023a) *Kommunefakta Bodø (Nordland)*. Tilgjengelig fra: <https://www.ssb.no/kommunefakta/bodo>.

- Statistisk sentralbyrå. (2023b) *Kommunefakta Tromsø (Troms og Finnmark - Romsa ja Finnmarkku - Tromssa ja Finmarkku)*. Tilgjengelig fra: <https://www.ssb.no/kommunefakta/tromso>.
- Statsforvalteren i Oslo og Viken (2019) Statsråden på urbant landbruk-besøk. Statsforvalteren i Oslo og Viken Tilgjengelig fra: <https://www.statsforvalteren.no/nb/oslo-og-viken/landbruk-og-mat/aktuelle-nyheter---landbruk-og-mat/2019/10/statsraden-pa-urbant-landbruk-besok/>.
- Staunæs, D. og Søndergaard, D. M. (2005) Interview i en tangotid, i Järvinen, M. og Mik-Meyer, N. (red.) *Kvalitative metoder i et interaksjonistisk perspektiv*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Storstad, O. (2016) Individualisert aktivisme. En studie av fenomenet andelslandbruk, *Sosiologi i dag*, 46(2), 56-78. Tilgjengelig fra: <http://ojs.novus.no/index.php/SID/article/view/1283> (Lest: 05.12.16).
- Sundsvold, B. (2015) «Den nordlandske fuglepleie» - Herligheter, utvært og celever verdensarv. *Mellom tekster og praksiser i Vegaøyen* Tromsø: UiT - Norges arktiske universitet.
- Syse, K. L. (2015) Celebrity chefs, ethical food consumption and the good life, i Syse, K. L. og Mueller, M. L. (red.) *Sustainable Consumption and the Good Life: Interdisciplinary perspectives*. London New York: Routledge.
- Tappert, S., Klöti, T. og Drilling, M. (2018) Contested urban green spaces in the compact city: The (re-)negotiation of urban gardening in Swiss cities, *Landscape and Urban Planning*, 170, 69-78. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2017.08.016>
- Thompson, E. P. (1967) Time, Work-Discipline, and Industrial Capitalism, *Past & Present*, 38, 56-97. <https://doi.org/https://doi.org/10.1093/past/38.1.56>
- Thore ´n, K. H. og Saglie, I.-L. (2015) Hvordan ivaretas hensynet til grønnstruktur og naturmangfold i den kompakte byen?, i Hanssen, G. S., Hofstad, H. og Saglie, I.-L. (red.) *Kompakt byutvikling – muligheter og utfordringer*. Oslo: Universitetsforlaget, s. 117-134.
- Thorsnæs, G., Svendsen, T. O. og Engerengen, L. (u.å.) Tromsø, i *Store norske leksikon*. Tilgjengelig fra: <https://snl.no/Troms%C3%B8> (Lest: 26.12.22).
- Thurnell-Read, T. (2014) Craft, tangibility and affect at work in the microbrewery, *Emotion, Space and Society*, 13, 46-54. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.emospa.2014.03.001>
- Tilley, C. (2006) The Sensory Dimensions of Gardening, *The Senses and Society*, 1(3), 311-330.
- Tornaghi, C. (2014) Critical geography of urban agriculture, *Progress in Human Geography*, 38(4), 551-567. <https://doi.org/10.1177/0309132513512542>
- Tornaghi, C. og Dehaene, M. (2021) Introduction. Embracing political agroecology, transforming sustainable food planning i Tornaghi, C. og Dehaene, M. (red.) *Resourcing an agroecological urbanism. Political, Transformational and territorial Dimensions*. London: Routledge.
- Trondheim kommune (2020) *Urban dyrking*: Trondheim kommune. Tilgjengelig fra: <https://www.trondheim.kommune.no/tema/klima-miljo-og-naring/natur/landbruk/urban-dyrking/> (Lest: 18.07).
- Tronto, J. (1993) *Moral boundaries: A political argument for an ethic of care*. London: Routledge.
- Trubek, A. B. (2008) *The taste of place : a cultural journey into terroir*. Berkeley: University of California Press.

- Trubek, A. B. *et al.* (2017) Empowered to cook: The crucial role of 'food agency' in making meals, *Appetite*, 116, 297-305. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2017.05.017>
- Trzyna, T. (2014) *Urban Protected Areas: Profiles and best practice guidelines* Best Practice Protected Area Guidelines Series IUCN. xiv + 110pp., 22. Gland, Switzerland.
- Tsing, A. L. (2005) *Friction. An Ethnography of Global Connection*. Princeton: Princeton University Press.
- Tsing, A. L. (2012) Unruly Edges: Mushrooms as Companion Species: For Donna Haraway, *Environmental Humanities*, 1(1), 141-154. <https://doi.org/https://doi.org/10.1215/22011919-3610012>
- Turner, B. (2011) Embodied connections: Sustainability, food systems and community gardens, *Local Environment: The International Journal of Justice and Sustainability*, 16(6), 509-522. <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/13549839.2011.569537>
- Ugras. Stor norsk ordbok. www.ordnett.no: Kunnskapsforlaget ANS.
- van der Veen, M. (2014) The materiality of plants: plant-people entanglements, *World Archaeology*, 46(5), 799-812. <https://doi.org/http://www.jstor.org/stable/26160196>
- van Dooren, T., Kirksey, E. og Münster, U. (2016) Multispecies Studies: Cultivating Arts of Attentiveness, *Environmental Humanities* 8(1), 1-23. <https://doi.org/https://doi.org/10.1215/22011919-3527695>
- van Doreen, T. (2014) Care, *Environmental Humanities*, 5(1), 291-294. <https://doi.org/https://doi.org/10.1215/22011919-3615541>
- van Otterloo, A. H. (2013) Healthy, Safe and Sustainable. Consumers and the Public Debate on Food in Europe and the Netherlands Since 1945. i Spaargaren, G., Oosterveer, P. og Loeber, A. (red.) *Food Practices in Transition: Changing Food Consumption, Retail and Production in the Age of Reflexive Modernity*. London Routledge, s. 60-85.
- Veen, E. J. (2014) Allotments in Oslo: Social relations, diets and wallets. *Short Term Scientific Mission Report*. Tilgjengelig fra: https://www.urbanallotments.eu/fileadmin/uag/media/Nicosia_report/Nicosia_report_NKsep.pdf (Lest: 02.04.2017).
- Veen, E. J. *et al.* (2016) Community gardening and social cohesion: different designs, different motivation, *Local Environment*, 21(12), 11271-1287. <https://doi.org/https://doi.org/10.1080/13549839.2015.1101433>
- Veen, E. J. og Eiter, S. (2018) Vegetables and Social Relations in Norway and the Netherlands, *Nature and Culture*, 13(1), 135-160. <https://doi.org/10.3167/nc.2018.130107>
- Vike, H. (2001) Anonymitet og offentlighet, *Norsk antropologisk tidsskrift*, 12(1/2), 76-149.
- Viken, A. og Nyseth, T. (2009) Kirkenes - A Town for Miners and Ministers, i Nyseth, T. og Viken, A. (red.) *Place reinvention : northern perspectives*. Farnham, Surrey: Ashgate.
- Vinge, H. (2020) Det som teller eller det som kan telles?: rasjonalisering som maktmiddel i arealpolitikken, *Norsk Sosiologisk Tidsskrift*, 4(5), 260-274. <https://doi.org/10.18261/issn.2535-2512-2020-05-01>
- Wacquant, L. (2004) *Body & Soul: Notebooks of an apprentice boxer*. New York: Oxford U Press.
- Wadel, C. (1991) *Feltarbeid i egen kultur. En innføring i kvalitativt orientert samfunnsforskning*. Flekkefjord: Seek A/S.
- Waite, G. *et al.* (2012) Sustainable household capability: Which households are doing the work of environmental sustainability, *Australian Geographer*, 43(1), 51-74. <https://doi.org/10.1080/00049182.2012.649519>
- Walstra, V. (2021) Digging into soil, the senses, and society in Utrecht, i Edwards, F., Gerritsen, R. og Wesser, G. (red.) *Food, Senses and the City*. London: Routledge.

- Wandersee, J. H. og Schussler, E. E. (1999) Preventing Plant Blindness, *The American Biology Teacher*, 61(2), 82-86. <https://doi.org/https://doi.org/10.2307/4450624>
- WCED (1987) *Our Common Future* Oxford: Oxford University Press.
- Williams, R. (1983) *Keywords. A Vocabulary of Culture and Society*. New York: Oxford University Press.
- Wright, K. (2014) An Ethics of Entanglement for the Anthropocene, *Scan. Journal of Media Arts Culture*, 11(1). (Lest: 24.11.20).
- Wright, R. J. (2017) *Nå er vi blitt så trygg i oss selv at vi kan selge oss til turister. Samisk turisme mellom kommersielle interesser, lokal kunnskap & verdensskapende praksiser* Tromsø: UiT - Norges arktiske universitet.
- Wylie, J. (2007) *Landscape*. London and New York: Routledge.
- Zimmerman, J. (2001) The «nature» of urbanism on the new urbanist frontier: Sustainable development, or defence of the suburban dream? , *Urban Geography*, 22(3), 249-267. <https://doi.org/10.2747/0272-3638.22.3.249>

